

THE COHENS

סיפורים של

מיכאל ורינה כהן

The COHENS

סיפורם של מיכאל ורינה כהן

הפקה ועריכה: רחל גינת

בהוצאת "קורות" - דפוס קיבוץ ברעם korot@baram.org.il

© כל הזכויות שמורות לרינה כהן, כפר הנשיא 2012

מוקדש לירדן ושחר, שבזכותן נכתב ספר זה.

בהגיען לגיל בר-מצווה אמרו שאינן מכירות את סיפור חיינו, שלי ושל מיכאל,

ולכן בשנת 1996 לקחתי מחברת גדולה ועט, והתוצאה לפניכם.

◆◆◆

And now the end is near
And so I face the final curtain
My friends I'll say it clear
I'll state my case of which I'm certain
I've lived a life that's full
I travelled each and every highway
And more, much more than this
I did it my way.

Regrets I've had a few
But then again too few to mention
I did what I had to do
And saw it through without exemption
To think I did all that
And may I say not in a shy way
Oh no, oh no not me
I did it my way.

מיכאל כהן - ילדות ונעורים

זיכרונות מסקוטלנד ועוד...

ילדות ומשפחה

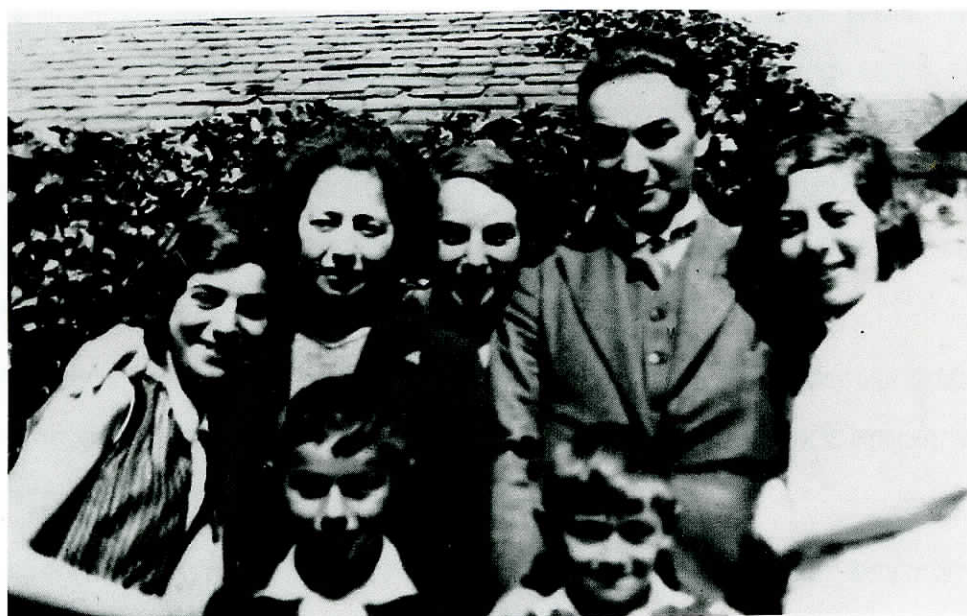
ערב שבת חורפי בגלזגו. אחרי התפילה בבית הכנסת וארוחת השבת, יוצאים כולנו אל תוך הקור והערפל, לבית של סבתא גורדון. יום שישי יום מיוחד הוא, דווקא בחורף. כבר ב-1:30 אחרי הצהריים המורה מודיע: על התלמידים היהודיים לחזור הביתה לקראת השבת. הודעה משמחת ומביכה כאחת. ולמה? משום שמחד, צויינת כשונה מרוב הכיתה, לא נעים! ומאידך – שוחררת משעתיים שלמות של שיעורים.

בסקוטלנד, בחורף החושך יורד מוקדם מאד. בשעה 4:00 אחה"צ כבר היינו בדרך לבית הכנסת. אחרי התפילות, כאמור, חזרנו הביתה לאמא ולאחיות הלבושות בגדי שבת צחורים, ולארוחת ערב מיוחדת; לאו דווקא מבחינת האוכל, אלא בעיקר מכיוון שזה הערב היחיד בו כל המשפחה אוכלת יחד. המשפחה כללה הורים, שלוש אחיות ושני אחים. קודם נולדו הבנות ואחר כך, בהפרש של שש שנים, הבנים – אחד אחרי השני. בשאר ימי השבוע כל אחד עסוק, ואוכל בזמן המתאים לו. בערב שבת כולנו סועדים יחד.

אבי היה דמות אחרת בשבת. במשך השבוע היה טרוד בעסק שלו, חוזר הביתה בערב עייף ומלא דאגות. מערב שבת עד מוצאי שבת זרק מעליו את כל דאגותיו, והרגיש כמו מלך. אבא היה אשף במשחקי מילים, והיו באמתחתו בדיחות ואמרות על כל נושא. אחרי הארוחה היינו יושבים שעה ארוכה בברכת המזון וזמירות שבת, ואחר כך הולכים אל הבית של סבתא. אצלה התרכזו כל האחים והאחיות של אמי עם בעליהן, נשותיהם וילדיהם – חבורה גדולה של יותר מעשרים נפשות. לאמא היו שמונה אחים ואחיות חיים (אח אחד נהרג במלחמת העולם הראשונה). כולם אהבו לשוחח ולהתווכח! לא היה נושא שלא עלה בשיחות אלה של ערב שבת: פילוסופיה, פוליטיקה, היסטוריה, ענייני דת ועוד. באופן מוזר ביותר, בהתחשב בתקופה ההיא, לא השתיקו את הילדים בכלל, וקיבלו את השתתפותנו בוויכוחים כדבר מובן מאליה. יש לי בן דוד, כיום הוא שופט בגלזגו, שהיה ידען בכל נושא כמעט מגיל אפס. היה מתקן תאריכים היסטוריים, עובדות מדעיות ועוד. לפי זכרוני, לא קרה אפילו פעם אחת שהדודים אמרו לו: מה אתה יודע? אתה רק ילד.

ערבי שבת נחרטו עמוק בתודעתי כאירועים שמחים, מלאי חוויות אינטלקטואליות בשבילי כילד; גם אם היום אולי הייתי רואה בשיחות אלה גישה שיטחית, נאיבית למדי, של אנשים לא מלומדים ביותר. הייתי מאושר באווירה שבה חייתי: בית כנסת, יהדות טבעית, משפחה רחבה. לפעמים, כשאני משתתף ברבי-שיח הנהוגים כיום, כאשר כל אחד שופך את ליבו, אני מרגיש בר-מזל בעובדה שזיכרונות ילדותי ונעוריי הם זיכרונות של בטחון ואושר. אנשים כה רבים מעלים זיכרונות קשים מילדותם.

קצת לפני חצות היו המשפחות מתפזרות לבתיהן, ואנו היינו הולכים כמאתיים מטר חזרה לביתנו. כמובן שלא היינו מדליקים או מכבים אורות בשבת, גם לא מבזבזים כסף על חשמל כל הלילה. מה עשה אבא? לא היו עדיין בנמצא שעוני שבת, אך אבי היה קצת ממציא. הוא תלה שעון מעורר מעל למפסק, שבימים ההם היה בצורת מין כפתור, וקשר חוט בין השעון למפסק. בשעה הקבועה, כשהידית של מנגנון הצלצול התחילה להסתובב, החוט נמתח, משך את הכפתור כלפי מעלה, וכיבה את האור. אך לפני כן היינו ניגשים לתנור שבו התבשל ה"טשולנט", החמין, וכל אחד קיבל תפוח אדמה טעים כמבוא לארוחת הצהריים שנאכל למחרת.

מייקל עם הוריו, שלוש אחיותיו ואחיו הקטן

שבת בבוקר. הדרך לבית הכנסת עברה דרך מגרש למשחקי כדורגל ו"קווינס פארק", פארק גדול ויפה, עם דשא ירוקים, פרחים צבעוניים, מוזיאון קטן, מגרשי טניס וכדורת. בשבע וחצי בבוקר הפארק ריק מאדם, פרט לאבא, אחי ואני. בזמן ההליכה, בערך חצי שעה, אבא היה מדבר איתנו על חייו, על מצב העסק, שבימים ההם לא היה קל, וגם על אמונתו באלוהים ובדת היהודית. הוא היה אדוק אך מודרני, ונטה להסביר את סיפורי בראשית, למשל, בצורה הגיונית, כתיאור אמיתי של תהליך הבריאה, גם אם אין להבין 'יום' ו'לילה' כפשוטם. היו לי חברים שקיבלו סטירות על כל סטייה מהקו הדתי הנוקשה. אני קיבלתי הסברים ושכנוע. בשיחות אלה, באחד מטיולי הבוקר, כשהייתי אולי בן עשר, אבא גם אמר שהיה רוצה למות במהירות בבוא העת, ולא לאחר מחלה ממושכת. וכך באמת קרה.

חיי סבבו סביב בית הכנסת. כמו ילדים יהודים רבים, למדתי לקרוא הן אנגלית והן עברית בגיל ארבע. אחותי הבכורה, והעוזרת שהייתה גם המטפלת שלנו, לימדו אותי לקרוא אנגלית, ואבא לימד את ה"אלף-בית". הוא לימד בשיטה המסורתית, וכל פעם שקראתי אות חדשה, סוכרייה הייתה נופלת מן השמיים, כי המלאכים היו מרוצים ממני.

ועתה – קצת על תולדות המשפחה. לא הכרתי את הסבים. שניהם נפטרו לפני שנולדתי. מקור המשפחה בליטא. כנראה ששתי המשפחות גרו בכפרים שכנים, אך את שם הכפר של משפחת אמי אינני יודע. משפחת אבי גרה בסקודוף (או סקוד), עיירה השוכנת כ-400 ק"מ מווילנה, בקרבת הגבול של ליטא עם גרמניה. הם ניהלו טחנת קמח. המשפחות הגיעו למנצ'סטר באנגליה בערך ב-1888, שני אחים מכל צד: אבא של אבי עם אח אחד, ואבא של אמי עם אחיו.

ידוע לי שחלק מבני המשפחה שנשארו בליטא, היגרו לדרום אפריקה, שם פגשתי לאחר שנים רבות קרוב שהכיר אותם עוד מליטא. חלק היגרו לארה"ב ועקבותיהם נעלמו, וחלק הגיעו ארצה.

משפחת אמי הייתה גדושת רבנים. לא הכרתי אותם, אך נאמר לי שיש רבנים בשיקאגו שהם בני דוד. חלק מהמשפחה נשאר בליטא, ולפעמים התקבלו מהם

מכתבים בידיש לסבתי. אבי היה קורא אותם לסבתא. אחרי מותו ב-1940 הגיע עוד מכתב אחד, ועליי הוטל לקרוא אותו. במכתב זה סיפרו על בריחתם מהגרמנים לתוך רוסיה. מאז עקבותיהם נעלמו לגמרי.

כאמור, שתי המשפחות, של אבי ושל אמי, הגיעו למנצ'סטר, שם נפטרו שני הסבים בגיל צעיר. את המשפחה הרחבה של אבי הכרתי. הקשר נשמר, מה גם שהם חיו בשכנות גם באנגליה. הדוד של אמי עבר לוויילס, ואיתו לא היה שום קשר אחרי הגיעו לאנגליה. בשנות החמישים דוד אחד קרא ב"ג'ואיש כרוניקל", העיתון של יהודי אנגליה, שאדם בשם גורדון נפטר בקרדיף. הוא כתב לכתובת שהופיעה בעיתון, כדי לברר אם במקרה האיש שנפטר היה קשור ליהושע גורדון, שבא מליטא וכו'. וכך מצאנו עוד קרובי משפחה: פני נורטון, הבת של אח של סבי, וג'ק נורטון הוא נכדו. אגב, פני דומה בכל, גם במראה החיצוני וגם באופי, דמיון מדהים לאמי ולדודותיי. הן יכלו להיות תאומות ממש.

חזרה לילדות. גרנו באזור הדרומי של גלזגו. נולדתי, כמו כל היהודים אז, בגורבלס – איזור שהפך ל"סלאמס" הידועים לשמצה בכל בריטניה. באותה תקופה האזור היה המרכז של הקהילה היהודית, ונחשב בינוני מבחינת רמת החיים של התושבים. כשהייתי בן שלוש, עברנו ל"דיקסון אבניו" ושם גדלתי. לביתנו אפילו היה שם: Cowen Lea, בתרגום ישיר: "אחו הכוהנים". למרות שבכלל לא היה שדה מסביב, רק גינה קטנה בין הבית לבין המדרכה, וגינה גדולה יותר מאחור. הבית עמד גבוה מהמדרכה, כך שעלינו בכמה מדרגות ובשביל משופע, כדי להגיע לדלת הראשית. הגדר של הגינה האחורית עמדה על קיר אבן, ממנו השקפנו על תחנת הרכבת הפנימית של העיר, כעשרה מטרים מתחתינו. רכבות עברו שם בכל שעות היממה, אך אנחנו כבר לא שמענו אותן, ולא הרגשנו ברעידת הבית כל פעם. אורחים שבאו לביתנו הרגישו את הרעש והרעידות חזק מאד, וכמעט בטוח שבלילה הראשון אצלנו לא ישנו טוב.

בבית היו שמונה חדרים ומטבח גדול שעל ידו חדרון שבו עמדו הכיורים, תנור הגז, כיור גדול מיוחד לכביסה, ומעגילה גדולה לקיפול הסדינים והמגבות. על יד המטבח

היה חדר לא גדול ששימש כעין סלון, ובקומת הקרקע עוד חדר גדול, מין חדר אוכל שהיה בשימוש רק כשבאו אורחים. חדרי השינה היו בקומה השנייה, ובקומה העליונה – מין עליית גג, שכללה חדר אחד עצום, שהיה חדר המשחקים שלנו, וחדר קטן בו ישנה העוזרת, אלסה. היא הייתה גם המטפלת וגם ידידה שלנו, והיא זכורה לי בחום ובאהבה. אלסה הגיעה אלינו מכפר בצפון סקוטלנד בגיל 14, ללא כל חינוך, והתאים לה הביטוי "הלום לא מלוטש". אני שמעתי את סיפורה ממנה ומאחיותיי, כי הייתי פעוט כשהגיעה. הוריי, אנשים דתיים, לימדו אותה לקרוא, להתלבש יפה וללכת לכנסיה. אבי אמר שהיא צריכה להיות נוצרייה דתייה, כפי שהוא יהודי דתי. אלסה הייתה כאחת מבני המשפחה: ישבה איתנו, אכלה איתנו, ורק כשאבא היה בבית לא השתתפה בכל מה שעשינו. היא גידלה אותי ואת אחי הצעיר ממני בשנתיים, ולימדה אותנו גם להשתתף בעבודות הבית. תוך ביקוריה הקבועים בכנסיה פגשה את מנהל החנות הקואופרטיבית באזור, איש נחמד, מתורבת ויציב כלכלית, והם התחתנו. היא נשארה אסירת תודה להוריי כל ימי חייה על החינוך שקיבלה בביתנו, ואפילו שמרה כלים מיוחדים, כדי שיוכלו לשתות כוס תה אצלה, בלי פחד שאולי הכוס לא כשרה. למרות שאימי הצביעה בעד המפלגה השמרנית, היא הייתה שוויונית בגישה הפרטית שלה. היא ואלסה עשו את כל עבודות הבית ביחד - ניקיון,

חנה וצבי, הוריו של מייקל

שטיפת רצפות ומירוקן והבישול. אומנם אימי הייתה בת הדור הישן וחשבה שבנים צריכים להיות משוחררים מעבודות הבית, אבל אחיותיי הכריחו אותנו להשתתף בשטיפת הכלים וגם בניקוי היסודי ובהחלפת המצעים של יום א' בבוקר. עד היום יש לי "תסמונת הדחת כלים" וכשאני רואה אוכל על יד כיור כלשהו, תיכף רוצה לקום ולהדיח!

הזכרתי אחיות ואח - אז קצת תיאור שלהם: אחותי הבכורה ג'וספין הייתה צריכה להמשיך בלימודיה, אך כפי שקרה במשפחות רבות, לא

היה כסף מספיק ללימודים גבוהים, ולכן היא עזבה את בית הספר לפני הבגרות, והתחילה לעבוד בעסק של אבא. כשהייתי בגיל עשר בערך, והיא עשר שנים מבוגרת ממני, הייתה לוקחת אותי איתה למשחק גולף, שהיה אהוב עליה. באופי אני וג'וספין קרובים ביותר, לא ממהרים לכעוס ומחזיקים את הכעס בפנים. היא נשארה דתית כמו אבא והתחתנה עם רב. היו לה ארבע בנות, אך הצעירה ביותר נהרגה בארץ בתאונת דרכים, והיא קבורה בבית העלמין בחיפה. איך אחותי ובעלה עמדו בזה אינני יודע, אך כלפי חוץ, בכל אופן, הם התגברו. הבת הבכורה גרה בחיפה עם משפחתה, ואחותי באה לבקר כל שנה. בזיכרוני היא נשארה יפה, עם עיניים חומות חמות מאוד.

אחותי השנייה, גלדיס, אחרת לגמרי: עצבנית ומהירה לכעוס, או לפחות כך הייתה כצעירה. היום היא נשארה עצבנית, או ליתר דיוק דאגנית, אך הכעס נעלם ממנה. היא הייתה בלונדינית ונחשבה היפה במשפחה. לא רצתה ללמוד נושאים אקדמאיים, אך בלימודי מסחר הצטיינה במהירות ההדפסה והקצרנות שלה. גם עכשיו, בגיל 74, היא עובדת ומקבלת עבודה בלי בעיות. גלדיס נסעה לארץ עם אבי ב-1932, ונהנתה כאן, אך רוב החברים שלה היו הפקידים הבריטים. היא קיבלה הצעות נישואין רבות, אך אף יהודי בארץ לא מצא חן בעיניה. אחרי שאבא חזר לבריטניה, נשארה שנה בארץ ואז החליטה גם היא לחזור. היא התחתנה ויש לה בת ובן, שניהם בבריטניה.

שלוש אחיותיו של מייקל. מימין לשמאל: גלדיס, ג'וזפין וריטה. 1944

ריטה, אחותי השלישית, שש שנים מבוגרת ממני, הייתה - יחד עם אחי - האינטלקט של המשפחה. בבית-הספר קיבלה פרס הצטיינות כל שנה, וגם באוניברסיטה הצטיינה. מרדה באבא ובדת שלו, חיפשה חוג אינטלקטואלי, וזה הביא אותה להתחתן עם אינטלקטואל אחד, שהיה חבר המפלגה הקומוניסטית. היא בחרה להתחתן עם אחד שסיכויי להרוויח טוב היו אפס, שלא היה יכול להתקדם בגלל הדעות הפוליטיות הקיצוניות שלו, אותן הביע ללא חת או זהירות. התפעלנו בבית, כשגילנו שיש יהודים בורים לגמרי בענייני הפולחן. הוא לא ידע מה זה להניח תפילין, ישב ליד השולחן אחרי הארוחה של שבת ולא ידע את ברכת המזון או זמירות. אבי בכלל לא הבין זאת, ועמד על קריאתו לתורה בשבת לפני החתונה, מעמד שהפחיד את המסכן לגמרי, עד שבקושי הוציא את הברכות מפיו, לאחר הדרכה מאיתנו. הוא נשאר נאמן לקומוניזם זמן רב אחרי שכל יתר היהודים - תמיד היהודים היו בולטים במפלגה - עזבו. רק ב-1952, אחרי שסטלין חיסל את הרופאים היהודים ללא סיבה, ענינו נפקחו. משבר עזיבת הקומוניזם גרם לו לדיכאון קליני, והוא אושפז שנים רבות בבתי חולים.

ג'וסי ומייקל כתלמידים בגלזו

בינתיים אחותי, שסבלה מילדותה מבעיית לב, הייתה צריכה לחפש עבודה כדי לפרנס אותו, את עצמה, ואת בתה המאומצת. היא עבדה כמה שנים כמורה, ובגיל 48 נפטרה מהתקף לב. ריטה לא ראתה הרבה נחת בחיים, כי בעצם - יחד עם דבקותה במפלגה - רצתה בית גדול ומסודר, ולא השיגה.

אחי, הצעיר ממני בשנתיים בערך, היה גם הוא חרוץ מאוד בלימודיו וקיבל פרסים כל שנה, כמו ריטה. יהושע - או ג'וסי כפי שקראנו לו - היה מהיר לכעוס ודי עצבני. אומנם, גישתי כלפיו לא הייתה בסדר.

אמא הייתה תמיד דורשת שאקח אותו איתי, כי היה ילד מתבודד. במקום זה הייתי לוה ממנו כסף, והולך עם החברים שלי בלעדיו. הוא טוען עד היום שלא סבל מבידוד, אך יש לי ספקות ומצפון. ג'וסי היה הרופא של ספינת המעפילים "אקסודוס", נפצע קשות בנסיעה לכפר בלום באוטובוס, תיכף אחרי ירידתו מהאוניה, ושכב שבועות רבים. לא יכולתי לספר על כך לאמא, והצטרכתי לבדות סיפורים בקשר אליו. כשהחלים הוא חזר לבריטניה ושירת בצבא הבריטי, נשלח למצרים ושם פגש את אשתו, שאיתה הגיע לארץ שנה אחריי. ג'וסי היה בזמנו סגן מנהל משרד הבריאות וסגן מנהל של ארגון הבריאות העולמי בג'נבה, שם הוא יושב כ-19 שנה. כילדים היינו מתחרים הרבה, גם במשחקים כגון שח וגם באגרוף, ושנינו למדנו ב"מכבי". הבן והבת שלו חיים בארץ, כך שהמשפחות נשארו קרובות אחת לשנייה. ג'וסי היה יכול להיות סופר, לדעתי, לולא בחר ברפואה; ואולי עכשיו, כשהוא בפנסיה, יחזור לכתיבה. כמו אנשים רבים, חכמים וחרוצים, הוא אינו יודע לעמוד על שלו ונותן לעצמו להיות מנוצל ע"י אחרים.

זו משפחתי הקרובה. נשארנו כולנו משפחה הדוקה.

בעצם חיינו במטבח, אכלנו את כל הארוחות שם, ישבנו לפני האח וקראנו, עשינו שיעורי בית שם. הסלון וחדר-האוכל היו מעט בשימוש. הסלון שימש לנו מפלט כשרצינו להתבודד, או כשכעסנו על מישהו במשפחה. חדר-האוכל היה בשימוש בבואם של אורחים לארוחת ערב או ארוחת שבת. אחותי הייתה מתאמנת בפסנתר שעמד בחדר זה, ודוד אחד היה בא להכין את עצמו לתפקיד זה או אחר בלהקת האופרה החובבנית של גלזגו. חוץ מזה עמד שולחן גדול באמצע, סביבו כיסאות בעלי משען ישר וגבוה, והכל בצבע חום כהה.

שתי הסבתות היו ידידות, למרות שאמו של אבא הייתה מבוגרת בהרבה מאמה של אמא. שתיהן היו צריכות לגדל את המשפחה לבד. איך הסתדרו כלכלית, לא הוסבר לי אי פעם. שתיהן איכשהו משולבות בזיכרוני, למרות שסבתא כהן נפטרה כשהייתי בן חמש או שש, וסבתא גורדון מתה אחרי אבי. סבתא כהן גרה אתנו - אישה די נמוכה, תמיד לבושה שחורים, חצאית שחורה רחבה מאוד וסידור ביד. סבתא גורדון הייתה אף יותר נמוכה, ואני זוכר אותה יושבת ליד האח בביתה, שולטת על המשפחה מהמקום הזה. היא הייתה דתיה מאוד, והספר "עזרת נשים" תמיד בידה. לפי מה

שאמא סיפרה, שתי הסבתות היו יוצאות דופן בזה שידעו לקרוא את התפילות בסידור, דבר שמעט מאוד נשים בדורן ידעו. אמי הייתה גם היא אישה נמוכה. אומרים שהייתה יפה מאוד בצעירותה, אך בזיכרוני היא מופיעה תמיד מודאגת ומאוכזבת מהחיים. היא ציפתה שאבי יהיה עשיר, והוא לא היה מעוניין בעשיית כסף. אומנם היה שותף במפעל חייטות שנחשב די מוצלח, אך ההתעניינות הממשית שלו הייתה בדת, בבית הכנסת. הוא לא היה מוכן לוותר על אף פרט בהלכה, ולא היה אכפת לו להפסיד כסף כתוצאה מכך. כך נשאר ברמה בינונית, בזמן שאחרים התעשרו. גם כשהשותף הציע לו שהוא יפתח את המפעל בשבת, כשהמלחמה עמדה בפתח והצבא הזמין בדחיפות מדים, אבא סירב, כדי לא להסכים לעבירה של יהודי.

ב-1932 הפליג אבא לפלשתינה לחופש, עם אחד הדודים. אבי התאהב בארץ, לאו דווקא בגלל החלוציות או הבנייה, אלא בגלל האפשרות לקיים את המצוות כולן. ב-1934 החליט שנעלה ארצה, למרות התנגדות של אמא, שלא האמינה במפעל הציוני ממילא, ובכל מקרה לא רצתה להיפרד ממשפחתה. בכל אופן, אבא ניסה להכין לנו בית בארץ, השקיע בבית חרושת לייצור גלידה, בין הראשונים בארץ, למרות חוסר הידע שלו בתחום זה. העסק הפסיד, לא רק כתוצאה מחוסר ידע, אלא גם מפני שאבי היה נאיבי והאמין שכל יהודי בארץ מוכרח להיות הגון. אחרי נסיעות הלך וחזור בין השנים 1934 ו-1937, אבי חלה, ועקב המחלה, המהומות בארץ וההתנגדות של אמא חזר לאנגליה - איש מאוכזב, שלא היה יכול להגשים את חלומו. אם כי לא נראה חולה, כנראה המחלה השפיעה על בריאותו הכללית. ב-1940, לפני הנסיגה של הצבא הבריטי מדנקרק, נפטר אבא בגיל 53. אבי מת, כפי שהתפלל וקיווה, ללא מחלה ממושכת, מהתקפת לב פתאומית. גישתו לחיים, יחד עם הדת, הייתה פילוסופית.

מאבא למדתי לבדוק, לחשוב ולנסות להסתכל בעולם מפרספקטיבה רחבה, כמין תוכנית-על שמתבצעת לא תמיד בדרך מובנת לבני אדם. ממנו גם למדתי לאהוב ספרים וקריאה. למרות אדיקותו הרשה לנו לקרוא את הכול ואף פעם, לפי זכרוני, לא אסר עלינו לקרוא ספר כלשהו. אמא הייתה שונה מאבא באופייה. דאגותיה היו

לפרנסת המשפחה. כמו אצל כל היהודים, היה חשוב לה מאוד ששני בניה ילמדו באוניברסיטה, עדיף כמובן רפואה או משפטים.

אני רואה אותה תמיד מודאגת. נדמה לי שסיימה את לימודיה לפני התיכון ויצאה לעבוד, מה גם שהייתה הבכורה של המשפחה ועליה נפל התפקיד לעזור לסבתא בפרנסת המשפחה. מוחה ולשונה היו חריפים מאוד, אך מפני שהכול היה מכוון לצד החומרי של החיים, הייתה מאוכזבת מזה שאבי לא היה יותר עשיר.

כאשר הודיע לה אבי על תוכניתו להשתקע בארץ, התנגדה טוטלית. אחר כך, כשהודעתי אני על כוונתי לעלות ארצה, שוב התנגדה לכל הרעיון, למרות כל מה שקרה באירופה במהלך השנים האלה. ואם הציונות נראתה בעיניה רעיון לא מוצלח, עניין הקיבוץ נראה לה לגמרי משוגע. גם אחרי ביקוריה השנתיים כמעט לא ויתרה, והייתה אומרת "אתם עובדים תמורת גרוש לשבוע".

הרחוב שבו גרנו - "דיקסון אבניו" היה רחוב שקט, אך לא רחוק ממרכז העיר. הייתה מתאר אותו כרחוב די דתי. וכי למה? מפני שבקצה אחד עמדו אולמי דיקסון, שהיו בשימוש גם ככנסיה; מול הבית שלנו נצבה כנסיה קתולית, ובפינה האחרת כנסיה פרוטסטנטית. הכומר הקתולי היה חצי שיכור רוב הזמן, שמן מאוד ושמח בחלקו. הכומר הפרוטסטנטי היה קטן מאוד, נחמד, תמיד עם חיוך, ונתן לנו, לכל הילדים ברחוב, סוכריות מנטה. גם הרב של קהילתנו גר ברחוב דיקסון. איש גבוה-קומה, מאוד מרשים בהופעתו, ואם כי היה שומר מצוות קיצוני, היה צנוע בהליכותיו, ולא לחץ על אנשי הקהילה לכיוון הקיצוני. היה ידיד של אבי, שגם הוא היה שומר מצוות קיצוני, כמובן.

בבית על יד ביתנו גרו שלוש נשים גבוהות מאוד, אחיות רווקות, שכולן היו מורות לנגינה; נדמה לי שכולן לימדו פסנתר. תמונתן נשארה בזיכרוני, גם בגלל גובהן וגם בגלל הצלילים שנשמעו מביתן.

קשה לדמיין את החיים בשנות העשרים לעומת אלה של היום. גם התנאים הפיזיים, גם השקפת העולם השתנו עד כדי כך, שלפעמים נדמה לי שמדובר בשני כוכבי לכת שונים. אני עוד זוכר את אבא מדליק את מנורת הגז במטבח שלנו. עד מלחמת העולם

השנייה כל תאורת הרחובות בגלזגו הייתה בגז, ואני זוכר גם את מראה מדליק הפנסים עם המוט הארוך בידו, עובר מעמוד לעמוד, מדליק את האור. טלפונים היו, אך רק מעטים רכשו לביתם. היינו יורדים לפינת הרחוב ומטלפנים מהתא הציבורי, ואינני זוכר שמצאתי אי-פעם תא תפוס כשירדתי לצלצל, כפי שקורה היום. התחבורה הציבורית הייתה חשמלית, כך שברחובות היו פסי פלדה למטה על הכביש, ורשת כבלי חשמל למעלה. הרדיו הראשון שאבא הביא הביתה היה מופעל ע"י מין גביש שבו שיחקת עד ששמעת משהו, כגון מוסיקה, דרך אוזניות. נדמה לי שרדיו בעל מנורות קנינו רק ב-1935. מי שקנה מכונית היה נחשב עשיר מאוד.

אבי למד להיות חייט מדופלם, ואמא הייתה תופרת. כנראה היה לאבא חוש טוב לאופנה, כי בנה עסק מבוסס, של חליפות נשים בעיקר. הנשים היהודיות היו באות אליו אחרי פסח, כדי להזמין חליפות לראש השנה, ואחרי ראש השנה - כדי להזמין לפסח. אבא היה מעצב את החליפה בהתאם לאופנה ולאישה עצמה.

בשנים הראשונות של נישואיהם, אמי המשיכה לעבוד בבית, בתפירת החליפות שאבי תיכנן. אחרי בואם של הילדים הפסיקה. אבא בנה עסק עצמאי והתחיל להעסיק עובדות. כמו כל המשפחות היהודיות שהגיעו לגלזגו, שכרו הוריי דירה ב"גרובלס" ועברו משם ב-1925, כשהייתי בן שלוש, לאזור הדרום של גלזגו, אל רחוב שקט, אך לא רחוק ממרכז העיר. קרוב לנו היה קווינס פארק. בצד השני של הרחוב היה שטח פתוח שקראנו לו "מאה האקרים". יכולת לטייל כאילו אתה בכפר, ובקצה השני של השטח להגיע לחווה חקלאית ונוף פסטורלי. היום הכול בנוי, כמובן, והעיר בלעה את הסביבה החקלאית. לעומת הפארק והשטח הפתוח, נמצא כחצי קילומטר מהבית וממש באמצע איזור המגורים מפעל גדול בשם "דיקסונס בלייז", מפעל לייצור פלדה, שירק עשן שחור יום ולילה. בלילה השמים היו אדומים מהאש והעשן. אגב, הרחוב שבו גרנו נקרא כנראה על שם המייסד של המפעל הזה "דיקסון".

קיץ - איך זה שהקיצים דאז היו מוצפי שמש, ומאז שהתבגרתי אני זוכר קיצים מוצפי גשם? יולי ואוגוסט היו חודשי חוף הים. איזו התרגשות לפני הנסיעה לחוף! הוצאנו את סל הנצרים הגדול ומילאנו אותו בכל הכלים הכשרים - בשרי לחוד וחלבי לחוד.

העברנו בעצם את כל המטבח מהעיר לבית החופש. אבא שכר בית לחודשיים באחת מערי החוף - טורין, לרגס, אייר, רותסיי. אלה מהמשפחה שעוד לא עבדו, בילו את כל החודשיים בחופש. אבי היה בא כל סוף שבוע לכמה ימים. אמי אומנם הייתה איתנו בחופש, אך לפי זכרוני בילתה את רוב היום במטבח, מבשלת אותו אוכל שבישלה בבית, מנקה ומכבסת כפי שהייתה עושה בגלזגו. אני עוד רואה אותה בטיול היומי בטיילת, הולכת לאט ופוגשת את אותן הידידות מהעיר, כי גם הן, על משפחותיהן, באו כל שנה לאותם מקומות חופש. כשלוש פעמים ביום אמא הייתה יוצאת מהדירה השכורה לטיולים אלה של שעה, ואז חוזרת להכין ארוחת צהריים או ארוחת ערב. אנחנו, הילדים, נהנינו מחופש ארוך ועצל.

ימי הקיץ בסקוטלנד התארכו עד שעה תשע - עשר בלילה. השמש שקעה לאט לאט לתוך הים, בלי להזדרז להיעלם מתחת לאופק. מה עשינו כל היום? הזיכרון מטושטש - סתם הליכה על שפת הים, שחייה, קצת טניס. בערב אולי סרט או אחת ההופעות החצי מקצועיות שהוצגו בחוף על המזח המקושט. ימים ארוכים, נחמדים, מתוקים, ללא דאגות וכאילו שלא ייגמר לעולם. בלילה, הרשרוש השקט של הים והקרן האחרונה של השמש נראית בעד החלון מהמיטה. מלחמת העולם השנייה שמה קץ לאידיליה זו.

אינני חושב שאחר כך אנשים חזרו לערוך לעצמם חופשים כאלה, נוחים ושקטים. בין בתי מלון, מחנות בידור, קרוונים, טיסות לארצות שונות, העולם בתנועה מתמדת, החיים חופזים וקשה לחזור לשקט הפנימי שפעם היה.

אך לא כל העולם היה כך. סביבנו היה עולם אחר לגמרי. גלזגו בשנות השלושים, עיר האבטלה, עיר ה"סלאמס" הגרועים ביותר באיים הבריטיים, עיר כנופיות הרחוב האכזריות ביותר במדינה. לאחר סגירת מפעלי ההנדסה ובניית האוניות, העיר שקטה - ללא עבודה, ללא הזמנות. קשה לתאר את האווירה של חוסר התקווה, של ייאוש מלמצוא עבודה ופרנסה למשך כל החיים. גם לעומת המצב של היום, כששוב מיליוני אנשים מובטלים באירופה ובבריטניה, נדמה לי שאין להשוות את תנאי החיים עם חיי המובטלים בשנות השלושים. המושג "מדינת סעד" לא היה קיים. ילדים רבים סבלו

מרככת. ראיתי ילדים ברחוב לבושים ממש בסמרטוטים. כדי לא לקפוא לגמרי, היו עוטפים את גופיהם בנייר עיתון מתחת לז'קט המרופט, והיו עוטפים את רגליהם בנייר עיתון מתחת לנעליים הקרועות. מידת השכרות בגלזגו הייתה מן הגבוהות באיים הבריטיים. יכולת לראות שיכורים שוכבים "מסטולים" בכל פינה. משום שלא היה מספיק כסף לקנות שתייה, היו שותים ספירט, והשמועה הייתה שהיו כאלה שהוציאו את הנוזל ממשחת נעליים ושתו! תמונה עגומה ביותר.

על בסיס מצב זה, מפלגות השמאל התחזקו בגלזגו ובכל סקוטלנד. נדמה לי שחבר הפרלמנט היחיד מהמפלגה הקומוניסטית, בא מסקוטלנד. המפלגה החזקה ביותר בגלזגו הייתה ה-I.L.P. (Independent Labour Party), בעברית – מפלגת העבודה העצמאית. מנהיגה של מפלגה זאת היה דמות כריזמטית, בשם Jimmy Norton. דעותיהם הפוליטיות היו שמאליות ביותר, בעצם ללא כל הבדל מהקומוניסטים, אך רגש העצמאות הסקוטי לא איפשר להם לקבל הוראות ממוסקבה או ממזכירות המפלגה הקומוניסטית בלונדון.

אגב, המפלגה הקומוניסטית בבריטניה באמת קיבלה כיוון, אם לא הוראות, מרוסיה. אינני יודע אם הפוליטבירו שלח הנחיות בכתב, או אם התקיימו מפגשים, אך עובדה היא שבכל עניין, הקו של המפלגה באנגליה לא סטה, ולו במילימטר, מהקו הרוסי, עד כדי כך שבתחילת מלחמת העולם השנייה, לפני הסכם מולוטוב-ריבנטרופ, המפלגה בבריטניה תמכה במלחמה, ולמחרת ההסכם – הפכה להיות מלחמה אימפריאליסטית! אגב, היה עוד עיתון – שמאלני מאד, נדמה לי ששמו היה "קלריון" – שניבא את המלחמה שנתיים לפני שהיא פרצה, וזאת כתוצאה מניתוח כלכלי גרידא – מצב עולמי של ייצור יתר, מול חוסר אפשרות למכור את התוצרת.

קצת על פוליטיקה

התפתחות הדמוקרטיה בבריטניה ארכה זמן רב, בעצם מאות שנים. בראשית הדרך האבירים דרשו זכויות מהמלך. יותר מאוחר הבורגנים דרשו זכויות מהאבירים, ועד המאה העשרים הדמוקרטיה הייתה מוגבלת לחוג די מצומצם של האוכלוסייה.

בשנים הראשונות של המאה הזאת, היו שתי מפלגות קפיטליסטיות בעצם – השמרנים והליברלים. מפלגת העבודה הגיעה לעמדה של השפעה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה. על בסיס הכח ההולך וגדל של האיגודים המקצועיים, מפלגת העבודה החליפה את המפלגה הליברלית כמתחרה רצינית של השמרנים. אחרי מצעדי הרעב של שנות העשרים, מפלגת העבודה קיבלה את הרוב בבחירות הכלליות, ורמזי מקדונלד, ראש המפלגה, נבחר כראש הממשלה. אך למזלו הרע, שנה או שנתיים לאחר כניסתו לתפקיד, קרה האסון של המשבר הגדול. מתוך חוסר אונים פנה לשמרנים, כדי ליצור קואליציה. התוצאות לא היו טובות, ובבחירות הבאות שוב זכו השמרנים לרוב. בין הסיבות לתמיכה בשמרנים הייתה סיבה אחת בולטת – הפחד מהקומוניזם, כפי שהתפתח ברוסיה. פלג די גדול של מפלגת הלייבור היה שמאלי מאד, ומנהיגיו היו קרובים לדעות קומוניסטיות. כתוצאה מכך המפלגה הייתה מפולגת לעומת השמרנים; ומצד שני – אנשים רבים באנגליה פחדו שאם יתמכו בלייבור, השמאליים יובילו את הממשלה למדיניות קומוניסטית. הפחד הזה, והפחד מרוסיה, כיוונו את המדיניות של אנגליה ושל המערב עד ערב מלחמת העולם השנייה. אז, למרות המשבר הכלכלי, האבטלה, הרעב בצפון אנגליה ובסקוטלנד, העם – כולל הפועלים – נתן את תמיכתו למפלגה השמרנית. בזמן המלחמה הממשלה שוב הורכבה מקואליציה, והיא פעלה היטב מתוך מטרה אחת ברורה – לנצח במלחמה, ולכן לא היו ויכוחים פוליטיים קטנוניים.

תקופת התבגרותי הייתה תקופה אידיאולוגית. שתי גישות פילוסופיות-פוליטיות התחרו ביניהן על השליטה באירופה: הגישה הפאשיסטית, כפועל יוצא משלטון מלכותי או אוליגרכי, שהיה מקובל במרכז ומערב אירופה, והגישה הקומוניסטית, כתוצאה מהמהפכה ברוסיה והאופוריה של מנהיגי פועלים מסוימים ואינטלקטואלים רבים, שראו בתורת מרכס-אנגלס ובמהפכה התחלה של עולם טוב יותר, שיויוני, שבו כל אדם יהיה בעל ערך שווה ורמת חיים פחות או יותר שווה. הרבה אנשי עסקים וחלק ניכר מהמעמד העשיר באנגליה ביקרו באיטליה אחרי כיבוש השלטון על ידי מוסוליני, וחזרו עם דיווחים נלהבים על איטליה מאורגנת, נקייה, רכבות שנוסעות לפי לוח זמנים מסודר, כבישים טובים, וכן הלאה. הם לא הבחינו בדיכוי של כל

אופוזיציה באכזריות גמורה, או שחשבו שלמי שמתנגד לשלטון מגיע לעבור עינויים ולהיות מוצא להורג. העובדה שהאיגודים המקצועיים הפכו להיות זרועות של השלטון, ולכן לא היו כלל שביטות או מחאות, רק חיזקה את תמיכת הקפיטליסטים בשלטון הפשיסטי. לעומתם, האינטלקטואלים וחלק מן הפועלים הוקסמו מהמהפכה הרוסית והקומוניזם. הם ביקרו ברוסיה וחזרו מלאי התפעלות מ"שחרור הפועלים", מגני הילדים שראו, מהמפעלים – שלפי סיפוריהם, הפועלים היו שותפים בהם – מהתכנון הכלכלי המרוכז, שהיה אמור להביא לכלכלה ללא משברים, ולהעלאת רמת החיים של הפועלים. כמו האנשים שביקרו באיטליה ואחר כך בגרמניה, סירבו המבקרים לראות את ההוצאות להורג, את העינויים ואת הדיכוי. אירופה ברובה הייתה בידי הפשיסטים בשנות השלושים של המאה העשרים. כמעט כל ארצות מרכז אירופה הונהגו על ידי דיקטטור, או מלך אוטוקרט. רק צ'כיה, אם אני זוכר נכון, נשארה מדינה דמוקרטית. מערב אירופה, דהיינו צרפת, בלגיה, הולנד, והארצות הסקנדינביות נשארו דמוקרטיות, אם כי בצרפת במיוחד, כח הימין, שנטה למשטר אוטוקרטי, תמיד איים על הדמוקרטיה, גם בתקופה שהממשלה הייתה בידי הסוציאליסטים.

מבחינה אינטלקטואלית, התקופה הייתה תוססת מאד. הפוליטיקה הייתה חלק חשוב בחיינו. בבית הספר, לפני אחת הבחירות, ערכנו בחירות משלנו. כל המפלגות היו מיוצגות, מהשמרנים עד הקומוניסטים. אינני חושב שמישהו ייצג את הפשיסטים. אני הייתי בין הפעילים הנאמנים של מפלגת הלייבור, הפלג הקיצוני. למרות ההשפעה של אחותי ובעלה, שהיו חברי המפלגה הקומוניסטית, לא יכולתי לעשות את הצעד האחרון ולהצטרף ל-Y.C.L. – הליגה הקומוניסטית הצעירה. הייתי אז בן 15, אך כמו רוב הצעירים היהודים, הייתי כבר בכיתה י"א, ער מאד לדעות ולתנועות פוליטיות באנגליה ובאירופה. בכל אופן, לא יכולתי להביא את עצמי להאמין באופן מוחלט ברוסיה ובמנהיגות הקומוניסטית. אולי חלק מההסתייגות נבע מהאופי שלי. אני לא "מצטרף". למרות היותי קיבוצניק כיום, לא הצטרפתי לתנועות, מועדונים וכדומה באופן טבעי. ואם הייתי תקופה קצרה בתנועת הצופים האנגלית, נדמה לי שרק בגלל שחברות של אחותי הבכורה סחבו אותי לשם. אולי אלה שמכירים אותי כיום יופתעו

ללמוד, שהייתי ביישן קיצוני כשהייתי צעיר. אם ההורים הכריחו אותי, וגם את אחי, להשתתף באיזו מסיבת יום הולדת של מישו בגילי, במשפחה או מבין החברים שלהם, הייתי מוצא בבית של בעל השמחה פינה חבויה ואיזה ספר, ומתכנס שם.

עד גיל די מבוגר לא ידעתי איך לגשת לדבר עם בחורה. אחד הזיכרונות שלי מימי החופש על שפת הים הוא של מכר בגילי - 15 או 16 אז - שפלרטט עם שתי בחורות צעירות שטיילו לתומן בטיילת, ואני עמדתי בצד ולא ידעתי איך להגיב ומה לעשות. בכל אופן, הפוליטיקה בשנים אלה שיחקה תפקיד די מרכזי בחיינו ובהתפתחותנו האינטלקטואלית. עובדה זו לא שינתה במאומה את חיינו היומיומיים של בית ספר, 'חדר', ספורט, סרטים וכו'.

עם עלייתו של היטלר, החל הפן היהודי של הפוליטיקה לחדור אלינו בהדרגה. אבי לא האמין שהדיבורים של היטלר היו רציניים. תמיד חשב שזו רק טקטיקה, וכשהיה בשלטון, יתרכך.

1936 – האירוע הטראומטי הגדול. אחרי המהפכה הקומוניסטית בספרד נבחרה ממשלה סוציאליסטית. הימין, בהנהגתו של הגנרל פרנקו, מרד. מלחמת האחים האכזרית התפרצה. אנחנו, כמובן, תמכנו בממשלה. ממשלת השמרנים באנגליה, מערב אירופה וארה"ב הצהירו על ניטרליות, בידען שניטרליות תבטיח למעשה ניצחון לפרנקו ולפשיזם הספרדי. גרמניה ואיטליה מצד אחד, ורוסיה מצד שני, השתתפו באופן פעיל במלחמה. גרמניה ואיטליה למעשה הכינו את עצמן לכיבוש אירופה, בשדות הקרב של ספרד, במיוחד בשימוש במטוסים כגורם מכריע בקרב. הסוציאליסטים היו מפולגים. למרות תמיכתם המוצהרת בממשלה, האנרכיסטים פעלו באופן עצמאי וללא משמעת, והבריגדות שבאו מרוסיה, כנראה לפי קו מכוון מהקרמלין, הפריעו לפעולות הממשלה, משום שרצו בעצם להפוך את ספרד למדינה קומוניסטית. בארצות המערב התארגנה הבריגדה הבין-לאומית. הרבה אינטלקטואלים מבריקים ואידיאליסטים התנדבו לבריגדה הזאת, אך לא נוצלו בצורה יעילה. להפך, רבים נהרגו (במלחמה זו נהרגו, נוסף על אלפי פועלים ספרדיים, מאות צעירים, מהטובים במדינותיהם, שהצטרפו לבריגדה). תוצאות המלחמה היו חמורות

עד כדי כך, שאולי נכון לומר שבעצם מלחמת העולם השנייה התחילה בספרד. ספרד ופורטוגל נשארו בשלטון דיקטטורי שנים רבות אחרי המלחמה. הפשיזם באירופה, ובמיוחד הגרמנים, היו מוכנים להתקפה הבאה ולכיבוש עולמי. הקומוניסטים שעברו לרוסיה, כולל קומוניסטים מכל ארצות תבל וחברי הבריגדה הרוסית, נרצחו על ידי סטלין. איטליה תקפה את אתיופיה והפכה אותה לחלק מהאימפריה האיטלקית, למרות שמוסוליני וצבאו הוכיחו שהם לא יעילים. הארצות המערביות הדמוקרטיות, במיוחד אנגליה וארה"ב, שהיו אז המדינות החזקות בעולם, לא עזרו לאתיופיה, מלבד הצהרות ריקנות. היטלר הכין את ה"אנשלוס" (הסיפוח) של אוסטריה, ואחר כך את כיבוש צ'כוסלובקיה בביטחון, מתוך ניסיון, שאנגליה לא תגיב. ואל לנו לשכוח שלא רק השמרנים באנגליה טעו. מפלגת הלייבור תמכה בפירוק נשק חד-צדדי והתנגדה לכל ניסיון לחיזוק מפעלי הנשק, כולל בניית מטוסי קרב וטנקים. היא התנגדה אפילו למחקרים בעניינים צבאיים. הפסיכיות של מפלגת הלייבור הייתה גורם רציני לחוסר המוכנות של בריטניה למלחמה המתקרבת.

1939 – דרישת גרמניה להעברת הסודטנלנד - איזור בצ'כוסלובקיה הגובל בגרמניה, מאוכלס גרמנים רבים, שהיוו גורם מתסיס מחמת דרישתם הרעשנית ל"החזרת" האזור לגרמניה. צ'מברליין, ראש הממשלה השמרנית, נוסע לגרמניה לפגישה עם היטלר ונכנע לדרישותיו. הוא חזר לאנגליה ובידו פיסת נייר והצהרה "שלום בימינו אנו". כולנו, בצד שמאל של המתרס, ידענו שהמלחמה מתקרבת. היחיד בבית הנבחרים שידע ולחץ להתכונן היה צ'רצ'יל, אך הוא ישב מבודד כל השנים, מובל ע"י מפלגתו השמרנית, ומוכרז כמחזר מלחמה ע"י הלייבור.

חזרה לנעוריי

בבית התווכחתי עם אבי בנושא. הייתי בטוח שתהיה מלחמה וכעסתי, כמו חבריי, על הכניעה להיטלר. תשובת אבי הייתה: ראשית, צ'מברליין יודע מה שהוא עושה ואם הצהיר על שלום בימינו, בוודאי זה המצב. שנית, אמר, למה לנו לצאת למלחמה למען מדינה רחוקה, לא מוכרת לנו כלל? כל טענותיי שהכניעה של ממשלת בריטניה

תקרב את המלחמה, לא שכנעו אותו. והזמנים לא היו נורמליים – זרם הפליטים היהודים מגרמניה הלך וגבר, למרות הגישה הלא אוהדת של ממשלת בריטניה. למרות זאת היהודים התארגנו, וע"י הצהרות של אימוץ, קירבה משפחתית ועוד, הצלחנו לקבל אישורי כניסה למספר לא קטן, אם גם לא מספיק גדול, של ילדים יהודים. זה היה רקע לשנות התבגרותי.

בכל אופן, על רקע זה של אבטלה, עוני, מצעדי רעב של מובטלים מוויילס ומסקוטלנד ללונדון, משכורות מינימאליות וקולות רעמים תחת לשטח, שהזהירו על הרעות הבאות, גדלנו במין אופוריה; למרות ערנותנו לכל מה שקורה באירופה, שהפכה ליבשת פשיסטית ולאיום הולך וגדל על יהודי אירופה מעליית הנאצים בגרמניה. אומנם בגיל 14 ידעתי מה הולך לקרות, אך ידיעה זו לא השפיעה על החיים היומיומיים של בית ספר, 'חדר' וספורט. למרות השעות הארוכות בלימודים שיחקנו גולף, טניס, קריקט וכדורגל. קרוב לבית היה מגרש מאורגן לכדורגל, בעל 12 מגרשים שונים, מסומנים בקווים לבנים ושערים. בסופי-שבוע כל מיני ליגות חובבים שיחקו שם. בערבי ימי החול צעירים רבים נפגשו שם, תלמידים מבתי-הספר התיכוניים וצעירים מובטלים. חוקי ההתנהגות היו חמורים. אם היה לך כדור, הבאת אותו. הערב התחיל בהעברות חופשיות, ז.א. כל אחד עלה על המגרש והעביר, בעט, נגח (headed), עמד בשער - הכול חופשי. אחרי כחצי שעה שני שחקנים, שהוסכם בקלות שהם הטובים על המגרש, בחרו את הקבוצות שלהם. מי שלא נבחר עבר למגרש אחר עד שמצא קבוצה ברמה שלו. אם הבאת כדור למגרש מסוים ולא נבחרת לאחת הקבוצות, היה אסור לך לקחת את הכדור משם. מי שעשה דבר כזה פעם אחת, 'גמר את הקריירה שלו' בכלל. אף אחד לא היה מסתכל עליו ולא היה לו כדאי להופיע במגרש כל העונה. היה די הרבה ספורט גם בבית-הספר. כחלק מלימודי ה'גימנסטיקה' שיחקנו כדורגל, טניס, גולף ושחינו. 'יום ד' אחרי-הצהריים היה מוקדש לספורט וכל אחד בחר את הספורט שעניין אותו ביותר. מכיוון שלא יכולתי לשחק כדורגל בקבוצה של בית-הספר בגלל השבת, הצטרפתי לקבוצת הקריקט, שמשחקה היו ביום ד'. כך היינו משחקים נגד בתי-ספר אחרים בליגה המאורגנת. הייתה גם קבוצה של שחקני שח וגם משחק זה היה מאורגן בליגה של בתי-ספר. אין

ספק שהחיים היו קלים, למרות הבעיות העצומות של המדינה, של הסביבה, ושל האבטלה. לא היינו עשירים, אך לא חסר לנו כלום בעצם וגם לא היו ציפיות גדולות, כגון מכונית, נסיעות לחו"ל וכדומה.

מבית-הספר היסודי עברתי לבית-ספר תיכון. היו בתי-ספר הרבה יותר יוקרתיים מבית-הספר שלי, אך הוא נחשב לתיכון רציני, בעל הישגים טובים מבחינת מספר התלמידים שהמשיכו לאוניברסיטה. כמו כמעט כל התלמידים היהודים, למדתי בכיתה עם חבר'ה כשנתיים יותר מבוגרים ממני. למדתי במגמה הריאלית, ז.א. הנושאים המרכזיים היו מתמטיקה, כימיה ופיסיקה, יחד עם נושאי חובה - אנגלית, היסטוריה, ושפה זרה - לטינית. בגיל 16 עברתי את בחינת הבגרות, שנה לפני פרוץ המלחמה. כל השנים האלה לא נטשתי את האמביציה להיות רב בישראל, ולכן החלטתי ללמוד במגמת שפות שמיות באוניברסיטה, למרות העבר הריאלי. אגב, אבי התגאה מאד בהחלטתי, אך אמי די כעסה שלא רציתי להיות רופא. מוזר - כמעט כל החברים שלי נהיו רופאים או רופאי שיניים, וגם אחי, אך אני אף פעם לא נמשכתי למקצוע הזה.

אינני זוכר איך 'נסחבתי' לתנועה הציונית, אך יחד עם חזן צעיר בשם יעקב ויינשטיין הקמתי קבוצה של "תורה ועבודה" בגלזגו. אל תשאלו מה עשינו, כי אינני זוכר בדיוק, חוץ מהפגישות אחרי הצהריים בשבת בביתנו. נדמה לי שלא עשינו שום דבר לימודי, אם כי בוודאי התווכחנו הרבה. ב-1939, כמה חודשים לפני המלחמה, הגיעה לגלזגו קבוצה של צעירים דתיים מגרמניה, בין האחרונים שהצליחו לצאת. הם היו שייכים לתנועה בח"ד - "ברית חלוצים דתיים". סידרנו להם דירה שהם ניהלו כקומונה. בפרוץ המלחמה, האנגלים עצרו יוצאי אירופה ושלחו אותם לאי "מאן" בים האירי, בין אנגליה ואירלנד, או אפילו יותר אכזרי - לאוסטרליה. השמועות על מרגלים בימים הראשונים של המלחמה היו נפוצות מאוד, וכל מי שדיבר במבטא זר היה חשוד. התוצאה, לגבי צעירים רבים שנמלטו מאירופה והגיעו לאנגליה כחלוצים, הייתה שהם הפכו לקומוניסטים. קבוצה די גדולה של צעירים כאלה, צעירים מאוד רציניים וביניהם בעלי כושר מנהיגות, עזבה את חוות ההכשרה והצטרפה למפלגה

הקומוניסטית. כמו כן רוב חברי הקבוצה של צעירי חב"ד עזבו את הדת ואת החלוציות והפכו להיות קומוניסטים.

אגב, במשך תקופה מסוימת, אנשי שמאל יחד עם אוהדים שונים ניסו להוביל את ארצות המערב לברית עם רוסיה נגד גרמניה. זה היה בזמן המשא-ומתן על עתיד צ'כוסלובקיה. יכול להיות שאם המערב היה עושה אז ניסיון רציני להגיע להסכם עם רוסיה והיה מוכן לעזור למדינה זו לצאת מהעוני העמוק של ארצות המהפכה, היו מונעים את המלחמה. אם היטלר היה מרגיש שגרמניה מוקפת, יכול להיות שלא היה ממשיך לדרוש את צ'כיה ולא היה מתקיף את פולניה. אך השמרנים פחדו מברית המועצות יותר מאשר מגרמניה. ז.א. פחדו מהקומוניזם יותר מאשר מהפשיזם, ולא ניסו לדבר עם סטלין.

סטודנט באוניברסיטת גלזגו, תחילת המלחמה

ב-1938 סיימתי את לימודי בבית-הספר והתחלתי ללמוד באוניברסיטה של גלזגו. אמונתי בדת הייתה עדיין הגורם המעצב את דרכי בחיים. למרות שרוב הנושאים בתעודת הבגרות שלי היו בתחומי המתמטיקה והמדע, בחרתי ללמוד שפות שמיות, כדי להכין את עצמי לרבנות. אולי היו כבר סימנים של אפיקורסות, כי לא הלכתי ל"ישיבה" אלא בחרתי באוניברסיטה. אוניברסיטת גלזגו, אחת העתיקות בבריטניה, נוסדה בשנת 1514. כמו בכל האוניברסיטאות בתקופה ההיא, הלימודים היו מכוונים להכשרת כמרים. השפעה זו הייתה מורגשת גם בזמני. אוניברסיטת גלזגו הייתה מפורסמת בפקולטה לתיאולוגיה, אם כי כל הנושאים נלמדו בה, כולל רפואה, הנדסה, ומדעי הרוח. בכל אופן, לימודי שפות שמיות היו חלק של הלימודים התיאולוגיים, שהיו מחולקים לשני מסלולים: קלאסיקות, דהיינו לטינית ויוונית, ושפות שמיות, דהיינו עברית וערבית, שנלמדו כשפות קלאסיות. למדנו לנתח את התנ"ך ואת הקוראן, יחד עם כל הנושאים הכלולים בלימודי המזרחנות, אך לא נגענו באספקטים המודרניים. הלימודים נסתיימו במאה ה-13 בערך.

כדי להרוויח כסף-כיס עבדתי כמורה ב'חדר'. נוסף לכך הייתי מלמד "דת" בבית-ספר רגיל בבוקר. הנוהג אז בבתי-הספר היה שהשעה הראשונה מיועדת ללימודי דת. משום שהיהודים לא למדו על ישו, הכינו להם כיתה מיוחדת. כשאני בעצמי למדתי בבית-הספר, הזמן הזה היה בעצם חופשי וניצלנו אותו כדי להכין שיעורי בית. אך אחר-כך החליטו שגם הילדים היהודים חייבים ללמוד לימודי דת.

בית הספר וה'חדר' שאני לימדתי בהם היו באזור ה'סלאמס' של גלזגו בגורבלס. הילדים היו מלוכלכים ופראיים, והשנה הראשונה של ניסיוני כמורה הייתה סיוט, מה גם שאני רציתי להיות מורה מודרני. הרשיתי לזאטוטים האלה לקרוא לי בשמי הפרטי במקום "מר כהן" וניסיתי ללמד בלי עונשים. בחיי לא אשכח את הניסיון המר הזה. השנה השנייה עברה בנוחיות ובשקט. מורה יותר וותיק ממני יעץ לי כך: "בשבועיים הראשונים אל תיתן לאף אחד אפילו לזוז. תעניש כל מי שפוצה פה, אפילו על מילה אחת." (העונש אז היה מכות על היד בחגורת עור עבה.) עשיתי בדיוק כך – ופלא פלאים, לא הצטרכתי להשתמש בעונש זה כל השנה. הילדים ישבו בשקט, קראו לי "מר כהן" ואפילו למדו יותר מהכיתה שסבלה (או נהנתה) מניסיוני כמורה מודרני.

למרות פרוץ המלחמה, שנות האוניברסיטה היו טובות. שיטת הלימודים הייתה מאוד אינדיבידואלית. המרצים לא דאגו, אם היית או לא היית בהרצאה. בעצם רוב ההרצאות לא טיפלו באופן ישיר בנושא המוגדר, אלא סבבו סביבו. עיקר המאמץ היה בכתיבת עבודות, דבר שהצריך קריאה בספרים רבים והבעת דעה אישית ומנומקת לגבי הנושא הנדון. לפי זה קיבלנו ציונים, יחד עם בחינות בסוף השנה לשם בדיקת הידע.

השנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה היו קרות. החורפים היו מושלגים. העיר, שבחורף חשוכה בבוקר ובערב, הייתה מכוסה ענן כבד של ערפל מלוכלך, שנכנס לכל חלל בגוף – לאף, לפה ולכל הנקבוביות. הייתה האפלה מלאה, כך שרק פנסי רחוב מעומעמים אחדים פה ושם זרקו קצת אור חיוור מסביב. לפעמים הצל מולך בחושך הערפילי, נראה כדמות מאיימת שמתקרבת. במשך תשעת החודשים

הראשונים לא קרה שום דבר במלחמה זו, ועד היום התקופה מכונה "המלחמה המזויפת". החיים בגלגלו התנהלו כסדרם, מלבד קיצוב המזון, שהממשלה הנהיגה תיכף בתחילת המלחמה. בגלל החושך והקור הייתי מגיע לאוניברסיטה אחרי התחלת ההרצאה הראשונה, ואז הייתי מוותר לגמרי, כמובן, ונכנס לשעות כוס תה במועדון הסטודנטים. שם ישבה קבוצה די גדולה של חבר'ה, ואם הוויכוח על פוליטיקה, או פילוסופיה, או פסיכולוגיה, או תיאולוגיה התחמם, ויתרנו בהיסח הדעת גם על ההרצאה השנייה. בחודשים אלה המשכנו לשחק טניס, גולף, ולשחות כאילו אין מלחמה. התיאטרונים ובתי הקולנוע היו פתוחים כרגיל, גם תוכניות הרדיו היו כרגיל, ובהן שרו: "We're going to hang out the washing on the Siegfried line" או: "Run rabbit run rabbit run run run" ושירים עליזים אחרים, כאילו מלחמה זו לא תהפוך למלחמה ממשית.

במרץ 1940 נפטר אבי בגיל 53. אני ואחי חזרנו מאיזה סרט באותו ערב, יום ה', ושתינו כוס תה עם ההורים. דיברנו על הסרט, על דא ועל הא והלכנו לישון. בחצות הלילה התעוררתי לפתע מצעקות של אמא "הירשל הירשל" - שם שאף פעם לא שמעתי מפיה קודם. תמיד קראה לאבי הרי. אבי, שאף פעם לא שכב חולה במיטה או בבית-חולים, קיבל התקף-לב ותוך שעה נפטר. הלילה היה קר וגשום. טיפות הגשם היו כדורי מים קרים, כמעט ברד. לא היה טלפון בבית. רצתי ברחוב כדי להזעיק את רופא המשפחה, ואל אחותי וגיסי, ולצלצל לאחות הבכורה בלידס. אחי ועוד אחות נשארו עם אמא שהייתה במצב של היסטריה מהפתאומיות של הדבר. אחר-כך הכול קרה מהר מאוד, בגלל שהיה כבר יום ו'. הלוויה התקיימה בבוקר של אותו יום, בגשם שוטף. אני עוד זוכר את ההרגשה המוזרה, כשחבר בא לקרוא לי למשחק טניס שקבענו כבר ימים לפני כן, ואיך שהצטרכתי להסביר לו שאבי מת. נכון שאבי תמיד אמר "כשאלך אני רוצה ללכת מהר", וכך קרה. אך בשבילנו המהירות גרמה לכעין הים.

היה לי ידיד יקר מאוד בבית-הספר, חיים גולדמן שמו, שחלה בשחפת. חלומו היה להגיע לארץ והוא סיפר לי על "הבונים". לפני מותו הבטחתי לו להצטרף, וכך עשיתי.

כל השנה אחרי מות אבי הלכתי לבית הכנסת יום יום, התפללתי ואמרתי "קדיש". אך בהתבונני אחורה נדמה לי, שעצם העובדה שעזבתי את "תורה ועבודה", תנועה שעזרתי להקים בגלגלו והייתי בעצם המדריך, והצטרפתי ל"הבונים", שלא הייתה ידועה כתנועה דתית – גם אם בימים ההם לא הייתה מושמעת כתנועה אנטי-דתית – עצם הפעולה הזאת בוודאי הייתה סימן של ריכוך באדיקותי וברצוני להיות רב.

ציוני וחלוץ

לדאבוני, חוץ מתקופה קצרה בתנועת הצופים בגיל תשע או משהו כזה, אף פעם לא הייתי חניך, תמיד מדריך. אני אומר "לדאבוני", כי הניסיון להיות המקבל של החינוך במקום הנותן - ממש חסר. כמו שאני מצטער שהלכתי לאוניברסיטה בגיל כה צעיר, וכך לא ידעתי לנצל את כל האפשרויות של הרחבת התרבות שאוניברסיטה מאפשרת. לו הייתי חניך פעם, ולא הייתי לומד באוניברסיטה בגיל 19-20, נדמה לי שהייתי פחות יהיר, כשהייתי צעיר. בכל אופן, כשהודעתי לשותף שלי להקמת "תורה ועבודה" על החלטתי, הוא אמר שני דברים: "לא אתה ולא אני נעלה ארצה" ו"אם פעם תהיה מנהיג בעם היהודי, תהיה זו טרגדיה לעם היהודי". שנינו עלינו. לגבי האמרה השנייה - העם לא נדרש לסבול את הניסיון, אז מי יודע - ייתכן שצדק.

כשנה אחרי הצטרפותי ל"הבונים", ירדתי עם קבוצת חברים מגלגלו להכשרה בחוות "דויד אידר" בקיץ. נוסף על ביקור בגלגלו של ברוך טל, השליח דאז, הגיע אלינו מדריך מהתנועה, ששמו פרח מזיכרוני, במטרה לשכנע אותנו להצטרף לחלק החלוצי של התנועה, שנקרא אז "משמר הבונים". לא רק שלא שכנע אותנו, אנו התקפנו אותו בצורה חריפה מאוד. טענתנו הייתה, שמישהו מבחוץ, ז.א. מחוץ לגלגלו, לא יכול אלינו בדרישות כלשהן. אנו נחליט כל דבר בעצמנו, בלי כל עזרה. כמובן שבסופו של

דבר, חברים רבים שהשתתפו בישיבה זו, עלו לארץ. והמדריך הזה היגר לארה"ב ונדמה לי שהוא נמצא שם עד היום הזה.

בכל אופן, החודשים המועטים של שהייתנו בחוות "דויד אידר" השפיעו עלינו עמוקות. קשה היום לשים את האצבע על הסיבות הממשיות. החברים בחווה לא היו חכמים ביותר או מלומדים ביותר. הייתה הרבה העמדת פנים בעניינים פוליטיים וכלליים. אך באופן יסודי - החזרה לעבודה פיזית, התנאים הקשים שבהם חיינו, ההומור שהופיע לפעמים בצורה די גסה - כל אלה השפיעו עלינו מאוד, וכתוצאה מכך הזיקה לעלייה ולחלוציות התחזקה, אם כי לא כולנו מהקבוצה הגענו להגשמה.

באחד הימים שהיינו ב"דויד אידר פארם", התקיים דיון על בקשת נטע ומיק (אלמן) להתחתן ולקבל לשם כך יום-יומיים חופש. הדיון בבקשה הפך לשם דבר בתנועה בימים ההם. המזכיר הודיע על ההחלטה לקיים "אסיפה" בזמן ארוחת הצהריים. אני ישבתי בין מונטי רוס והאמא של לאה הריס. לאה הייתה "בהגשה" באותו יום, הביאה קערת מרק חם לשולחן ובטעות חלק נשפך על מונטי שצעק "F.—B.—C.", באוזניי האמא שלה, שהחווירה עד שחשבתי שתתעלף. הדיון היה סוער וחברים רבים השתתפו. היו כאלה שהתנגדו לעצם הרעיון של נישואים. היו כאלה שאמרו: "אז מה — אחרי העבודה ייגשו לרב וזהו". בסוף הוחלט, אם זיכרוני אינו מטעה אותי, לתת להם חצי יום חופש כדי להתחתן, ותו לא!

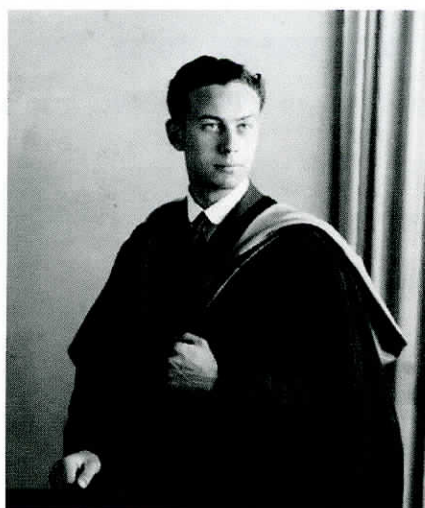
רוב החלוצים הללו אינם במשק כיום, אם כי מספר לא קטן נמצא בארץ.

בעצם היו שתי תנועות "הבונים" בבריטניה מ-1939 עד 1944. החברים שבאו מגרמניה הקימו תנועה בשם "משמר הבונים", ומהארץ נשלחו שליחים במיוחד לתנועה זו. התחרות בין השליחים הייתה חריפה והכול על יסוד אידיאולוגי. אנשי "השומר הצעיר" היו קומוניסטים רעיוניים, למרות ההתנגדות של המשטר ברוסיה לכל תופעה ציונית. הם ראו ברוסיה את המדינה השנייה שלהם, ובסטלין את המנהיג האידיאולוגי שלהם. השליח שלהם, שמחה פלפן, נשאר שמאלני עד סוף ימיו, גם אחרי שכולם עזבו את המפלגה הקומוניסטית ב-1952, אחרי שסטלין חיסל את המנהיגות האינטלקטואלית היהודית וגם הרג את הרופאים היהודים. בסוף עזב את "הקיבוץ הארצי" והצטרף לאחת המפלגות הקומוניסטיות. אך גם בין שתי התנועות

הקיבוציות שהיו קשורות למפא"י, "הקיבוץ המאוחד" דאז ו"חבר הקבוצות", היו חילוקי דעות חריפים על עניינים שהיום נראים לגמרי שוליים ומצחיקים. עיקר הבדלי הגישה היו בין "הקיבוץ הגדול" ו"הקיבוץ הקטן". אנשי "הקיבוץ המאוחד", תחת מנהיגותו של טבנקין, דגלו בקיבוץ גדול, בעל מספר רב של חברים שעוסקים בחקלאות ובתעשייה, ושמוכנים להקים מפעלים גדולים גם מחוץ לכותלי הקיבוץ. אנשי "חבר הקבוצות" האמינו בקבוצה קטנה, משפחתית, שעיסוקה העיקרי חקלאות. פלא איך היהודים מצאו, ועדיין מוצאים, נושאים לוויכוחים ולחילוקי דעות, שמקצינים עד לאיבה. בכל אופן, בין השליחים השונים שנשלחו לבריטניה לא הייתה שפה משותפת, ולכן בין שתי התנועות, שבעצם היו בנויות על אותו בסיס אידיאולוגי, לא היה כל קשר. השליח שלנו, ברוך טל, עבד במשך כמה שנים כדי להגיע לשיתוף ולהסכמה ביניהן. נדמה לי שהוא היה משכמו ומעלה מיתר השליחים, חוץ אולי משמחה פלפן, שלמרות דבקותו בסטליניזם היה איש מוכשר מאוד. ב-1944, אם מתוך שינויים במבנה הפוליטי בארץ ואם מתוך הצורך להתארגן לקראת סוף המלחמה, השליחים שהיו קשורים למפא"י התחילו לשאת ולתת ביניהם, עד שהגיעו להסכם לאחד את שתי התנועות. האיחוד עלה יפה מאוד ודווקא תוך זמן קצר. לא הרגשנו הבדלים בין החברים, להיפך, התהוו קשרי ידידות מהר מאוד, תוך פעילות משותפת במחנות וכמובן, קצת יותר מאוחר, בהשתתפות בפעולות של "עלייה ב'". החברים שהיו בהכשרות של התנועה בגרמניה בימי המלחמה, הצטרפו למעין-צבי ולגלעד. אחדים באו הנה, ומאלה נדמה לי שרק ראובן גוטר ואדם בן-חנוך נשארו.

האיחוד הפך את "הבונים" לתנועה חלוצית גדולה יחסית. בסוף המלחמה היו כ-3,000 חניכים ומבוגרים בתנועה, שהייתה מקובלת בארגון הציוני הבריטי כתנועה החשובה ביותר. "השומר הצעיר", "הנוער הציוני" ו"בני-עקיבא" לא הגיעו למעמד המרכזי שהשיגה תנועת "הבונים".

ההחלטה לעלות לארץ

מייקל מסיס אוניברסיטה. 1941

ב-1942 גמרתי את לימודי ה-M.A. ואחרי שיחות רציניות ושוברות לב עם אמי, נסעתי להכשרת "גורסי ליד". אמא אף פעם לא האמינה בתנועה הציונית ובעלייה ארצה. במקרה הטוב היא הסכימה שאולי הארץ היא מקום מפלט ליהודי אירופה. היא שללה לחלוטין את רעיון המדינה היהודית. אינני רוצה לרמוז בזה שהייתה לה גישה אינטלקטואלית לעניין. אמי הלכה לעבוד כתופרת בגיל 14 במנצ'סטר, והייתה רחוקה מאד מחשיבה אינטלקטואלית. אך היא

הייתה אישה מעשית מאד, שכל מעייניה היו בשיפור רמת החיים וברצון לראות את בניה מצליחים בחיים כרופאים, עורכי דין, או אפילו כרב בישראל, אך בהחלט לא כחלוץ! לא אשכח את השיחות והבכיי, ולא אשכח את יום נסיעתי מגלזגו. היינו לבד בבית הגדול, ששיכן בזמנו זוג הורים, חמישה ילדים ומשרתת. אחיותיי היו כבר נשואות וגרו במקומות שונים בבריטניה. אחי הצעיר אמנם למד, ועדיין גר בבית, אך דווקא באותו יום לא היה בבית. אמא בכתה קשות והתחננה לפני לשנות את החלטתי. בסוף אמרה לי כך: "תדע, שכמו שאתה עוזב אותי, ילדיך יעזבו אותך". הרגשתי את האכזריות שבדבר אז, הרגשתי אותה כל הדרך להכשרה, ועד היום – כשאני חושב אחורה – אני עדיין מרגיש. דור לדור לא יכול להביע אומר, כי הדור הצעיר תמיד חושב שהוא יודע יותר טוב. רק כאשר אדם מוצא את עצמו במצבים דומים לאלה שהוריו נמצאו בהם, פתאום הוא מגלה את חכמת החיים שלהם, ולפעמים מצטער שלא הבין אותם יותר בזמנו.

מה אני זוכר מההכשרה בגורסי-ליז בוילטשייר, אנגליה? האזור הוא אחד מהיפים ביותר באנגליה: שדות ירוקים, המישורים מגוונת בגבעות נמוכות וכפרים קטנים יפהפיים. מצאתי שם קבוצה קטנה של צעירים, חלקם ילידי אנגליה וחלקם ילידי גרמניה שנמלטו והגיעו לאנגליה ללא הורים וללא משפחה. נדמה לי שאלה הסתירו אפילו מעצמם את הזוועה של מצבם, וניסו לא לחשוב על גורל הוריהם שנשארו באירופה. החדשות על השואה הגיעו-לא-הגיעו אלינו. ידענו שהיהודים באירופה הם במצב של ייאוש, אך נדמה לי שלא תארנו לעצמנו שהגרמנים באמת החליטו לרצוח את כל היהודים, ולא יכולנו לדמיין שיעשו זאת בצורה הברברית ביותר. רק ב-1944 התחילו הסיפורים הזוועתיים לדלוף אלינו.

מייקל בהכשרה. 1942

בינתיים, חשבנו שאנו מכינים את עצמנו לחיי קיבוץ בארץ. עבדנו בחוות האזור בכל מיני עבודות חקלאיות, שבעצם לא היה להן שום קשר עם סוג העבודה החקלאית בארץ, חוץ – אולי – מאלה שלמדו לנהוג בטרקטור. הגעתי לחווה בקיץ 1942 ותיכף נזרקתי לעבודות האסיף. הרגשתי גאה כשקיבלתי עבודה קְמִיזִין את מכונת הדיש. זה נחשב לעבודה מיוחדת, והאיכרים היו מזמינים את שני העובדים – המכונאי והמזין – לאכול ולשתות איתם. שאר העבודות: ניקוי תעלות, גיזום משוכות, איסוף ירקות וכו' אמנם הכינו אותנו לעבודה פיזית, אך כלל לא הקנו לנו ידע בחקלאות כפי שמצאנו בארץ. אך נהנינו.

היינו קבוצת צעירים, האמנו בעצמנו ובחשיבות מעשינו, ובהגשמת הרעיון הציוני באופן אישי. חיינו התרבותיים והאינטלקטואליים היו ערים מאד. ערבי ההרצאות של שרה דייוויס, מרצה מאוניברסיטת בריסטול, ביקורים ושיחות עם ברוך טל, השליח שכולנו כיבדנו ואהבנו, שאיתו ועם אשתו נשאיתי בידידות עד סוף חייהם. תוכניות על נושאים פוליטיים ואתיים שהעסיקו את העולם ואותנו, וגם תכניות קלות רבות –

"זיגים", כפי שקראנו להם. התקופה חיה מאד בתודעתי למרות שבעצם הייתי שם רק כתשעה חודשים.

קטע ביניים: אני חוזר לחודשים הראשונים של המלחמה. הפעם הראשונה שיצאתי ממש עם בחורה. אינני זוכר את שמה, אך נחקק בזיכרוני אותו ערב. היינו עדיין בתקופה של "המלחמה המזויפת". ביקשתי ממנה לצאת איתי לאופרה "מאדאם בטרפליי". בדרך הביתה – פתאום קול הסירנות, סימן שמטוסים גרמניים מתקרבים. המשכנו ללכת דרך מגרש הכדורגל הציבורי. כבר היה חושך, והמגרש היה ריק משחקני הכדורגל של הערב. שמענו את החבטות של הפצצות, אך הן נשמעו רחוקות מאיתנו. כך הלכנו, כאילו דבר לא קרה, וכך נפרדנו ליד דלת ביתה. הלכתי הביתה בלי שום תחושה של פחד, למרות שרעש נפילת הפצצות נמשך כל הזמן, אך לא עלה בדעתי שהן קרובות. בבוקר התברר שכל האזור של שפך הקליד, הנמל, הדירות המלאות בתושבים העניים ביותר בעיר – הכל נהרס. בלילה הבא – שוב הפצצות, והפעם כולנו ידענו ופחדנו. שוב הפציצו את מרכז העיר, קרוב לתחנת הרכבת המרכזית ולנמל. גלזו ספגה הפצצות שני לילות בלבד, אך בשני לילות אלה נהרגו יותר מעשרת אלפים אנשים.

האם הכל קורה באקראי, או שיש איזשהו תכנון בחיים? חוץ מבית אחד בדרום גלזו, כל הפצצות נפלו מסביב לנהר. בית אחד בלבד של ארבע קומות בדרום העיר נהרס וכל הדיירים נהרגו, רובם יהודים. מוזר – אני זוכר את השמים האדומים, שומע את קול הנפץ של הפצצות, רואה לנגד עיני את ההרס שראיתי למחרת, כאשר כולנו עזרנו לפנות ולסדר, שומע את צלילי "מאדאם בטרפליי" – ושם הבחורה נשכח ממני!

החתונה עם ריני, וחיל הים הבריטי

בתשעת החודשים בגורסי ליו חייתי חיים מלאים של עבודה, חיי חברה, וקשר הולך ומתחזק עם ריני. היינו חברים עוד בעיר, אך כאשר היא הלכה להכשרה לפניי, לא היה ברור אם אצטרף או לא. התכנית שלי עדיין הייתה להמשיך ללמוד ולקבל הסמכה כרב.

יום אחד, חבר שזה עתה חזר מביקור בהכשרת גורסי ליו הביא לי ד"ש מריני וגם הודיע לי, שהמקום מתמלא, ואם אני מבקש להצטרף, עליי להזדרז. תחת הלחץ הזה הגעתי להחלטה. למזלי, אחיותיי תמכו בהחלטה, למרות שידעו שעול הטיפול באמא ייפול עליהן. אמא לא שוכנעה שזו הדרך הנכונה, והיא נשארה מרת נפש עד יומה האחרון; אך לפחות הבנות ריכזו את צערה במקצת ע"י תמיכתן ברעיון.

ובכן, ריני ואני החלטנו להתחתן. מלבד זוג יותר מבוגר, שהיו מעין מדריכים בהכשרה, היינו הראשונים בין החברה להינשא. כשבוע אחר כך התגייסתי לחיל הים הבריטי, אך שירתתי באנגליה ויכולתי לבקר תכופות בבית, כך שהגיוס לא הפריד בינינו.

מייקל כטירון בחיל הים הבריטי. 1943

התקופה בחיל הים הייתה מעניינת מאוד, אם כי ללא כל סכנה. אחרי כשבועיים בצבא נקראתי למטה בלונדון. מולי ישבו שלושה אדמירלים. "אני רואה שאתה M.A. בשפות שמיות". כן, אדוני. "האם אתה יודע לקרוא עברית?" כן, אדוני. "נא לקרוא את המשפטים האלה". קראתי: בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת

הארץ! "האם תוכל לתרגם?" כן, אדוני. אחר כך עשו אותו דבר בערבית, נתנו לי לקרוא קטע מהקוראן שלמדתי כבר בשנה א'. חזרתי לטירונות, ובגמר התקופה נשלחתי שוב ללונדון, להשתתף בקורס לשפה היפאנית. לדאבוני לא למדנו את השפה המדוברת, אלא רק מספיק מילים שיאפשרו לנו לפענח את הקודים היפאניים.

אגב, כשהגעתי ללונדון, הלכתי קודם כל למשרד תנועת "הבונים". השליח הטיל עליי מיד תפקיד של הדרכה במערב לונדון. בין חניכיי היו אינגה (סגל), בטי (עדר) ומוסי! ריני באה ללונדון לחיות איתי בזמן הלימודים, שנמשכו שישה חודשים.

מועדון התנועה היה ב-Vabridge Rd., אזור עני שהיו בו דירות ישנות עם כניסות אפלות בארבע קומות. סידרנו מעין חדר בקומה העליונה של המועדון, ושם גרנו במשך ששת החודשים. בחדר לא היה כלום מלבד מיטה צרה. בהסתכלי אחורה, אינני מבין איך ריני עמדה בתנאים שבהם חיינו. פרטיות כמעט שלא הייתה, כי חברי התנועה הסתובבו כל ערב במועדון, וה"וותיקים" – חברי השכבה הבוגרת, נכנסו באופן חופשי לדבר איתנו או סתם לשתות כוס תה. מיכאל מרקס, הבן של סיימון, בא למועדון במדים של טירון בחיל האוויר, ראה את חדרנו ואמר: איך אפשר לחיות כך? אני צריך לעשות משהו! מה הוא עשה? הביא לנו מקלט רדיו ישן. כנראה חשב שהדבר הכי חשוב בשבילנו זה להאזין לחדשות, או אולי לתכניות ההומור של טומי הנדלי. טומי הנדלי היה הקומיקאי של תקופת המלחמה, וללא הגזמה, יחד עם צ'רצ'יל, הוא חיזק את המורל של העם הבריטי יותר מכל דבר אחר. הייתה לו תכנית שבועית בשם ITMA = it's that man again, או בעברית: האיש הזה מופיע שוב. האמרות החוזרות בתכניות שלו היו בפי כל, וההומור שלו השאיר חיוך על פנינו כל השבוע. אינני יודע אם מישהו כבר כתב ספר-הלל על האיש הזה ותכניתו בזמן המלחמה. אך אם לא – חבל. מגיע לו.

עם סיום שישה חודשים של לימודים, ריני חזרה להכשרה ואני נשלחתי לשרת כקצין מודיעין בחיל הים, במקום הרחוק ביותר מכל הימים שהקיפו את האיים הבריטיים. מבחינה אינטלקטואלית – תקופה מאד מעניינת. לא רק עצם המאמץ השכלי בשבירת קודים, אלא גם המפגש עם המוחות המבריקים ביותר באנגליה. חוץ מכמה צעירים כמוני, רוב אנשי הצוות היו מרצים ופרופסורים באוניברסיטאות הידועות של בריטניה. בשבילי היה מעניין להכיר מקרוב את האינטלקטואלים המובהקים האלה, דרך חשיבתם, יחסיהם האישיים – שבהחלט לא היו נורמאליים בעיניי, בחור מהמעמד הבינוני היהודי. היה גם חוג ציוני קטן במקום. וולטר אטינגהאוזן (אחר כך וולטר איתן), מזכ"ל משרד החוץ הראשון; פרופסור ג'ו גיליס, מתמטיקאי שהיה לימים פרופסור במכון וייצמן; האח של וולטר, ועוד כמה יהודים שהתאספו כל שבוע כדי לשמוע חדשות מהארץ ולשוחח על עניינים ציוניים. וולטר היה בין האנשים המרכזיים במחלקה הגרמנית של המודיעין, והיה גם בקשר הדוק עם

המשרד הראשי של הסוכנות היהודית בלונדון, כך שיכול היה לדרוש לנו את החדשות הטריות ביותר.

אגב, בין המוחות הללו היו כמה טיפוסים מאד מוזרים. היה אחד, מומחה להירוגליפיה ומצרים העתיקה, שרכש ספרייה רצינית ביותר של פורנוגרפיה בכל השפות בעולם. הוא השאיר את הספרייה הזו בחדר האורחים בביתו, כדי שאורחיו ישנו טוב בלילה! כל מילה שנייה בפיו הייתה קללה, מן דרך להדגיש את למדנותו! היה שם גם אנגוס וילסון, שהתפרסם כסופר אחרי המלחמה. כל שלושה חודשים היה משתגע, מתפשט לגמרי ורץ מסביב לברכה שהייתה באמצע המגרש, עד שנכנס למים בצהלה. היו מוציאים אותו מהמים, שולחים אותו לנוח שבוע-שבועיים, ואז היה חוזר לתפקידו בהצלחה רבה עד ליום השיגעון הבא. אכן, חוויתי חיים מאד ססגוניים בזמן המלחמה!

מייקל כקצין בחיל הים הבריטי. 1944

במשך תקופה הייתי חופשי כמעט כל סוף-שבוע לבקר בהכשרה שלנו, או – אם קבלתי רק יום אחד – לבקר באחת ההכשרות האחרות באזור. כך הכרתי את ראובן גוטר בהכשרה של חברים שבאו מגרמניה, ואת וותיקי קיבוץ לביא מההכשרה של בח"ד – התנועה הציונית הדתית.

סוף המלחמה

עם תום המלחמה, כשחברים רבים החלו לעלות ארצה, ריני ואני נשארו בלונדון, כדי להדריך בתנועה. היינו קבוצה די גדולה מההכשרה – איזי ומטי (דיבון), גרשי ואחר כך שוש (אפשטיין), ג'ו ריפקינד, לוי (גניסלב), אוסי (אדלשטיין), ואדם (בן חנוך) – בין השאר. השליחים התחלפו. נחמיה לוויטן ובבה אשתו מכפר בלום, הגיעו במקום ברוך ודלה, וגם בלו וריטה מנאות מרדכי. קבוצות התארגנו לעלייה בלתי-ליגלית. באותו זמן הפעולות בין הצעירים היהודים בבריטניה נמשכו והתחזקו. נדמה לי שבמשך שנתיים, 1946-1948, תנועות הנוער הציוניות הגיעו לשיא כוחן, גם במספרים וגם בהשפעה. אין ספק ש"הבונים" הייתה התנועה הגדולה ביותר, והמנהיגה.

לתנועה הייתה השפעה עמוקה מאד על כולנו. גם חברים שלא הגיעו להגשמה ולעלייה, נשארו בצורה זו או אחרת נאמנים לעקרונות ולאתוס של התנועה. נדמה לי שלא רק באנגליה, אלא גם ביתר הארצות הדוברות אנגלית, חלק גדול של המנהיגות היהודית בשנות השישים והשבעים היו מבוגרי התנועה.

נוסף לעבודתי כמדריך, נשלחתי לעבוד במחלקה הפוליטית של הסוכנות היהודית. בין תפקידי היו שניים מעניינים: הייתי המזכיר והפרוטוקולאי של המזכירות הפוליטית, שבה השתתפו שלושה אנשים: ברל לוקר כנציג מפא"י, נציג 'המזרחי', ופרופסור זליג ברודצקי, ראש הציונות האנגלית. אמנם חיים וייצמן היה הנשיא של הסוכנות, אך הוא לא השתתף בישיבות אלה. בישיבות דיברו בשלוש שפות – עברית, יידיש ואנגלית. רשמתי הכל, ואז היה עליי לתרגם לעברית ולאנגלית, ולשלוח את הגרסה העברית בקוד למשה שרת בארץ.

התפקיד השני, המעניין מאד, היה הקשר עם חברי בית הנבחרים הבריטי. היה זה זמן המאבק בארץ נגד "הספר הלבן" שבווין, שר החוץ של ממשלת הלייבור פירסם, שהגביל עד לאפס את האפשרות לעלייה ארצה. מאות אלפי פליטים ממחנות הריכוז הנאציים נעו ונדו באירופה בלי בית, ובלי נתינות של מדינה כלשהי. לגרמניה לא היה אפשר לחזור. היו כאלה שניסו לחזור לפולניה ונרצחו על-ידי הדיירים החדשים שגרו בבתיים, שכבר גנבו את הבית וכל מה שהיה בו. יחד עם המאבק של "ההגנה", הפלמ"ח, וארגוני העלייה הבלתי-ליגלית, ניהלנו מאבק פוליטי בעזרת חברי בית הנבחרים, יהודים ולא יהודים. עיקר הפעולה היה העלאת שאלות בקשר לפעולות הממשלה הבריטית נגד היהודים בארץ ונגד העלייה. הייתי צריך לנסח את השאלות ולשכנע אחד מחברי בית הנבחרים להעלות אותן בזמן המתאים. המפגש עם חברי הפרלמנט לימד אותי שפוליטיקאי הוא לאו דווקא איש חכם והגיוני. לעומת זאת אין ספק שמפוליטיקאי נדרש ידע מסוים וכשרון מסוים, שקשה להגדיר. באחת התכניות של "כן, אדוני השר", השר אומר למנכ"ל משרדו: "אתה אולי יודע לנהל את המדינה, אך אני יודע לנהל את הפוליטיקה", וזאת אולי ההגדרה הטובה ביותר.

בכל אופן, המגע עם הפוליטיקה הבריטית וגם עם זו של הסוכנות היה מעניין, ומי יכול לומר שלא טעיתי, כשהציעו לכולנו להמשיך לשרת במשרד החוץ אחרי קום המדינה, ואני סירבתי כי חשבתי שיותר חשוב להיות חלוץ וחבר קיבוץ.

בקונגרס הציוני

אולי השיא בתקופה זו היה השתתפותי בקונגרס הציוני הראשון אחרי המלחמה. הקונגרס התקיים בבאזל, שוויצריה, מקום הקונגרס הראשון. כבר ידענו על הטרגדיה האיומה של יהודי אירופה, וכן ידענו שבריטניה תעשה את הכל נגד עליית יהודי אירופה ונגד הגשמת תכנית בילטמור, התכנית שהצהירה שמטרת הציונות היא להפוך את הארץ למדינת היהודים. בקונגרס פגשתי את משה דיין הצעיר, כבר מפורסם, לפחות בין חברי תנועות הנוער, כמנהיג הפלמ"ח. בעצם, הוא לא דיבר איתנו על הפלמ"ח, אלא על יתרונות המושב על הקיבוץ! פגשתי את צביה לובטקין

ואת יצחק צוקרמן, גיבורי מרד גטו ורשה, ואת הרצפלד, האיש שארגן וליווה את ההתיישבות החלוצית של הימים ההם. איתנו, הצעירים, הוא לא דיבר על התיישבות, אלא לימד אותנו שני שירים. אחד – ניגון חסידי, והשני – שיבולת בשדה, ואז הוביל אותנו לריקוד ההורה. השתתפתי, גם אם כנציג פאסיבי מאד, בכל משחקי הפוליטיקה בין בן-גוריון ואבא סילבר, מנהיג הציונים האמריקניים, נגד וייצמן. בקונגרס זה וייצמן נאם נאום – אולי הגדול ביותר שלו – בידעו שהגיע סוף למנהיגותו בתנועה הציונית, נאום גדול וטראגי.

אין ספק שהייתה לי זכות גדולה מאד שנשלחתי כנציג לקונגרס. זה מוכיח שכדאי ללמוד עברית, כי רק הודות לידיעתי את השפה נשלחתי!

הגשמה

התקופה אחרי המלחמה, כמדריך בתנועה, הייתה מהנה ומעניינת. הדרכתי בסניף המעניין והאינטלקטואלי ביותר בתנועה – אתגר גדול, מול צעירים ממני שלמדו כבר באוניברסיטה וחשבו באופן לא שיגרתי. חלק די גדול מהם הגיע לארץ, אם כי לא כולם לקיבוץ. עוד שני ניסיונות מעניינים היו לי: הדרכת המחנה המטייל הראשון, והמחנה הראשון שהתנועה אירגנה מחוץ לאנגליה. בילינו שבועיים בצרפת ובשוויצריה ואז, תיכף אחרי המלחמה, כל הטיול היה הרפתקה אחת גדולה. בערב הראשון בפריס, שני צעירים לא חזרו למועדון התנועה שבו התאכסנו. בשתיים לפנות בוקר כבר דאגתי מאד.

יצאתי לרחוב ופגשתי ז'אנדרם. הסברתי לו את הבעיה: *Jeune et jeunssse?* "כן", אמרתי. *Ah, monsieur, qu'est que vous voulez, c'est naturel.* איזו פגישה ראשונה עם צרפת, כל כך לפי הציפיות!

בזמן עבודתי בסוכנות גרנו יחד עם ג'ו ריפקינד ואחר כך עם לוי (גניסלב). תפקידם היה להעביר כספים "שחורים" לחו"ל, כדי "להלבין" אותם. המוסד קיבל אחוז מסוים מכל סכום שהועבר. מכיוון שהפעולה לא הייתה ליגלית, וכל הכספים הועברו במזומנים בתוך מזוודות, ג'ו שיתף את ריני ואותי בפעולה. היינו לוקחים את

המזוודה, עולים על האוטובוס, זורקים את המזוודה במקום המיועד למזוודות ועולים לקומה השנייה של האוטובוס. די מעצבן להשאיר אלפי לירות בלי פיקוח ולקוות שאף אחד לא יגנוב אותן. ודי מעצבן לעבור ברחוב עם מזוודה כזאת ביד, בהרגשה שכל רגע שוטר יכול לבקש לראות מה בתוכה. בעצם, קרה לי שהגעתי לאנגליה בשליחות מסוימת, ושוטר אכן ביקש לראות מה יש במזוודה – אותה מזוודה בה הוסתרו הכספים, ולמזלי היו בתוכה רק דוגמאות של אביזרי דרנז' שיצקנו במפעל!

בסוף 1948 ריני ואני עברנו לצרפת, ומשם עלינו והגענו לחדרה ולמנסורה, והסיפור הופך להיות פחות אישי ויותר כללי.

למעלה: מייקל מלווה את דוד בן-גוריון בביקורו במנסורה – כפר הנשיא. אפריל 1949
למטה: מייקל מנהל מפעל "הבונים מוצרי יציקה"

מאז - מיכאל חי חיים מלאים ומגוונים, הקים משפחה ענפה ותרם בתחומים רבים לכפר הנשיא.

בשנת 1949 השתתף במשלחת בת שלושה חברים, שפנו לנשיא המדינה, ד"ר חיים וייצמן, לקבל את אישורו לקרוא לקבוצת הצעיר על שמו: "כפר חיים וייצמן", לאות הערכה לפועלו הציוני. בדיעבד הסכים הנשיא לשם "כפר הנשיא". ב-1950 נשלח מיכאל, שליח משקי ראשון, לחפש משקיעים באנגליה, במטרה לרכוש טרקטורים וציוד נוסף לקבוצת המתפתח. ב-1951 הוא נבחר למזכיר הקבוצה, ובשנה לאחר מכן יזם את הדפסת העלון המקומי "דברי הכפר", היוצא לאור עד היום (2012). ב-1956 מונה למנהל מפעל "הבונים", ונשלח מטעם ה"סוכנות היהודית" לאנגליה לחודשיים, לשם הסברת הרקע ל"מבצע סיני". מיכאל כיהן כמנהל מפעל "הבונים" בקדנציות נוספות, וכן בתפקידים מרכזיים שונים בקבוצה. ב-1953-1955 נשלח מטעם תנועת "הבונים" לשליחות ציונית בדרום-אפריקה עם המשפחה, וב-1979 נסע עם ריני לבקר ולחזק את "יהדות הדממה" מעבר למסך הברזל. כידען ביהדות, מיכאל ערך טקסי "פדיון הבן" לבניהם של עובדי מפעל "הבונים", וכן הכין ילדים וילדות לטקס בר המצווה.

הוא היה מנהל אדמיניסטרטיבי של מכללת תל-חי, וכן עסק במוזיקה, כולל הלחנה, ויצירותיו נוגנו והושמעו ב"קול המוסיקה" ברדיו ב-1982. התמחה בכירולוגיה, ואף הוציא לאור ספר בנושא זה: היד המספרת, בהוצאת אופוס, 2001.

מיכאל היה גם אב מסור, מוכשר בעבודת כפיים, בנה רהיטים לבית וטיפח גינה. הוא התאפיין בחשיבה רעננה, מקורית ואופטימית, ועם זאת היה איש מעשה וכלכלה, והיווה אוזן קשבת ומייעצת לחברים.

מיכאל נפטר באופן פתאומי לאחר שחזר מבריקת השחייה הביתה, ביום 19.7.2000

פורטרט של מייקל, שצויר על-ידי ריני

אבא שלי

אבא שלי הוא לא אבא של אורית, וכנראה גם לא אבא של צביה, אילנה, דורון, ואפילו לא אותו אבא של מרגלית.

אבא שלי הוא בעיקר אבא של שבתות של מיץ תפוזים מדוד בכוס לבן אחד, של טוסט עם ריבה, אבא של בוליטיקה ודש חילור, ומוליקה - צריק שקט לשבת בפניה שלו, האור הקטן דולק וריח של סיגר, וקפה עם הל - איך אהבתי את הריח הזה.

ואבא שלי הוא אב קבדן, אבא שצויר במתמטיקה וצושה הכל כמו שצריק, אבא בתחושה הוא מרוחק - תמיד חושב, תמיד טרוד, תמיד לא מד: מוליקה, צרפית, קריאת כף-יד.

ואבא שלי הוא שחיין. יש לו אור רזה וחטוב עם בליט גד, ויש לו תנועות אור שאני זוכרת: האולן מונחת על כף היד כשהוא מקשיב, הנמנום על הספה בשעות לא שעות, המשיכה של אדוד ואצבע באי כשהוא חושב.

אבא שלי צר לאאמא לנקות את הבית כל יום חמישי, ואבה צולות תפוז טצימות. אבא שלי צשה הכל כדי לצויר לאאמא שלי ולתמוך בה בתחום של הקרמיקה.

אבא שלי היו לו ידיים מנצרות: בנה צריף, בנה מדפיט, בנה צריסה לנכד הראשון.

רב פעלים ורב כשרונות היה אבא שלי, אבא היה קצת מרוחק.

דניה

נשאר העצאצא.

כעס חזק, במקום שם - בעבר - דעותיך או מעשיך היו נדרשים, או סתם כי
זה יום כזה, או רגע כזה של עצאצא וניכרון; וכעס חלש יותר, כי אתה יודע,
עסוקים בשטויות.

באופן טבעי, אני נזכר ומצטער, וחבל לי על מה שלא הספקנו לעשות, על
מה שלא הספקנו לדבר ולברר, ויותר מכך על מה שלא היינו אחד לפני.
אבל, הרי אין לזה סוף ותמיד, מתי שזה לא קורה, יש את מה שלא הספקנו
לעשות ועל מה שלא הספקנו לדבר ולברר, ומה שלא היינו אחד לפני.

אז במקום זאת אני מנסה - ולא תמיד בהצלחה - להתרכז בחלק המלא
של הכוס, מה כן הספקנו לעשות, על מה כן הספקנו לדבר ולברר, ומה כן
היינו אחד לפני. זה עוזר ולציתים זה מעלה חיוך כשנזכרים בילד שהיה בק
ובשופות שלק, זה מצורר הערצה וכבוד כשנזכרים ברוחה האופקים שלק,
בהיותך איש סבר, ויחד עם זה עסקת במעשה, מתוך אמונה שכך צריך
לעשות.

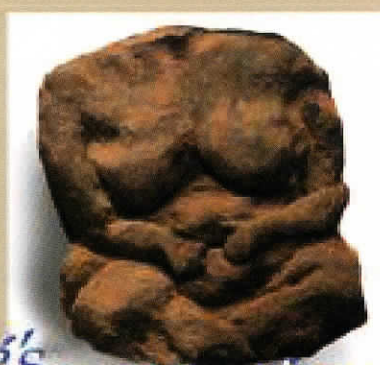
זה מצורר תודה להיזכר באותם אירועים ורגעים - על אחת, אני חושב -
בהם באת בקהל מסורתי או אפילו דתי, ולמרות כל מה שאמרת ולמרות
כל פילוסופיית החיים שלך ודרכך המעשית, אני ראיתי עליך שאתה נהנה.
נהנה להיזכר בילדותך אולי, או נהנה לשיר את הזמירות, נהנה לומר את
התפילות, ואולי נהנה להוכיח לך ולנו שלא נס ליחך ושלא שכחת. וזה
מצורר אהבה גדולה כשנזכרים איזה בעל היית לאמא, איזה אבא היית לנו,
ואיזה סבא היית לנכדיך ולנכדותיך; בקיצור - איזה איש משפחה היית
לכולנו.

אבל יותר מכך נשאר העצאצא. נוח על משכבך בשלום.

דורון

רינה כהן

קורות חיי

Renee's ceramics

*Photos:
Phil Glick*

*Objects are not
to the same scale*

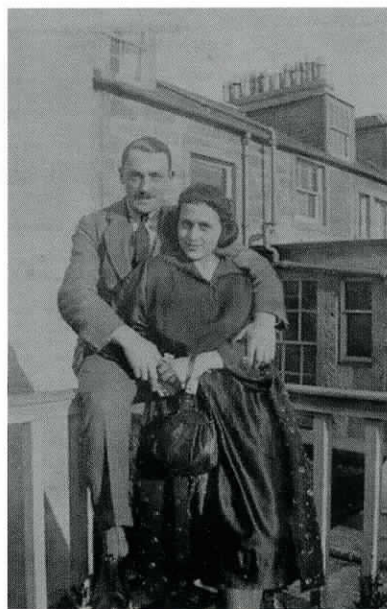
משפחה וילדות

סבא וסבתא של אמי הגיעו לסקוטלנד מריגה שבלטביה בשנים 1880-1890. כמו הרבה אחרים, הם עלו על האוניה בכוונה להגיע לאמריקה, ארץ ש"רחובותיה סלולים בזהב". אבל הם רומו על-ידי המלחים, שהורידו אותם בסקוטלנד, בטענה שהגיעו לארה"ב. אבא של סבתא, דוב, היה אז בן שלוש. האמא שלה, שושנה, נולדה בגלזגו. ההורים מצד אבא שלי הגיעו מקובנה שבפולין דאז, ואין לי פרטים עליהם כמעט. הסבא היה שוחט, היו להם עשרה ילדים, וכולם, מלבד הבת הצעירה, למדו והגיעו גם ללימודים גבוהים. המצב בבית היה קשה – הם הצטופפו בדירה של ארבעה חדרים, ואבי תמיד סיפר שמי שקם ראשון, היה לבוש הכי חם ומסודר.

האח המבוגר של אבי נסע לארה"ב ועבד אצל משפחת ברונפמן, ביצור הוויסקי Chivas Regal. שלושה בנים היו רופאי שיניים, אבי היה רופא, והבנות היו מורות למוסיקה או לחינוך כללי. הלימודים נעשו לפי התור – כל אחד למד עד שסיים והחל להתפרנס, ואז עזר לזה שאחריו ללמוד. המשפחה הייתה מאד מוסיקלית. זכור לי ליל סדר פסח, כשכל בני המשפחה ישבו סביב שולחננו ושרו כל הערב. זה היה הסדר היפה ביותר שהיה אצלנו.

הוריי התחתנו ב-1922. אבא – ברנט (ברני) לוין – היה רופא צעיר ומצליל, שגויס למלחמת העולם הראשונה וסבל מהתקפת גז בצרפת. אמא – קלריס גרבר – הייתה היפה בבנות היהודיות בעיר. היא סיימה בית-ספר, ואחר כך – בגיל תשע-עשרה – התחתנה.

אמא נולדה בשנת 1903, הבכירה בין חמשת הילדים של דוב וג'סי גרבר, משפחה אמידה ושומרת מסורת. בשנות התבגרותה היא יפתה מאד ובקהילה היהודית החמה והמלוכדת כינו אותה "The bell of Glasgow". ב-1922 אמא

אמא ואבא שלי בגלזגו. 1922

התחתנה עם ברנט לוין, רופא צעיר, גם הוא יפה תואר, וילדה אותי ואת אייבן תוך שלוש שנים.

בשנות השלושים, עקב בעיות כספיות ומצב משפחתי מסובך, אמא החלה לעבוד בעסק המשפחתי של אביה ואחיו, כלבו גדול בשם "האחים גרבר", ובמרוצת השנים קבלה את תפקיד מנהלת מחלקת בגדי ילדים. עבודה זו הייתה כרוכה בלא מעט נסיעות ללונדון לשם קניות. בזמן מלחמת העולם השנייה הנסיעות ברכבת היו קשות, איטיות, וגם מסוכנות. פעמים רבות הרכבת נעצרה בכניסה לערים הגדולות בגלל הפצצות של חיל האוויר הגרמני, ואמא, כמו יתר הנוסעים, ישבה בקור ובלי אוכל שעות רבות.

אני בת חצי שנה בזרועות אימא, וסבתא-רבא שלי

לאחר 24 שנות נישואים הוריי התגרשו, ולאחר שעברתי להכשרה של תנועת "הבונים" אייבן נשאר עם אמא, וטיפל בה במסירות, גם כאשר חלתה. ב-1948 אמא התחתנה שנית. היא עברה לגור בליברפול, בביתו של בעלה השני – הנרי בורמן. לרוע המזל הוא חלה זמן קצר אחרי הנישואין, והיה על אמא לנהל את העסק וגם לטפל בו. כאשר המצב החמיר, הם חזרו לגלזגו, שם אחיותיה יכלו לעזור לה.

כאשר החלו להיוולד ילדינו, אמא נהגה לבוא לכפר הנשיא כל שנתיים, ויצרה קשר יפה עם כולם. אחרי מותו של הנרי ז"ל היא באה לביקור של שנה, ואז החליטה לעלות ולהשתרש כאן. במשך כל שנות הביקורים בקיבוץ הצעיר, לא שמענו מפיה אף מילת טענה או ביקורת על תנאי חיינו כאן, ורק לאחר שנים רבות, קרובה מתל-אביב סיפרה לנו איך אמא פרצה בבכי מר אחרי ביקורה הראשון ב-1951. אמא עבדה בחדר-האוכל, והחברים נהגו לכנותה The toast lady. מיררה לא מעט את חייהם של בני המשק הצעירים בדרישותיה לסדר וניקיון. אחר כך עבדה במחסן הבגדים עד שחלתה, ולאחר תקופה של התדרדרות במצב בריאותה, נפטרה בנובמבר 1997.

* * * *

זכרוני הראשון הוא שאני שוכבת במיטת תינוק, ורואה מזווית זו וילון ירוק וכבד.

גרנו באזור של פועלי רכבת, אבל ברוח הזמנים הללו חיינו כאילו אנו באי בודד. הבית היה בראש מדרון תלול, באחד מששה בתים שבהם גרו רופא, רופא שיניים, עורך דין ועוד שתי משפחות אמידות. משש המשפחות, שתיים היו יהודיות.

אינני זוכרת את לידתו של אחי אייבן, כשהייתי בת שנתיים. רק כאשר הוא הגיע לגיל חמש בערך התחלנו להפריע אחד לשני, והחלפנו הרבה מכות.

בית-הספר בו למדתי, אחד מהטובים ביותר בעיר, היה במרחק של כארבעה ק"מ מביתנו, ומהר מאד התרגלתי לרדת לרחוב הראשי, ללכת כעשר דקות עד ל-Tram, ולעלות עליו. משום מה, אני זוכרת הרבה ימים של נסיעות, בהן ישבתי וחלמתי על כל מיני דברים עצובים, ויותר מפעם בכיתי בתוכי. בהגיענו קרוב לבית-הספר ירדתי מה"טראם" ופגשתי ילדה יהודיה אחרת, שחיכתה לי עם הסבא שלה – איש קטן, עם שיער לבן לגמרי – שבכיסו תמיד היו סוכריות מגוונות. וכך התחלנו את היום במין

טקס חמוד של הוצאת סוכרייה לבנה והכנסתה לפה. את אמא אני זוכרת מחכה לקחת אותי מבית הספר כשהייתי בכיתה א', ציפור גן-עדן אקזוטית בין שאר האמהות הסקוטיות המרובעות.

אני בת ארבע, ואחי אייבן בן שנתיים

עם סבא שלי, סבא גרבר, הייתי הולכת בשבת לבית-הכנסת. כמעט כל יהודיי גלזגו נהגו כך. היו בעיר כמה בתי-כנסת. בדרך סבא תמיד היה נותן לי מכה קלה בכתפיים מאחור, כדי שאלך זקופה. סבתא נפטרה בגיל 54 מסרטן, וסבא מכר את ביתו ועבר לגור לבדו בדירה לא גדולה. אחרי שהלכתי להכשרה לא דברתי איתו בטלפון, אך סיפרו לי שהוא התחתן שנית, עם אשה שבמשפחתנו מאד לא אהבו אותה. לאחר זמן מה הודיעו לי שהוא נפטר. נודע לי גם שהוא התכוון להוריש לי סכום כסף לא קטן.

אך אשתו הצליחה לשנות את דעתו. סבא מאד אהב לשמוע מוסיקה קלסית, והיצירה האהובה עליו ביותר הייתה האופרה "אאידה" של ורדי.

במשך השנים לא שמתי לב לכך, אבל כשנכדי שחר התחתן בנתניה, ישבתי וחיכיתי עם כל המוזמנים לכניסתם של שחר וחנה. כשנכנסו לאולם, חנה בשמלה יפה ושחר בחליפה שחורה ואלגנטית, פתאום ראיתי לנגד עיניי את סבא. שחר ממש נראה כמו סבא שלי, והתחלתי לבכות בשקט.

בית-הספר היה גדול ואפור, והמשמעת (דיסציפלינה) מאד חזקה. ישבנו לבושות בסינורים ירוקים, עם הידיים על השולחן, וכמובן שלא דברנו בינינו בזמן השיעורים. היינו שלוש ילדות יהודיות בכיתה של כשלושים בנות, ומהיום הראשון יצאנו מהכיתה בזמן שהתקיימו תפילות, ועמדנו מחוץ לדלת הכיתה. כבר אז נזרע הזרע של תחושת ה"שונות", שממנו סבלתי כל חיי בסקוטלנד. בבית-הספר התיכון היו כבר תפילות מאורגנות לבנות היהודיות מכל הכיתות, אבל רגש ה"שונות" נשאר.

שנותיי בבית-הספר לא היו מאושרות. נראה לי שתמיד הרגשתי לא בנוח בחברה חד-מינית, והמרחק מהבית היקשה לרקום קשרים קרובים עם בנות אחרות שגרו, ברובן, באזורים אחרים. הייתי תלמידה טובה, ומקומי היה בעשרים הבנות הראשונות מבין מאה ועשרים בנות המחזור.

חברתי הקרובה ביותר מבית-הספר הייתה נוצרייה, ששמה היה כשמי - רינה, והביקורים בביתה לווו ברגשות מעורבים בגלל האוכל הלא כשר. לקראת שנות ההתבגרות התחלתי להתקרב לחברה מקומיים על-יד ביתנו, ובימי א' היינו יוצאים לטיולים באופניים - טיולים שלפעמים ארכו שש ואף שמונה שעות - לחוף הים. באותה תקופה אמא החליטה

אמא שלי עם סבא גרבר

שאני צריכה להתרחק מהמקומיים (הלא-יהודים), וכך החלה תקופה נהדרת בה השתתפתי כל יום א' בשעורי רכיבה על סוסים. יותר מאוחר גם הלכתי פעמיים בשבוע ללמוד החלקה על הקרח. עוד צ'ופר שהיה לי מגיל שמונה בערך – בימי שישי אחת לשבועיים, נסעתי ישר לבית של סבא וסבתא גרבר, וביליתי שם את השבת בחברת סייד, הדודה הצעירה שלי, שהייתה רק שלוש שנים מבוגרת ממני.

חברתי מגיל 11 ועד היום - הטי

והנה חשתי פתאום רצון להשתתף יותר בתפילות, ומכיוון שגרנו באזור כלל לא יהודי, התחלתי ללכת בשבת (ברגל כמובן), לבית-הכנסת היפה הקרוב ביותר לביתי. וכך, שבת אחר שבת, הלכתי כשלושה מייל כדי להגיע למקום התפילות. אז החלה גם תקופת החברות שלי עם צביה (הטי, כיום חברת כפר בלום). היינו אז בנות 11-12, כמעט הצעירות היחידות בבית הכנסת. לאחר הנעילה חזרנו הביתה ברגל.

צביה נשארה חברה טובה שלי מגיל אחת-עשרה ועד היום - הטי שפגשתי בשעורי עברית על-יד בית-

הספר. היא גרה רחוק ממני, אבל איכשהו שמרנו על קשר, בתחילה בבית-הכנסת, ואחר-כך ב"הבונים".

הטי עלתה ארצה לפניי, עם הגרעין שלנו, שחיו תקופה בכפר-בלום. שם היא פגשה את צ'רלי, בחור אמריקאי. הם התחתנו ונשארו בכפר-בלום. נולדו להם תאומים, הבן חי כיום באמריקה, והבת בראש-פינה. בניה של הבת, הנכדים של הטי, עופר ובני, מופיעים בטלביזיה; בני בתוכנית משלו, ועופר כותב שירים וגם שר.

לא ידועה לי הסיבה, אבל בהיותי בת שלוש-עשרה, פתאום עברנו לגור בדרום גלזגו, קרוב מאד לבית סבא וסבתא גרבר, שאליהם הייתי קשורה מאד. גם סידי ואני היינו חברות קרובות, ישנו באותה מיטה והתלבשנו בבגדים דומים. בשנות ההתבגרות התחלקנו בחוויות, אבל בזמן הזה התחלתי להרגיש רגשי נחיתות. סידי הייתה מאד בטוחה בעצמה ופופולארית מאד, ולעומתה אני התכנסתי יותר ויותר לתוך עצמי, וכאשר עברנו לדרום גלזגו וטרם קשרתי קשרים חדשים באזור, הייתי מתבודדת הרבה בבית. אבא היה מעט מאד

אני בת 12, בדרך לחופש

בבית בגלל עבודתו (וכנראה גם בגלל קשרים אחרים בחייו), ואמא יצאה לעבוד בעסק של סבא, חנות כלבו כמו "המשביר". אחד העיסוקים האהובים עליי היה לסגור את הווילונות בסלון, לפתוח את הפטפון ולרקוד ולרקוד – כל זמן שלא היה בבית איש חוץ ממני.

בשנים 1936-1939 החברה הנוצרית - רינה ואני רקמנו חלום לעתיד. רצינו להקים עסק לאופנה, ותכננו את כל הפרטים. היא תהיה המתכננת והאחראית לתפירה וגמר הפריטים, ואני אדאג לצד העיסקי. חיפשנו דרכים ללמוד לקראת ביצוע החלום. ביוני 1939 הודענו שתינו על עזיבת בית-הספר. המורים קיבלו את ההודעה בצער, כי היינו תלמידות טובות, ורק המורה לגרמנית, אישה גרמניה, בחרה להשתמש בביטויים אנטישמיים כלפינו כדי להסביר את התופעה. אז לא הבנו את כוונתה... בבית-הספר הזה עזיבה בגיל שש-עשרה נחשבה למרד או לבגידה, אבל אנו לא ויתרנו.

תנועת הבונים

ובדיוק אז קרה הנס בחיי. הטי טילפנה יום אחד והודיעה לי שיש מחנה קיץ באנגליה באוגוסט, ושאלו יכולות להשתתף בתנאי שנצטרף לתנועת "הבונים". לא ידענו, וגם לא היה לנו מושג מה זה, וגם לא היה אכפת לנו – הצטרפנו.

הפגישה הראשונה ב"הבונים" לא הרשימה אותנו במיוחד, מלבד הנוכחות של שני בנים שישבו מאחורינו – מיכאל ויוסי כהן. אפשר להגיד שמבחינתי הייתה זו אהבה ממבט ראשון. (וודאי שלא הייתי מודעת אז למסר הציוני-חלוצי של התנועה).

אחרי שתי פגישות, הטי ואני נסענו למחנה של "הבונים" בדרום אנגליה, "ג'ובילי קאמפ" גדול וחגיגי במיוחד, שכלל כאלף חניכים. ביניהם הייתה גם קבוצה של בני נוער מגרמניה (כולל זמי בן צבי, שאז כמובן לא הכרתי), שנמלטו מגרמניה ע"י ה"קינדר-טרנספורט", וכך ניצלו חייהם. מהרגע הראשון במחנה הייתי "בבית". מין הרגשת שייכות נהדרת, שעל רקע האווירה ששררה לפני כן בביתנו בגלזגו, התחדדה מאוד. בתחילת אותו קיץ המשפחה הייתה אמורה לנסוע לחופש מפואר באנגליה. הכל היה ארוז ומוכן ואמא שלחה אותי לקרוא לאבא. נכנסתי לחדר ומצאתי אותו יושב בכורסא ומהרהר. הוא לא ענה לקולי, אז נגעתי בו כדי להעיר אותו ופתאום הוא נפל קדימה מהכסא, ללא הכרה. מאוחר יותר התברר שהוא נכנס לחובות גדולים ומתוך יאוש ניסה להתאבד. מובן שקראתי מיד לאמא, שהזעיקה עזרה, וכך ניצלו חייו. ארוע זה כמובן הביא לכל מיני שינויים בחיינו.

(רק כאשר התחלתי לכתוב על ארוע זה, ראיתי את הדמיון בין המצב בו מצאתי את אבי, למצב בו מצאתי את מיכאל. שניהם ישבו בפוזת דומה – אמנם המקרים היו שונים כל כך).

בדיוק לפני היציאה למחנה (אחרי עזיבת בית-הספר) מצאתי עבודה בסלון ביגוד, כמוכרת ודוגמנית לעת צורך. הפירמה כללה גם מספרה ומכון יופי, והסלון נחשב לאחד הטובים בעיר. כמובן שנהניתי לעבוד בסביבה כה מטופחת.

האם כאן נבט בי היחס לאסתטיקה ולאמנות, שליווה אותי בהמשך, והוביל אותי להוראת מלאכת יד, קרמיקה ואמנות? בבית לא היה לנו שום ציור על הקירות. אבא בוודאי שלא הראה שום חוש אסתטי. אמא היא זו ששמה דגש על יפי הרהיטים והתאמת הצבעים, ונהגה גם לסרוג פריטים יפים מאד.

כשחזרנו ממחנה "הבונים" היה ברור שהמלחמה מתקרבת, ולא ידעתי מה יהיה, אבל בסופו של דבר התחלתי לעבוד ב-Mary London – כיף של ממש. בגדים בשיא האופנה, תספורת פעם בשבוע, מקום נעים ושקט.

החבורה ב"הבונים" על רקע המלחמה

"צ'ופר" נוסף היה שמיכאל עבר שם יום יום בדרך מהאוניברסיטה. הייתי כבר מאוהבת לגמרי, אבל מכיוון שהיינו חברים ב"הבונים" ניסינו, ברוח הזמן, לא להפריע למרקם החברתי ב"חבורה" שלנו. לא אשכח טיול שבת אחד, כאשר מיכאל ואני הלכנו קצת אחרי היתר, משוחחים ונהנים להיות זה עם זה. ג'ו סינה אמר לי לאחר מכן, שעשינו מעשה שלא יעשה. איזו בושה!

החבורה שלנו הייתה משהו נהדר. כשנים-עשר חברים שהחליטו כבר שהם עולים – כשתסתיים המלחמה – לפלשתינה, כדי ליצור ולהיות "יהודי חדש עם רגליו על האדמה". אמו של ג'ו סינה נתנה לנו להשתמש בקומה השלישית הריקה בביתה – שני חדרונים ומטבח, ושם ערכנו קבלת שבת בימי ו'. בשבת היינו מטיילים ואחר-כך אוכלים ב"בית" שלנו. בימי א', אחרי שהדרכנו בקבוצת הצעירים בתנועה, שוב נפגשנו, אכלנו ושוחחנו עד השעות המאוחרות.

אם תשאלו אותי היום מה התרחש בבית הורי בשנתיים האלה, אין לי באמת תשובה. פשוט – בקושי הייתי שם. הייתי שקועה כל כולי, מלבד העבודה, בחבורה שלנו.

אמנם הסתובבנו ברחובות עם מסכת גז לכל אחד, אבל לא הרגשנו מה באמת קורה. לעומת זאת, בחופש הראשון שלי מההכשרה, הגעתי לבית ההורים ובאותו לילה

הגרמנים הפציצו את החלק של נמל גלזגו הקרוב לרציפים, בו בנו אוניות. בלילה
ההוא נהרגו אלפיים איש שגרו בקרבת מקום עבודתם.

במשפחתו של מיכאל הוחלט מזמן שמיכאל ילך ללמוד רבנות בלונדון. אבל בינתיים
הוא קיבל צו גיוס לצבא הבריטי, ואורגן ערב נהדר ב"קן התנועה" בו נפרדו כולם –
כתשעים חברה – ממנו. בדרך הביתה הוא סיפר לי סוף-סוף שהוא אוהב אותי,
והבטחנו לחכות אחד לשנייה.

באותו הזמן כמעט, החלטתי לצאת לחוות הכשרה, דבר שהתאפשר בקלות יחסית כי
בזמן המלחמה התחילו לגייס בנות לעבודה בחקלאות ובבתי-חרושת. כך הכל היה
מסודר, ופתאום משפחת כהן התגייסה "למענו" של מיכאל, והוא קיבל שחרור
מהצבא כדי לנסוע ללמוד בקולג' לרבנות בלונדון (Jews College). וכך נפרדנו בלי
לדעת מה יהיה, ובלי לתכנן דבר.

נסעתי ללונדון ומשם לוילטשיר, לחוות גורסי-ליז (Gorseley Leaze). קשה לחשוב
כיום מה היו הציפיות שלי. נכנסתי למטבח גדול בו ישבו סביב השולחן שמונה או
עשר בנות עגלגלות. כאשר הן הבחינו שיש לי חבילה ובה זוג מכנסיים שקניתי
בלונדון, אמרה פנינה (ליפשיץ): "אבל יש לך כבר ארבעה זוגות". כן, כך היה בימים
ההם. המזווה שלי הגיעה לפניי, והמחסנאית פתחה אותה, כמובן. אחר כך הבגדים
שלי חולקו בין כולן, דבר שהניע את אמי לשלוח תמיד שלושה-ארבעה פריטים,
בתקווה שאקבל לפחות אחד מהם. מוזר היום לחשוב איך ניהלנו את חיינו אז, כדי
לממש הרגשת "קומונה".

גרמתי שם למהומה כאשר הצבתי תמונה קטנה של מיכאל ליד מיטתי (איזו בושה!)
הגעתי לחווה באביב 1942, ואחרי תקופה קצרה מיכאל התחיל לבוא לבקר.
הביקורים מאד השפיעו עליו, ואחרי כמה חודשים הוא עזב את הישיבה בלונדון
והצטרף ל"הכשרה".

במאי 1943 התחתנו בגלזגו. הטקס היה בבית-הכנסת, וקבלת הפנים התקיימה בבית
ההורים, הן מסיבות כלכליות והן בגלל המלחמה. ההוצאות כוסו על-ידי הציקים
שקיבלנו, ומה שנשאר – 560 פאונד שטרלינג, מסרנו לקיבוץ אחרי שעלינו ארצה.

נסענו ללונדון ליומיים לירח-דבש, וחזרנו להכשרה. בדרך עברנו בשדות, ופגשנו בחורה שבאה מגורסי-ליו, והיא סיפרה לנו שבבית מחכה למיכאל צו-גיוס, לשבוע הבא !

יוצאים מבית הכנסת
לאחר החופה בגלזגו. 1943

בסוף שנה זו מצאתי את עצמי הרה, ולא ידענו איך לקבל זאת - האם לשמוח, ובמקביל לחכות לבעיות שוודאי יצוצו במצב כל כך לא מוכר לחבורת הצעירים בהיותנו בהכשרה? בסוף הפלתי באופן טבעי.

במשך השנתיים וחצי הבאות נפגשנו בדרך כלל בסופי שבוע אחת לשבועיים, כשמיכאל קיבל "אפטר" מחיל הים הבריטי. מכיוון שגרנו יותר משלושים איש בבית אחד, אי אפשר היה להקצות לנו חדר קבוע; וכך - כל פעם שמיכאל הגיע - זוג אחר היה מפנה עבורנו את חדרו. בהכשרה ב"גורסי" היה לנו רק מכשיר טלפון אחד, בחדר הכללי, בו ישבנו בערבים ליד אח שבו הבערנו אש מגזרי עצים. התקשרנו בטלפון בצמצום - לא מתוך החלטה, אלא מתוך משמעת פנימית, שכיום קשה להסבירה.

כל אחד הבין שהמצב לחוץ, והטיל על עצמו משטר עצמי. אם רצית שיחה פרטית בטלפון, יכולת להתקשר רק בשעות היום, כאשר החברה היו בעבודה, והבית היה ריק מלבד גוסטי (ריפקינד) שבישלה, ושתי בנות שניקו את החדרים. גם את הכביסה עשו הבנות... אנו, הבנות, ניקינו את חדרינו בעצמנו, אך הייתה בינינו תורנות לנקות את חדרי הבנים...

אחת החוויות הזכורות לי מתקופת ההכשרה היא "רשיון הנהיגה" שלי. היה לנו מין טנדר, עם מקום להושיב נוסעים מאחור, להובלת קניות ונוסעים. בזמן המלחמה, לא

היה צורך ברשיון נהיגה רשמי על מנת לנהוג בו. מכיוון שהייתי קונה אספקה עבור ההכשרה בכפר סמוך, נתן לי אחד הבחורים כמה שעורי נהיגה מזורזים, ו... התחלתי לנהוג, ללא כל תחושת בטחון. יום אחד פנו אלינו וביקשו שנספק נהג, שיסיע שבויי מלחמה איטלקים לעבודה בשדות, ויחזיר אותם למחנה שלהם בסוף כל יום עבודה. לאחר יומיים-שלושה, משהו גילה שהנהג הוא (היא...) בחורה בת 18! תיכף ומיד הורידו אותי מהרכב, וזה היה סוף הקריירה שלי כנהגת. מאז ועד היום אינני נוהגת.

בתקופה זו מיכאל נבחר על-ידי הצבא הבריטי ללמוד יפנית, במטרה להאזין לשידורי האויב, ונשלח ללונדון לקורס. אני עברתי איתו, וגרנו במועדון של "הבונים" (חדר קטן, עם שולחן, כסאות, ומיטת יחיד). למדתי שם לבשל ולעשות תיקוני-בית קטנים (חשמל וכו'). תקופה זו הסתיימה כשחזרנו יום אחד ללונדון מביקור בגורסי-ליז, ולא איפשרו לנו להיכנס לבית, כי פצצה חדרה אליו ולא התפוצצה. את הלילה בילינו עם עוד מאות אנשים בבית ספר בסביבה, ולמחרת כבר נסעתי ל"גורסי", שם לא סבלנו כלל מהפצצות. התקופה בלונדון ארכה שלושה חודשים, ושם הכרנו את בטי עדר, איננה סגל ומוסי (המאירי). מיכאל שירת כל המלחמה בבריטניה, והאזין ליפנים בסתר ב"בלטלין", כשהוא מעביר את המידע הלאה, לאן שצריך.

סוף המלחמה

ביום הכרזת הניצחון על הנאצים הדלקנו מדורה ענקית בהכשרה, שרנו שירי ארץ-ישראל וחלמנו על העתיד. משום מה אפילו לא ירד גשם באותו לילה, והכוכבים נצצו מעלינו.

כאשר חברים מ"גורסי" התחילו להעלם באופן מסתורי, התבקשתי לנסוע ללונדון כדי לטפל בשושי אבן-פז, שהייתה אז בת שנתיים, כי אביה צבי חזר משרות צבאי בבורמה, והוא ואשתו (מאי) רצו לצאת לחופש ביחד. ככל שאני זוכרת, עברתי אחר כך לגור בבית "הבונים" שם, ומיכאל השתחרר ובא גם הוא.

אז כבר היה ברור שהחברים שנעלמו, נמצאו בפלשתינה או בדרך לשם, והיה צורך להמשיך לקיים את הפונקציות בתנועת "הבונים". מיכאל התחיל לעבוד בסוכנות

היהודית ועבד קרוב ל"גדולים" שם, ואני הפכתי להיות הגזברית של התנועה. בנוסף, שנינו היינו מדריכים, כך שלא היה לנו הרבה זמן חופשי. עד אז לא ביקרתי אפילו ב"מגדל לונדון" (Tower of London), וזכור לי רק ביקור אחד במוזיאון – במשך שנתיים. גרנו במערב לונדון, בדירה איומה. בקומה מעלינו גרו זונות. ג'ו ריפקינד גר איתנו. תפקידו היה לקבל מציונים אנגלים תרומות כסף, ולהבריא אותנו לשוויץ, משם הכסף עשה דרכו למוסדות שטיפלו בהעלאת הפליטים ארצה. לאחר ג'ו, מילא את התפקיד לוי גניסלב. את הכסף הוא לקח בתיק-מזוודה קטן. פעם נסעתי איתו באוטובוס קומותיים, ובקומה הראשונה לא היה מקום ישיבה פנוי. לוי הניח באדישות את התיק עם הכסף במדף התיקים, ועלה לשבת למעלה, ללא כל חשש. הייתי המומה.

באביב 1948 הייתי בהריון, ולכן לא יצאתי עם מיכאל למחנה הראשון (שהתקיים אחרי המלחמה) באירופה. מאד לא רציתי ללדת באנגליה – כנראה פחדתי מלחץ של אמא שאשאר שם – ולחצתי חזק על השליח (ניומקה) לאפשר לנו כבר לעלות. בינתיים אמא התחתנה עם הנרי, ולכן הרגשתי יותר נוח בעזבי אותה.

את הכרזת המדינה אינני זוכרת במיוחד. נראה לי שחגגנו בהכשרה עם שירים וריקודים בחוץ, על הדשא.

באוקטובר קבלנו אישור לעלות, והחלטנו לצאת קודם לחופשה קצרה בצפון סקוטלנד. החופשה הייתה מקסימה. ניומקה ניסה לשכנע אותנו לוותר על הרעיון מכיוון ש"ממילא צפויה לנו הפלגה בים התיכון בדרכנו לארץ, ומה יותר טוב מזה !!!"

העלייה ארצה

לאחר פרידה נרגשת מהמשפחה ומהחניכים שלנו בתנועת "הבונים", הגענו לצרפת, ושהינו במחנה סן-ז'רום בדרום, בו שיכנו את שארית הפליטה מהמחנות באירופה. בגלל חוסר שפה משותפת, וגם בגלל היותי בחודש שמיני להריון, לי לא היה כל מגע איתם. מיכאל היה פעיל מאד בכל מיני סידורים טכניים למענם.

מלבד הפליטים, הייתה שם גם קבוצה קטנה של אמריקאים מתנועת "השומר הצעיר". קשה לתאר ניגוד גדול יותר. האמריקאים הרימו קול על חוסר בחדרים לזוגות, שנאלצו לישון בחדרים גדולים עם עוד כארבעים איש. הם באו מארץ שלא עברה תלאות של מלחמה איומה וממושכת, הפצצות וצנע, ולא ידעו למה לצפות.

נשארנו במחנה כשבועיים, והעיסוק היחיד שאני זוכרת הוא שמזמן לזמן העלו אותנו על משאיות והסיעו אותנו לחוף, שמתישוהו בעתיד היינו אמורים להפליג ממנו, כאשר תהיה אוניה מתאימה. זה היה חלק מהאימונים שעברו העולים לעתיד, לקראת הבאות. כאמור, הייתי בחודש השמיני להריון, ועד היום לא ברור לי איך צביה נולדה שלמה ובריאה אחרי הנסיעות האלה מהמחנה לחוף, בעמידה במשאיות, וההפלגה עצמה.

ב-6.12.1948 עלינו סוף סוף על ספינה והורדנו לחללים בבטן האוניה. היו שם קרשי עץ שנבנו בקומותיים, חושך, מחנק וצפיפות (רחוק מהפלגת הנופש שניומקה הבטיח...) לאחר יומיים בתנאים אלה, גילו אנשי הצוות שיש שתי בחורות בהריון מתקדם, אני ואישה נוספת. מפקד האוניה, הקפטן, שהיה אחראי לשלום הנוסעים, נתן לנו את הקבינה שלו. (שמו ארי רט, חבר חמדיה, שהיה בדרך הביתה לאחר שליחות בארה"ב, והתבקש על-ידי המוסדות למלא תפקיד מפקד האוניה בדרכו חזרה לארץ. כמה שנים לאחר מכן הוא עזב את חמדיה, והיה אחד העורכים של העיתון ג'רוזלם פוסט - Jerusalem Post).

שטנו במזג אויר גרוע מאד, ועצרנו ליומיים ליד איטליה.

לאחר שמונה ימים הגענו סוף סוף לנמל חיפה. משום מה, הבריטים טרם יצאו מכל הנמל (הרי המדינה הוכרזה כבר במאי), ונאמר לנו באוניה לא לדבר אנגלית, רק יידיש. זאת במטרה שנחשב כולנו כפליטים, ולא נזוהה כיוצאי בריטניה.

וכך עמדנו על סיפון האוניה, וצעקנו ביידיש לג'ו ריפקינד ז"ל, שבא לקבל את פנינו. בירידה לחוף הכניסו אותי לתא קטן, שם הצטרכתי להתפשט ולעבור בדיקה, וכולנו עברנו ריסוס ב-D.D.T. כך הסתיימה הפלגת הנופש המובטחת שלנו בים התיכון.

חדרה

ביום בו הגענו לחופי הארץ, נסענו עם ג'ו ריפקינד למחנה ליד חדרה. השתלבותי בקבוצה של אמהות צעירות ועוד כמה בנות, ומופטי (ליפשיץ) שניהל מכבסה קטנה עבור צה"ל. כדי להרוויח כסף לפרנסתנו הצנועה, היינו צריכות לגהץ שמונה חולצות בשעה.

רוב החברים גרו באוהלים, ומיכאל ואני גרנו בחדר לא גדול, יחד עם שוש וזמי בן-צבי. גם שוש הייתה בהריון, ואם שתינו קמנו יחד בלילה, היה לנו מאד קשה לעבור אחת ליד השנייה ברווח הצר שבין המיטות.

צביה נולדה אחרי שהיינו חמישה שבועות בארץ הקודש. בערב הלידה ישבנו כולנו על ספסלי העץ בחדר-האוכל, והקשבנו לנאום של אברהם הרצפלד. לפתע ירדו לי המים. מיכאל שם מעיל סביבי, ותחינו איך נגיע לבית החולים, שהיה כשלושה ק"מ מהמחנה. הרצפלד התנדב: "אני ממילא יוצא עכשו", והסיע אותנו לבית החולים הישן בחדרה. הגענו. הרצפלד הוריד אותנו ונסע לדרכו.

הדלת נפתחה, אחות הביטה עליי ועל הבטן, אחזה בידי ומשכה אותי פנימה. למיכאל, שרצה כמובן להיכנס איתי, אמרה: אתה לא! הוא כנראה חזר ברגל למחנה, ולמחרת נודע לו על לידת צביה.

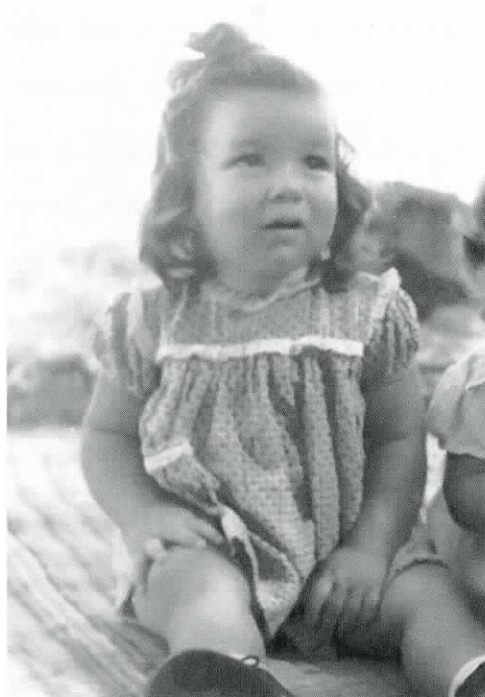
בחורף 1949, זמן קצר אחרי הלידה, מיכאל עלה לעבוד במנסורה (שם כזכור עלה גרעין המייסדים על הקרקע ב-2.7.1948, ושם היו רוב הגברים ומעט חברות), וכמו יתר האבות הגיע פעם בחודש לביקור. גרנו באוהל, וצביה הייתה עם שאר התינוקות ב"בית התינוקות".

לא זכור לי הרבה מהשנה הראשונה חוץ מההנקה, והביקורים בבית התינוקות; אבל היה הרבה "ביחד" בערבים, והרבה צחוק בין הבנות. המשכתי לתרום את חלקי לפרנסת הקבוצה בגיהוץ חולצות.

כשצביה הייתה בת שלושה חודשים, נפלתי בחושך על כלי חקלאי שאיזה טמבל השאיר בדרך לבית התינוקות, ושברתי את הזרוע הימנית, דבר שמאד הקשה על

ההנקה; אבל הצלחתי להמשיך עד שצביה הייתה בת תשעה חודשים. מאד נהניתי משנה זו, מגידול הילדה היפה והנוחה, ולא הייתי מודעת כלל למתרחש בארץ בתקופה זו. הנסיעה הראשונה מחוץ לגבולות חדרה הייתה לקראת סוף השנה, כשסיביל ואני תפסנו טרמפ בכביש חדרה-חיפה. סיביל הייתה צריכה לפגוש מישו, והחלטתי להצטרף אליה ולהגיע לפסגת העיר חיפה.

מישו הראה לי את המדרגות העולות, והתחלתי לטפס; זה היה כעין מסע צליינות, מאחר והיה הטיול הראשון שלי בארץ. ניצחתי את ההר, והגעתי עד לנקודה שכיום נקראת פנורמה. סוף סוף הרגשתי שעליתי ארצה.

צביה. 1951

לקראת חורף 1948 הוחלט שמיכאל יצא לשלושה חודשים לבריטניה, במטרה לאסוף תרומות מיהודי אנגליה, על מנת שנוכל לקנות טרקטורים וציוד נוסף לקיבוץ הצעיר. באסיפה בנושא, שהתקיימה בחדרה, משה בן חיים הציע שאני וצביה נצטרף אליו. אבל רגשותיי בעניין חצי המשפחה שלי בגלזגו, הניעו אותי לסרב להצעה (ואולי ממילא לא היו מסכימים לכך באסיפה); ובסוף מיכאל נסע לבדו.

אחרי כשלושה שבועות צביה חלתה, ובעשר בלילה, בגשם סוער, מיכל המאירי ואני נסענו (עם נהג) דרך ואדי

ערה - שנחשב אז לכביש מאד לא בטוח - לבית-החולים בעפולה. שם לקחו את צביה ממני, ואחרי בדיקות שונות חזרו ואמרו לנו שהיא תישאר באשפוז, ועלינו לנסוע הביתה, ולהתקשר כל יום. בקשתי לראותה לרגע, אבל הסבירו לי ש"הר דוקטור" לא מסכים לביקורי חולים בכלל, ואקבל אותה לידיי רק כאשר תבריא. היום קשה לי

להיזכר באומללות של אותו שבוע. הבת סגורה בבית החולים, מיכאל באנגליה, ואין קשר טלפוני זמין. היה עליי ללכת יום יום ברגל לחדרה, כשני ק"מ, כדי לטלפן לבית-החולים. בתקופה זו ג'וסי וננסי גרו כאורחים באוהל במחנה שלנו, עד שימצאו מקום לגור; ועד היום מצער אותי לחשוב שלא יכולתי לעזור להם באותה תקופה. אחרי עשרה ימים נסעתי באוטובוס "אגד" לעפולה וקבלתי ילדה בריאה וגדולה לזרועותיי.

העלייה לכפר הנשיא

לפני פסח 1950 עלינו – כל הבחורות והילדים – לכפר הנשיא: כמה צריפים, חדר אוכל מעץ, ובוץ, בוץ, בוץ. מיכאל בינתיים התעכב עוד שלושה חודשים בחו"ל, ולי הציעו לעבוד במכבסה במנסורה, בגלל השעות הנוחות מבחינת צביה. העבודה הייתה כרוכה בירידה כל בוקר בשעה ארבע בטרקטור של חנן ז"ל למנסורה. שם, בבניין מגולוון, נמצאה מכונת הכביסה – מין מפלצת עגולה שמתחתיה שני פרימוסים. היה עליי להתכופף ולהדליק אותם – פעולה לא נעימה וקצת מסוכנת. אחר כך מיון הכביסה ללבן וצבעוני. בין הפריטים הלבנים היו חיתולי בד שהגיעו אלי ישר מהטוסיק של התינוקות, וכל ה"קקי" נשאר בהם. כך שדבר ראשון הצטרכתי להבריש את כל הלכלוך לפני הכנסת הכבסים למכונה, דבר מגעיל ביותר (גרוע אפילו מהוצאת תפודים רקובים מהערימה בשדות גורסי-ליז).

אחרי שעות של כביסה ותליה, הייתי עולה במדרון התלול (היכן שכיום גרים רוב חברי גרעין ה'), ומגיעה לצריף בו גרתי בשעה 14:00, כך שיכולתי להתקלח במקלחת הציבורית ולשטוף את רצפת החדר לקראת בואן של צביה וצילה (אבידור). כאשר ה"שלושה חודשים" של מיכאל בחו"ל התארכו, הייתה תקופה בה רחל אבידור ואני גרנו יחד, כי גם ישראל היה בחו"ל. אחד הדברים הקשים ביותר בתקופה ההיא היה מיעוט הקשר. טלפון לא היה, ומכתבים הגיעו רק 6-10 ימים אחרי שנכתבו ונשלחו. שהייתו של מיכאל בחו"ל הלכה והתארכה, ולבסוף הסתיימה רק אחרי אחד-עשר חודשים.

בבוא היום נסעתי לפגוש את מיכאל בחיפה, והוזמן עבורנו חדר במקום בו גרו ה"עסקנים" שלנו בהיותם בחיפה. מיכאל דוארי ז"ל הפתיע אותנו ואירגן מסיבת קבלת פנים, כך שנאלצנו לשבת עם קבוצה של כשמונה חברים, עד השעות הקטנות של הלילה!

למחרת הגענו לכפר הנשיא לקראת ערב. הלן (לויז), שטיפלה בצביה באותו היום, החליטה להביאה לקבל את פנינו על-יד חדר-האוכל; לתדהמתנו, הילדה הנוחה והשלווה בדרך-כלל, פרצה בבכי היסטרי בראותה את אביה לאחר כמעט שנה, ולקח לא מעט זמן עד שהתרגלה אליו.

שליחות בדרום-אפריקה

השנים הבאות היו רצף של ילדים ולידות. עבדתי בבתי הילדים, ומיכאל בתפקידים שונים בחברה. ב-1953 הועלתה הצעה שנצא לשליחות של תנועת "הבונים" בדרום-אפריקה. הייתה לכך התנגדות רבה בחברה. מיכאל היה מזכיר באותה תקופה, ומשום מה-חשבתי שיהיה לי קל יותר אם נצא לשליחות, שנהיה יותר יחד זה עם זה ועם הילדים. דורון כבר היה "בדרך". הדיון לא היה קל, אבל בסופו יצאנו, צביה בת הארבע, אילנה בת השנתיים, ודורון בבטני – הוא היה אמור להיוולד אחרי שלושה חודשים.

ישבנו במטוס, מיכאל אני והבנות; המראנו בחצות, והגענו ליוהנסבורג לאחר 18 שעות טיסה, עם הפסקה קטנה בניירובי. בעלותנו למטוס אילנה התחילה לצרוח, והפסיקה רק ביוהנסבורג.

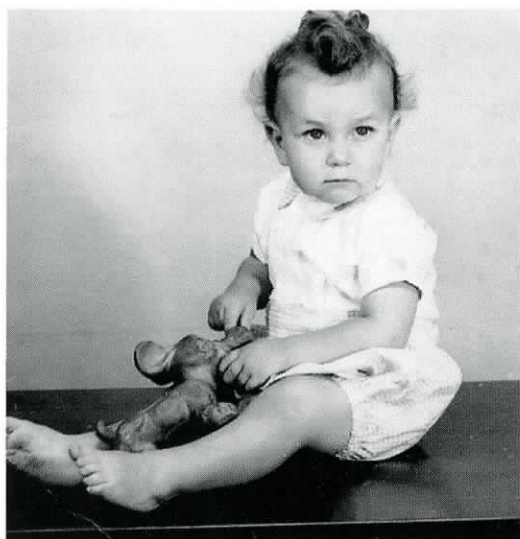
אסכם את התקופה בדרום-אפריקה כסיוט אחד גדול. מיכאל היה השליח היחיד, וכל חודשיים נסע לאחת מערי השדה לתקופה של ארבעה שבועות. אני נשארת בקומונה של "הבונים" עם תינוק חדש, שתי הבנות הקטנות וקבוצה של כשמונה חברים בגילאים 18-20. הבנות הלכו לגן יהודי, אבל הצטרכו לנסוע לשם ב"טראם" של הילידים השחורים, מפני שבגלל לידת דורון, בחודשים הראשונים ליוותה אותן בחורה (מטפלת) אפריקאית, שנאסר עליה לנסוע ב"טראם" של הלבנים.

היה לי מאד לא נעים לראות את היחס ל"לא לבנים", אבל כאורחים במדינה, הצטרכנו לשתוק.

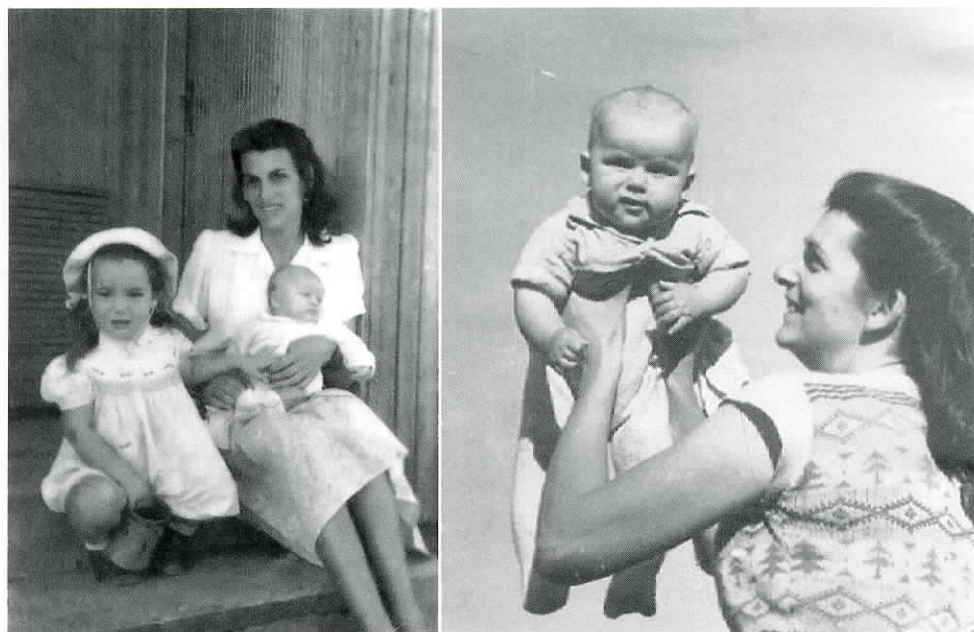
בקומונה היה לנו סלון בו ישן דורון בפניה אחת, והישיבות עם החברה לא הפריעו לו לישון. תמיד אמרנו שהמזג הנוח שלו בא מהיותו קשור שעות רבות על הגב של הבחורה השחורה ש"באה עם הבית", בזמן שניקתה.

לאחר שנה יצאתי לעבוד בגן יהודי קטן שבו כמעט לא היו תנאים, מכיוון שילדים אלה השתייכו לאוכלוסיה היהודית הקטנה שלא נהנתה מרמת החיים המקובלת אצל מרבית היהודים בדרום-אפריקה. אחרי 21 חודשים נסענו לקייפטאון, שם בילינו כשלושה חודשים בצורה יותר מסודרת ונעימה. באמצע תקופת השליחות כמעט חזרתי הביתה עם הילדים. היה לי קשה מאד לקבל את כל צורת החיים שם, וכל חודש שני מיכאל היה צריך לנסוע לעיר אחרת, כך שהייתי לבדי, אחראית על חיי היומיום שלי ושל הילדים.

אבל לבסוף נשארתי. עד היום יש לנו חברים טובים מתקופה זו. בדרך חזרה הביתה שטנו באוניה במשך 14 ימים, אותם בילינו בחיפוש מתמיד אחרי דורון. הוא חגג את יום הולדתו השני באנגליה, שם בקרנו את סבתא קלריס ובני משפחה נוספים. בליברפול, מיכאל "הצליח" לאבד את דורון בצומת הכי סואן בעיר. הוא נמצא בריא ושלם הודות לערנות של שתי נשים מבוגרות.

מייקל עם צביה ואילנה בדרום אפריקה ודורון בן שנה. 1954

מימין : אילנה בת 5 חודשים. דצמבר 1951
משמאל : עם צביה ואילנה, מחוץ לחדרנו בצריף. 1951

נשיקה מדוד בן-גוריון

בזכות התאומות, זכיתי בחוויה מיוחדת. בשנת 1961 נסעו מייקל, שמואל חצור וישראל אבידור להזמין את בן גוריון לחג בר-המצווה של המשק. האיש הדגול לא התלהב, והזכיר שכבר ביקר בכפר הנשיא בשנת 1949. הוא פנה אל השלושה בשאלות על חייהם ומשפחתם. אחד הנושאים החשובים לב.ג. היה כזכור עידוד הילודה בארצנו הצעירה. הוא פנה אל מייקל ושאל: כמה ילדים יש לך? כשמייקל ענה: שישה! קם בן גוריון על רגליו והצהיר: אשכנזיה עם שישה ילדים! אני בא!

בבוא היום, הכינו עברו חדר נאה ככל האפשר, עם שירותים (!), ואני סיימתי להניק ורצתי, כולי נרגשת, לפגוש אותו. בן גוריון, שלא היה אדם גבוה, רצה לתת לי נשיקה הערכה, והמזכיר שלו רץ והביא שרפרף. בן גוריון עלה על השרפרף, ואני - במצב של הלם קל - קבלתי נשיקה.

קטע ממכתב ששלחתי ל"דברי הכפר" במרץ 1954

לחברים היקרים, רב שלום.

כל כך הרבה זמן עבר עלינו מאז שכתבתי, שכבר שוכחת אני איך לכתוב בעברית, וכן מפחדת שתהיינה הרבה שגיאות במכתב זה. אין דבר, תבינו ותסלחו.

מיכאל נמצא כבר חמישה שבועות בדרכו, ועומד לחזור ביום ראשון. השנה הוא נוסע כל חודשיים לעיר אחרת, וכאן במרכז אין איש שמנהל את העניינים. צריכים לפחות שני שליחים כאן, וזה מלבד ההכשרה, שהיא מוזנחת לגמרי.

התנועה מתחילה לגדול ולהתחזק קצת, אבל הזרם החלוצי חלש למדי, ואלה שהחליטו לעלות ארצה ילכו ברובם למשק שיתופי. עם זאת, הגרעין בנאות מרדכי מחזיק מעמד וכעת יקבל מכאן השלמה של תשעה חברים.

הילדים בריאים וגדולים. צביה מתקדמת יפה בבית-הספר, אף על פי שאינני מסכימה עם השיטה שלהם... אילנה התרגלה לגן, וכמעט מנהלת את העניינים שם. מספרים לי שהילדים בגילה של צביה רצים אחריה ועושים כל מה שהיא רוצה, כמובן שהיא קצת קשה בבית בגלל זה – אבל היא כל כך נחמדה שאי אפשר לכעוס עליה. דורון כבר בן אדם ויושב יפה. הצטרכתי להפסיק את ההנקה, אבל לא היה לו איכפת.

הייתי אתמול בשיחה שנתן "פסיכולוג" די מפורסם כאן. הוא דיבר על ילדים עד גיל חמש. הוא טוען שכל ילד עד גיל שנתיים מרגיש את הצורך למצוץ, והוא מאמין בנתינת "דמיז" (מוצץ). כנראה שחוזרים היום להרבה דברים שפעם זרקנו. אצלי כולם מוצצים אצבע, ודי מצחיק לפעמים להסתכל עליהם כשלכל אחד יש משהו בפה.

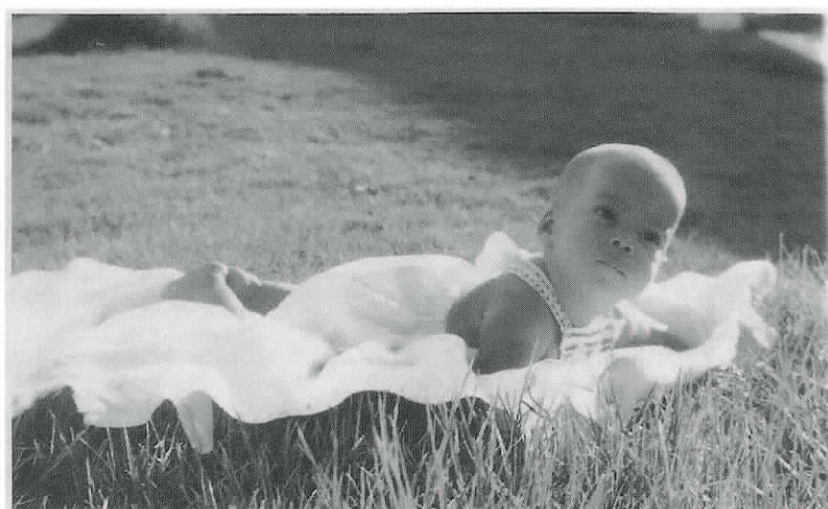
...יש לנו סידור חדש בבית, ובמקום לנקות אני מבשלת. זה יותר קל מבחינה פיזית, ובגלל שאני מספיקה את הגיהוץ בבוקר, ניתן לי יותר חופש בערב. אני מלמדת עברית פעמיים בשבוע והתחלתי גם לעבוד עם חבורה בערב שבת, זאת אומרת שאני הולכת לישיבה ומלמדת שירים וכו', ולפעמים מספרת צ'יזבט. כל זה עוזר להעביר את הזמן יותר מהר, ובעוד שבועיים כבר נוכל להתחיל לספור את החודשים של השנה השנייה.

... על המשק לא שמענו כבר זמן רב, אבל יש שמועות על עיתון? לחדר התרבות? מזל טוב! האם קוראים בו הרבה?
... דרישת שלום וברכות חמות, רינה כ.

חזרה למשק

החזרה למשק עברה בשלום כבר מהערב הראשון. הילדים ישנו בחדר קרוב לחדרנו, ולמחרת כל אחד מהם נכנס לבית-הילדים שלו בשמחה, ואנחנו נכנסנו לבית חדש עם שכנים חדשים. בדרום אפריקה מיכאל דיבר, לבקשת הגננת, אנגלית עם הילדים, ואני המשכתי לתקשר איתם בעברית – זה ודאי עזר לקליטתם המהירה בקיבוץ.

התרגלנו במהירות לחיים שלא היו שונים בהרבה מאלו שעזבנו ב-1953. עד כמה שזכור לי, מיכאל נכנס לעבוד במפעל "הבונים" ועבד לא מעט בשרות שדה, ואני עבדתי כאקונומית ולאחר מכן בחינוך, ושוב סבלתי מהנתק בגלל שלא היה טלפון; כך שכאשר אורית נולדה ב-1957, מיכאל היה בנגב, ולא ידע על הלידה עד למחרת.

אורית בת 5 חודשים. 1957

הרומן שלי עם הקרמיקה

יום אחד פנתה אלי פרנקי גליק ואמרה שמתקיים חוג קרמיקה, ערב אחד בשבוע. זו יוזמה חדשה באזור, נושא ראשוני ומומלץ, והמורה הוא מצפת. נסענו שתינו, ואינני יכולה להסביר את זה, אבל מהרגע הראשון שנגעתי בחומר זה כבש אותי, ונמשכתי לתחום. המשכתי להשתתף בחוג, ואחר כך חיפשתי מקום בו אוכל ללמוד ולהתקדם, וכך הגעתי לתל-חי, ולמזלי הייתה לי מורה מצוינת בשם דליה, ואחריה מרגרט (המפורסמת בכל האזור, שלימדה שנים רבות, גם בבית"ס עמק החולה).

לפני כמה שבועות (2011), תלמידה שלי בחוג לקרמיקה כאן, בכפר הנשיא, סיפרה לי שהיא רוצה ללמוד בתל-חי כדי לקבל אישור ללמד קרמיקה. היא פנתה לשם, ואמרו לה שמספיק שתמשיך אצלי...

בשנת 1959 פתחתי לראשונה סדנת קרמיקה בצריף סוכנות ה', בחדר אחד, וקיימתי חוג לחברים ובני נוער שהתעניינו בתחום...

בקיץ 1964 עברתי קורס קיץ למורים למלאכה בסמינר הקיבוצים באורנים. בשנים ההן עסקתי גם בהוראת מלאכת יד לילדי ביה"ס היסודי כאן במשק (תפירה בסיסית, קליעה בנצרים ועוד).

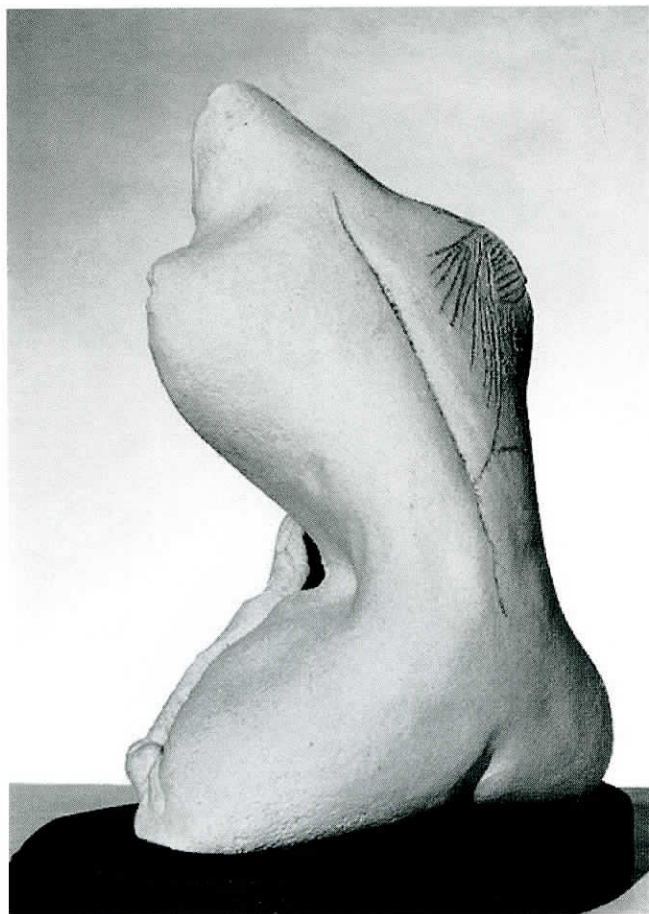
כחומר בידי היוצר (נכתב ב-1977 ופורסם ב"דברי הכפר")

השנה סיימנו פחות או יותר עשר שנות פעילות בחוג הקרמיקה, שקם מתוך הרגשתי שחבר הלומד מקצוע או תחביב כלשהוא, כדאי שיתחלק בידיעותיו עם חבריו.

בשנה הראשונה, עבדנו בבית הספר הישן, בלי כל סיכוי לשרוף את הכלים, ובמבט לאחור נראה שהחברים שהשתתפו אז בחוג, עבדו ממש מתוך הנאה במגע עם החומר ולא כדי ליצור קערת סוכר לבית או לחבר. לקראת סוף אותה שנה גילינו תנור יציקה במפעל והורשנו לנצלו לפעמים. בשנה השנייה לפעילות, רכשנו תנור בעזרת התנועה הקיבוצית, ועברנו לחדר הנוכחי ע"י המתפרה. עד השנה תנור זה פעל בנאמנות והוציא כמה וכמה כלים יפים (בעזרת יוצריהם כמובן).

התחלופה בין משתתפי החוג הייתה רבה במשך השנים, אבל היום התהווה גרעין חזק של קדרים קבועים שמשתמשים בחדר להנאתם ולתועלתם.

השנה התקבלה החלטה באספה להשקיע בתנור חדש, גדול יותר, כדי לאפשר לחברים לבצע עבודות בממדים רציניים. השבוע ההחלטה התגשמה, ובימים הקרובים ניגש לניסיונות הראשונים בתנור החדש, שמידותיו הפנימיות הן לפחות פי שנים מאלה של הישן.

רינה כהן - עבודה בקרמיקה

כדי לקשור את שני המאורעות ולהציגם לפני החברה (בניית התנור וסיכום עשר שנות פעילות), ברצוננו לערוך תערוכה כללית בחדר הקרמיקה. לשם כך אבקש מהחברים

שהשתתפו בחוגים (גם נוער) להביא מעבודותיהם לחדר הקרמיקה או אלי לחדר. התאריך הסופי למסירת העבודות הוא 30.9 והתערוכה תתקיים בשבוע לאחר תאריך זה. ובסוף, בשם כל חברי החוג הנוכחי, ואלה שעוד יצטרפו, ברצוני להודות לאריאל ויוסי שעמלו שעות ארוכות ותרמו מזמנם ומרצם להקמת התנור. מי ייתן ונדע לנצלו כראוי בעבודתנו להביע תודתנו.

רינה כהן – עבודה בקרמיקה

בשנים 1972-1987 עברתי לא מעט השתלמויות בתחומי האמנות, המלאכה והקרמיקה, לרוב בחופשות הקיץ, באורנים, בעין-הוד ובחיפה.

כך התחלתי ללמוד באוניברסיטת חיפה. הרגשתי צורך לקשט את הכלים שלי, אך איכשהו הקורס התמקד בציור, ופתאום גיליתי שיש לי כשרון מסוים גם בתחום זה. עד היום יש לי ציורים מהתקופה ההיא. הייתי נוסעת פעמיים בשבוע, פעם לציור ופעם לקדרות. אינני יודעת מי שילם על הקורסים הללו. בתנועה הקיבוצית היו אז נהלים בקשר להשתלמות למורים עובדים. בחיפה למדתי אצל דורון בר-אדון, מורה ידוע ומוערך לציור, רישום ופיסול.

גם כיום (2011) אני מלמדת קרמיקה שלושה ימים בשבוע, הן לחברי משק והן לתלמידים מחוץ לקבוצה.

התחושה של היצירה מובנת לי מאליה, וגם הרצון להיות מוכרת. לאחר שיש מגוון כלים שיצרתי, מובן שרוצים לקבל תגובות, ובעקבות התגובות מהקהל, רוצים למכור, כדי שאוכל להמשיך ולקנות את החומרים והכלים הנחוצים, שאינם זולים.

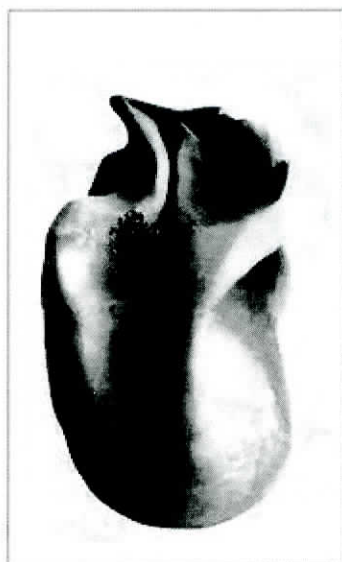

לאורך השנים קיימתי מספר תערוכות, בקיבוץ ובמקומות שונים בארץ.

תערוכות יחיד

- 1979 - כפר בלום
- 1981 - חן הקיבוץ, תל אביב
- 1985 - בית נחושתן, אשדות יעקב
- 1986 - כפר הנשיא
- 1989 - בן גלריה, מטולה
- 2003 - "דרך החומר", סיכום של 36 שנות יצירה

י-ח-ד

רינה כהן (כפר הנשיא) עבודות חופשיות
בחומר ב"בית אורי ורמי נחושתן".

תערוכות קבוצתיות

- 1979 - חצור הגלילית
- 1980 - חצור הגלילית
- 1981 - לב דיזנגוף
- 1982 - חצור הגלילית
- 1984 - הגלריה, איילת השחר
- 1985 - בית האומן, ירושלים
- 1987 - לילות יפו
- 1988 - אומנות תחת השמש, בית העמק
- 1990 - רמת השרון

ב-1960 שוב נכנסתי להריון, וחודש לפני הלידה נודע לי שיש תאומים וממש, עם הבטן הגדולה, רקדתי בדרך לתחנת האוטובוס בצפת. היום אני יודעת שהבנות לא נהנו מהילדות המשותפת, אבל לי היה טוב, ולא הרגשתי את מצוקתן. דורון, אחרי ההלם הראשון, השלים עם המצב, אבל לאורית היה קשה במשך תקופה ארוכה.

בשנת 1967 מוניתי ל"מחסנאית ילדים" לתקופה קצרה. במקביל התחילה פעילות נבחרת השחייה של הילדים במשק, בניצוחם של אדי נמנוב וטרי פלוצקי. דורון הצטיין בשחייה, ואף השתתף בנבחרת שחייה שנסעה לייצג את ישראל בשוויצריה.

בסוף שנות השישים עבדתי כמטפלת בכיתת "חוחית" לצד גילה מדר, ואדם (בן חנוך) היה המורה. אדם היה בעל קשרים במערכת החינוך באזור, והוא פנה אלי לאחר ששמע שבביה"ס "עמק החולה" (בכפר בלום) מחפשים מורה למלאכת-יד, ליום בשבוע. הוא שאל אם אני מעוניינת, וכך התחילה תקופה קשה אבל מעניינת שבסופה, לאחר כחמש-עשרה שנה, הפכתי למרכזת המגמה.

דנייה ומרגלית בנות 4 חודשים

מאז ומתמיד הייתי חברה מעורבת ואכפתית בכל הקורה בחברתנו. לא פעם פרסמתי ב"דברי הכפר" את דעתי בסוגיות שונות, שצצות באופן טבעי בכל חברה. להלן שני קטעים אופייניים:

נפסיק להקשות על עצמנו

פעמים רבות, בשעת ויכוח עם אחת מבנותי על מוסר או התנהגות כלשהי, קורה שהבת מטיפה לי: אבל אתם אהבתם להקשות על עצמכם! (בהכשרה, במנסורה וכו'). בימים אלה אני נזכרת לא אחת במילים אלה, כאשר הנושא של המחסן עולה בוויכוח.

במשקנו יש שירות הקרוי "מחסן בגדים" (האם באמת אנחנו מתרגמים את המילה "שירות" כראוי?). המחסן כולל חנות שבה החבר יכול להסתובב, למדוד, לקנות לפי רצונו ותקציבו ולבוא על סיפוקו בשטח שהוא חשוב לרוב האוכלוסייה בימינו.

אבל יש חברים רבים העובדים בעיר, או בשדות, חברים וילדים הלומדים מחוץ לבית, בנים המשרתים בצה"ל ובמקומות שונים ואינם נמצאים בבית כל השבוע. החברה האחראית על החנות מוכנה לרדת כל שבת לשרת את הציבור הזה. והנה מה קורה? הוועדה הקובעת בענייני עבודה לא מוכנה לוותר על "מסירת שבת" של אותה חברה, מתוך העיקרון שכל חבר מחויב למסור שבת. לא אכנס כאן לוויכוח האם אותה וועדה עמדה על העיקרון הזה עם כל חבר במשך השנתיים האחרונות; ואני מבינה לחששותיהם של חברי הוועדה מפני דרישות נוספות מענפים שעובדים הרבה בשבת. אבל נדמה לי שבחברה כמו שלנו, יש לכולנו הזכות להפסיק להקשות על עצמנו בעניין זה, ולהחליט ביחד למען כולם, לוותר על מסירת שבת זו.

קטע מ"דברי הכפר" נובמבר 1970

זה איכפת לי !

בעקבות פעולת הניקיון שנעשתה בחצר ערב חג הפסח, חשבתי לנכון להצביע על כמה נקודות, הן של אור והן של חושך, שנתגלו לנו עקב העבודה.

יש לציין שאנו מבורכים בכמה וכמה פינות חמד, שלא תמיד רואים אותן במלוא יופיין כאשר אנו עוברים על ידן בריצה היומיומית. למשל, הפינה בה שוכנים חברי שנת ההכשרה – שני דשאים זעירים בגובה שונה, מחוברים על ידי טרסה, מגודרים בגדר חיה של עצים שונים, ובאמצע הדשא התחתון עץ שענפיו נופלים בצורה עגולה ויוצרים מין סוכה טבעית. כמה חבל שדיירי המקום אינם מרגישים את המיוחד שבפינה זו, ומקשטים אותה בהרבה כביסה ושאריות נייר. אולי נחדיר לתודעה התנועתית ש"ארץ ישראל יפה" אינה חשובה פחות מ"ארץ ישראל עברית".

פינה אפילו יותר מקסימה היא השטח שמסביב לחדר החולים. מכל זווית מתקבלת תמונה של שקט ומרגוע, המתאימה ליעדו של הבית ומהווה גם מקור הנאה לחבר העובר ולזר הנכנס למשק.

... אני מבקשת להוסיף הצעה לוועדת הישוב, והיא – שתפקיד וועדה זו יכלול שמירה על הניקיון במקום, וזכות להעיר לחברים הגרים בבתיים ואינם דואגים אפילו להוצאת עשבים המסכנים אותנו בקיץ כמקום מסתור לנחשים; ולגיזום השתילים הגבוהים שנותנים סטירת לחי לכל עובר ושב.

דבר אחד היה מאד ברור לנו, והוא – שרוב הכלוך והגרוטאות שמצאנו, היו תוצאה ישירה של הזנחה בעבר מצד גורמי הבניין, ויש כאן מקום לדיון רציני. באים פועלים מבחוץ ועובדים אצלנו, וצריך להיות אחד משני דברים: או שאנשי "סולל בונה" מנקים אחרי העבודה, או שננקה אנו מטעם הסידור, ולפחות באותו חודש בו נגמרת הבנייה. גילינו ערימות של חומרים ומרצפות, שאם ל"סולל בונה" אין צורך בהם, היינו יכולים להרוויח מהם יפה. עם המרצפות שמוטלות בשלושה-ארבעה ריכוזים, יכולנו בקלות לרצף את המקלחת הציבורית.

ותרשו לי עוד הערה אחת, ולה אין קשר ישיר עם מצב הניקיון, אלא נושא ששמתי לב אליו במהלך העבודה. חברים רבים כבר הרימו ידיים מריבוי הכלבים במשק ומחוסר הטיפול

הנכון בהם; אבל בכל לב אנגלי (?) יש שמץ של פחד פן יחשבו אותו לשונא חיות, חלילה, או לפוגע בחיי הפרט, והעניין לא מגיע לדיון רציני. לכן אני רק מצביעה כאן על עובדה, ותסיקו אתם את המסקנות.

בחצר פעוטון אחד רצו להם שלושה כלבלבים קטנים וחמודים ושיחקו על יד צמיג גדול המונח שם. אחד אחרי השני הרימו רגל ועשו את שלהם על הצמיג, ורצו הלאה. אחרי כעשר דקות הופיעו בחצר ארבעה ילדים חמודים, שמנמנים, זוחלים לכל מקום, נוגעים בכל, וככל ילד בגיל זה – מלקקים את הכל. נו?

קטע מ"דברי הכפר" אפריל 1971

בשנת 1972 הגיע תורנו לנסוע לחו"ל והחלטנו לקצר את הנסיעה לחודש (במקום שישה שבועות), וכך לאפשר לאורית, דניה ומרגלית לבוא איתנו. עד היום טיול זה נשאר בזיכרונם של הילדים כסיוט, וגם אנחנו לא נהנינו בגלל הצרחות והריבים שלהם.

באותה שנה נבחרתי להיות מזכירת המשק, תפקיד שהרבה אחריות כרוכה בו. לא ידעתי אז, שמלחמת יום כיפור תפרוץ בקדנציה שלי. ושוב, אביא מספר מאמרים שפרסמתי באירועים שונים ובסוגיות שונות שעמדו על הפרק, והעסיקו אותי.

דברי המזכירה בעת חנוכת כביש המערכת

כבוד גדול הוטל עליי הערב בפתיחת כביש חדש זה של כפר הנשיא. תקוותי היא שכביש זה ישמש לנו כשביל הזהב המוביל משכונה לשכונה, מדור לדור, ומחבר לחבר. הכביש מסמל בצורתו את השלמות שיכולה להיות בחיינו הקיבוציים, אבל כמו בכל צורת חיים – אם נסטה הצידה או נדהר קדימה בלי התחשבות בזולת, נביא לאסונות. מי יתן וכביש זה יביא לתועלת בחיי היומיום, ויהיה מקום בילוי נעים לקשישים לקראת ערב, לזוגות צעירים בלילה, ולכולנו בכל עת.

קטע מ"דברי הכפר" דצמבר 1972

על נוהל ומשמעת

בשבועות האחרונים הגיעו אלי מספר תלונות שבעקבותיהן נכתבו שורות אלה. במשך שנות קיום משקנו, הוחלטו החלטות ונקבעו נוהלים שלפיהם חברים וילדים לרוב נהגו. מה עושים כאשר מספר גדל והולך של תושבים מתעלמים מנוהלים אלה, ומבלי להביא ערעור, נוהגים כטוב בעיניהם, ביודעין שעל ידי כך מפריעים הם לזולת ונוגדים את החוק?

א. בברכה נכנסים למים מבלי להתקלח ולובשים מכנסיים קצרים. טוענים שאלה מכנסיים לשימוש אך ורק בברכה. אולי לפעמים הטענה מוצדקת, אבל מנהג כזה מונע מהמציל כל אפשרות להבדיל בין ה"מיוחדים" האלה ל"סתם מכנסיים". בכל בריכה בעולם יש חוקים שלפיהם נוהגים, ואין כל סיבה שאצלנו יהיה אחרת.

ב. כמעט לכל משפחה במשק יש היום אופניים. מה הוא מספר החברים והילדים הרוכבים בלילה בלי אורות? אין אפשרות להסביר עד כמה הדבר מסוכן, הן לרוכב והן להולכים במדרכות, אשר לא תמיד שומעים את האופניים המתקרבים. גם במקרה זה יש חוקים ברורים, אך אנו עומדים חסרי אונים מול המפרים אותם.

ג. נוהל הוא אצלנו שלא נכנסים לחדר האוכל יחפים. מסתבר שה"מרדנים" המקצועיים של כפרנו לא מסכימים עם נוהל זה ומתעלמים ממנו, ובעקבותיהם הילדים והמתנדבים.

האם עלינו לקבל בשקט עבירות "קטנות" אלה, או האם תפקידנו לדרוש מהאוכלוסייה הזמנית והקבועה אצלנו, לשמור על ההחלטות שנעשו?

כמובן שבשלושת המקרים הנ"ל קל יותר להיות ידישים ונחמדים, ולשתוק. הצעתי היא אחרת. עלינו לפרסם ברבים את ההחלטות בעניינים אלה, ולפעול בהתאם. למשל, אם בברכה ממשיכים להתעלם מן החוק, בואו נסגור את הברכה. עד מהרה כל אחד ידאג להעיר ל"עבריינים", ומעט ה"רעים" שכיום מעירים, יהפוך לרוב.

בכל המקרים יש אפשרות לפעול – האם זה כדאי?

קטע מ"דברי הכפר" יוני 1973

הילדים בצה"ל

לקראת סיום כתיבת הספרון הזה, שמתי לב פתאום שלא התייחסתי לילדיי שהתגייסו, בימי שלום ובימי מלחמה. כל הבנות שרתו את התקופה הנדרשת, מלבד צביה, שנפצעה בתאונת דרכים בהיותה בת 17, ומצב הגב שלה לא איפשר לה להתגייס.

דורון התגייס קצת לפני מלחמת יום כיפור (1973). בתקופה הראשונה הוא נפצע בצורה קלה, וכאשר הודיעו לי על כך, נסעתי עם ג'יין הגרטי (תלם-פוטש) לבית החולים, דרומה מתל אביב. כשהגענו אליו הוא כעס. בעיניו הנסיעה הייתה מיותרת.

בפעם השנייה שנפצע, דורון שכב בבית החולים רמב"ם בחיפה. אינני זוכרת מי לקח אותי לשם, אבל דורון שוב כעס שעשיתי את כל הדרך אליו, ולא הסכים שאשאר איתו בלילה. בפעם השלישית, דורון נפצע במורדות החרמון, ושכב בבית החולים בצפת. נכנסתי לחדרו, ולאחר החיבוקים והתרגשות הפגישה, ראיתי שהוא מכוסה רק בשמיכה, ללא סדין. הערתי משהו בעניין, והוא כעס עליי מאוד, ויצאתי משם בבכי.

כיום אני מתארת לעצמי שהתנהגותו הייתה תוצאה של כאבים ולחץ, ובסופו של דבר יחסינו היום הם כמו היחסים שלי עם הבנות.

ביולי 1973 חגגנו מכל הלב 25 שנה לקיומו של כפר הנשיא.

הוצאנו חוברת חגיגית, ובה כתבתי את ברכת המזכירה:

כ"ה שנים למשק – הרבה ומעט גם יחד. הרבה, כי עברנו דרך ארוכה כל כך מהימים בהם עלו קומץ חברים לנקודה עזובה מול הגבול הסורי, ועד היום בו אנו יושבים בתוך ים של ירק ומסתכלים לגולן ממול, הגולן הקורץ לנו לילה-לילה במאות אורות. מעט, כי טרם גיבשנו דרך חיים שכל אחד יכול להסכים "רק ככה", ולפחות לוותיקים שבינינו חסר הזמן לנסות, ולזרוק, ולנסות שוב.

היום החברה שלנו מורכבת מאד, וסולם הגילים הוא אחד הבריאים בתנועה הקיבוצית. דבר זה יכול למנוע מאיתנו בעתיד הקרוב את הפער והעימותים שיש במשקים רבים בין

הדורות; במידה והחברים יהיו מוכנים לכך, אנחנו יכולים להעביר אחריות במשק מיד ליד בצורה הטבעית ביותר, ולזה יש לשאוף.

כאשר עלינו על הקרקע, בעיותינו היו ביטחוניות ופיזיות. לא חלמנו אז ששיחת היום אי פעם תהיה "מי יהיה השכן של מי?" כאשר גרנו באוהלים לא נכנסה למוח בכלל המחשבה שיום יבוא ויהיה לנו חדר שינה, ולא שמנו לב כאשר חבר הקים את אוהלו לפנינו והסתיר את הנוף.

כיום, רבות מבעיותינו החברתיות צצות על רקע של דרישה חומרית, ולו מצבנו הכספי היה סביר יותר, יכולנו לפתור הרבה מהדברים שמעיקים על החברים. אם כך, נשאלת השאלה – האם זאת התקדמות או לא?

יש חברים המתגעגעים לחיים הפשוטים של אז, אבל מי כמונו יודע שעם הגיל "התברגנו" ודרישותינו עולות מיום ליום. האם אנחנו יותר שבעי-רצון היום? קשה להשיב. כל גיל ותענוגותיו, ואלה שמביטים אחורה באהדה, לא תמיד זוכרים את הפרטים הקטנים, היומיומיים, שהפריעו. נשאר לנו לנכדינו להיות שוב "דור המורדים". שינסו הם להפוך את העולם, ואני מקווה שנדע לעודדם.

מה עוד מעיק על החבר היום? הנאה וסיפוק בעבודה. פעם חשבנו שנמצא זאת בעשיית דברים למען הכלל. עכשיו יותר ויותר חברים פונים לתעסוקה שמחוץ לתחום סידור העבודה, בזמן שאנו נאבקים יום-יום עם אי יכולתנו למלא בצורה סדירה מקומות עבודה חיוניים כגון מטבח, חדר אוכל, מכבסה וכו'. רצינו להיות חברה אחרת, שתספק בעצמה את כל צרכיה – מעשיים ותרבותיים. ואנו פחות ופחות מצליחים להשיג את החלום הזה. ענפי שירות חיוניים מוחזקים על-ידי אנשי חוץ, והמושג של 'שירות לחבר' מקבל פה ושם צביון של בוז. ישנה נטייה להעביר לבית המשפחה הרבה פונקציות שפעם היו בחזקת הכלל; ואנו עדים להתרכזות יתר באותם 17 מ"ר או 54 מ"ר, וזאת עוד בטרם הטלביזיה הגיעה אלינו. האם כל זה מביא לצורת חיים טובה יותר? צודקת יותר? האם כל מה שברחנו ממנו לפני 25 שנה, הוא היום הרצוי והנכסף?

בצד החיובי יש לציין שמספר רב מחברינו פעילים בשטחים שונים, דבר שמעיד על התעניינות כללית בנעשה במשק ובחברה, ומבטיח פעילות בוועדות ובחיי התרבות. אנחנו

נהנים ממספר רב של אירועים שבהם תרומת החברים ומאמציהם הם מעל ומעבר למקובל בתקופה זו של תרבות קנויה. שמחת הפרט נשארת שמחת הכלל, להוציא את המספר הקבוע של מתלוננים, המחפשים מגרעות בכל דבר. החבר יודע לרוב, שלעת צורך יש לו גיבוי מהחברה בה הוא חי, דבר החשוב לאין שיעור בעולם המודרני.

בצעירותנו זרקנו הרבה מהמסורת היהודית, וגם כאן מורגשת פניה לאחור. הכרנו לאט בחשיבות ההמשכיות בתולדות עמנו, ובחגים - חזרנו למסורת ולמנהגים שלא קיבלנו אז. האם פירוש הדבר חזרה לדת, כפי שהיו רוצים מספר חברים, הדבר עדיין נשאר בגדר שאלה. האם אין זאת אשליה לחשוב שנוכל היום להכניס לחיינו דברים שלא חינונו את ילדינו אליהם? הם, הבנים, עומדים כעת על סף ניהול המשק והחברה, ונצטרך להיזהר מניסיונות מצידנו להפוך בשלב זה את החיים שאליהם חינונו אותם במשך השנים.

תופעה אחרת עליה אפשר להצביע היום היא הנסיגה ממעורבות של כמה חברים שתמיד היו פעילים, הן בוועדות והן באסיפות. הסיבות מובנות - התרכזות בענף או בלימודים. אבל ההשפעה על הדיונים החברתיים מורגשת עד מאד. יש לקוות שהשפעה זו תהיה זמנית בלבד.

אם נדע לממש את סיסמתנו "מכל אחד כפי יכולתו", יש יסוד להאמין שעל בסיס של משק חקלאי ותעשייתי בריא, שבו נמשיך לשאוף להורדת נגעי העבודה השכירה, נמשיך לבנות חברה חזקה, שבנינו ונכדינו יוכלו להזדהות איתה.

התנדבות לאוכלוסיה בחצור הגלילית

בשנת 1973 קבלתי פניות מ"איחוד הקבוצות והקיבוצים" בתוקף תפקידי כמזכירה, לארגן קבוצת חברים לפעולת התנדבות בחצור הגלילית, אשר יעזרו בקליטת העלייה, שיעורי עזר בעברית ובאנגלית, חוגים שונים, עזרה כללית למשפחות נזקקות וכד'. תליתי חוזר על לוח המודעות, אך ההתנדבות הייתה אפסית.

פרסמתי "בדברי הכפר" פניה לחברים:

... מספר לא קטן של חברים יודעים לבקר את מאמציה של התנועה ושל הארץ בקליטה, ומשמיעים הרבה ביקורת על סידורי העלייה; והנה סוף סוף אנו, היושבים בפינה נידחת זו, מתבקשים לצאת ולתת – נכון, לא לארצות-הברית, לאוסטרליה או למקומות אקזוטיים אחרים, אלא רק למרחק של עשרה ק"מ מביתנו החם והמסודר. ומה בקשר לצעירים המשועממים? האין זה אתגר? כאן האפשרות להיפגש עם חומר אנושי מסוג אחר, ולא תמיד עם ה"אינליזים האלה".

... חברים, לא דרוש הרבה! תחבורה ועזרה מובטחות. רק הרצון נדרש. בתקווה לראות רשימה מלאה.

ובשנים הבאות "נדנדתי" שוב ושוב לחברים בנושא זה, מעל דפי "דברי הכפר":

... הפעילות בחצור היא, ביסודו של דבר, אישית, ורק רצון חזק של מי שמתנדב לכך יביא להתמדה בנסיעה השבועית. אין כל טעם שחבר יכריז בקולי קולות ש"הייתי רוצה, אבל..." ויפרט את עיסוקיו השונים. זה לא עוזר ולא מנחם.

הנקודה המעיקה ביותר (עליו, בכל אופן) היא – כל החברים (שלנו, וממשקים אחרים באזור) שהתמחו במדעי החברה השונים, ושלחם הכישורים והידע לעבודה קהילתית על כל צורותיה – איפה הם? האם אנחנו – אנשי ההתיישבות העובדת – כל כך עסוקים בהתבוננות בטבורנו שאיננו יכולים לתרום לנושא חשוב זה, חצור הגלילית?

ולאחר כשנתיים, ב-1975, לאחר שמספר חברים אכן התגייסו, נעניתי לפניית מערכת "דברי הכפר", ופרסמתי מאמר המוסר מידע על פעולת חברינו בעיירה.

... בוודאי ידוע לחברים שכל העניין החל באוגוסט 1973, עם ביקורם של יעקב מימון וחיים דואק ז"ל, במשק. מר מימון מקדיש מזמנו, זה שנים רבות, ליצירת קשר חי בין הישוב הוותיק והחדש, ונפגש עם חיים ז"ל – האחראי על חינוך מבוגרים בצפון הארץ מטעם משרד החינוך, בנושא אנשי חצור.

זכורה לי הפגישה הראשונה בחדר-וייצמן. לחברים היו הרבה הסתייגויות מהרעיונות של השניים. לא רצינו לגשת לפעולה שתוכל להתפרש כ"צדקה" בעיני אנשי העיירה, במיוחד לאור היחסים המיוחדים שלנו עם מספר רב של מפרנסי חצור. בנוסף לכך, המדינה עמדה אז לפני בחירות לכנסת, וחשבנו שלא נכון להתחיל לפעול במועד זה, כאשר בוודאי נתקבל כעסקנים פוליטיים שמתגייסים ערב הבחירות, ואחריהן נשכח העניין. על נקודה זו התווכחנו הרבה...

רצה הגורל, וכמה שבועות לאחר שערכנו את הביקורים הראשונים, פרצה המלחמה, ועל אף הניתוק הזמני, רוב החברים הצליחו לשמור על הקשר שנוצר; וכאשר הייתה אפשרות – היו מבקרים ושואלים לשלומן של המשפחות.

כך הייתה ההתחלה. כל שבוע יצאו חמישה עד שמונה חברים, כל אחד לבית אחר, מי ללימוד עברית לאם ברוכת ילדים, שבכל ימיה בארץ לא הספיקה ללמוד קרוא וכתוב; מי לעזרת הנערים המתבגרים בהכנת שיעורי בית; ומי למשחקים עם הקטנים בזמן שהאם למדה. לא פעם, עיקר הביקור היה שיחה על כוס תה עם נענע, עקב עייפות האם, מצב הילדים, או סתם ככה.

הייתה תחלופה מסוימת בחברים, אבל הגרעין הראשוני ממשיך לצאת, פחות או יותר בקביעות. אלינו מצטרפים אולפניסטים או מתנדבים. עם כניסתו של יצחק ששון מאילת השחר לתפקיד מרכז פעולות ההתנדבות בעיירות הפיתוח, חל מפנה בכיוון הפעולה, והוצע למספר חברים לעבור לעבודה עם קבוצות וחוגים במסגרת המרכז הקהילתי "אהל משה".

כיום משתתפים בפעולות כ-15 חברים. חמישה-שישה מבקרים אנשים בבתיהם, חמישה מרכזים חוגים לאנגלית, טניס, מחול וקרמיקה, ויש ניסיון לקיים חוג לדרמה יוצרת. נוסף לכך, חמישה חברים יושבים בספריה העיונית ועוזרים לילדים הבאים להכין את שיעוריהם שם.

... משיחות עם החברים ומתוך ניסיוני האישי, ברור שהפעולה רחוקה מלהיות חד-צדדית. אנחנו תורמים לא מעט, אך באותו הזמן גם לומדים הרבה, ונפקחו עינינו

למנהגים יפים ולצורת חיים שבה הרבה מהשכנות הטובה, הכנסת אורחים ומנהגי חג חמים ועממיים.

ההתנדבות בחצור, עדכון מ-1982

לפני כשמונה שנים הופיע בכפר הנשיא איש מבוגר וחביב, שבפיו בקשה אל חברי הקיבוץ: מאחר ויש בארצנו אנשים רבים שעם עלייתם ארצה לא יכלו ללמוד את השפה העברית, מתוך סיבות אובייקטיביות, הוא מארגן מתנדבים לצאת לבתיהם של אותם אנשים כדי ללמדם, או לשמור על ילדיהם בזמן השיעורים.

האיש היה יעקב מימון ז"ל, ועל פעילותו זו בכל רחבי הארץ הוא קיבל את הוקרה וכבוד מנשיא המדינה.

לא הוא, ולא האנשים שלהם עזר, הרגישו שהוא בא 'מלמעלה' ורוצה לעזור להם מתוך רגשי עליונות. הם קבלו את עזרתו כדבר מובן מאליה, בארץ בה כולנו אמורים להיות אחים לצרה.

כך קרה שמתוך חברתנו (כמו שכונות, מושבים, וקיבוצים אחרים) מספר מצומצם של אנשים, שאולי החינוך שקיבלו בילדותם הובילם לכך, היו יוצאים כל שבוע לעיירה הסמוכה, כדי לעזור בנושאים המבוקשים.

בלא מעט מקרים נקשרו קשרים שרק הזמן והמרחק גרמו להחלשתם, כפי שקורה עם הרבה התקשרויות חדשות בתקופות מסוימות של חיינו.

מי ייתן ונצליח בחינוכנו לגרום לכך שבנינו ירצו להושיט יד לעזור לאחרים, במקום לחפש בארבע עיניים את אושרם האישי כביכול.

אז נוכל להגיד שבאמת הצלחנו באחת ממשימותינו.

מלחמת יום כיפור

תוך כדי חודשי המלחמה, כאשר אדי אחראי על ההתארגנות, פרסמתי כתבה קצרה ב"דברי הכפר", תחת הכותרת "זו הבעיה שלי":

אולי זה לא הרגע הכי מתאים לכתוב על כלבים ועל הבעיות והתסכול שהם גורמים לחלק גדול של האוכלוסייה. אבל דווקא עכשו, כאשר כולנו חיים במתח מסוים, כל תופעה של אי-התחשבות בכלל החברה, בולטת לעין.

התקהלות הכלבים מתחת לחדר האוכל במשך שבוע זה, ריביהם וקולותיהם, יכולים לשגע. נוסף לזה את השלוליות שנמצאות סביב כל עמוד, ובכלל – אפשר לחשוב שכפר הנשיא נמצא בבעלות בלעדית של הכלבים ובעליהם. אולי הכי מרגיז הוא שכאשר סוף-סוף מנסים לפעול (במקום הוועדה שמשהה את פעולותיה), וניגשים לחבר בבקשה שיטפל בכלבו, התגובה היא לרוב הצבעה על מישוהו אחר, שהוא לא בסדר.

אני מכירה בזכות כל אחד שאוהב ורוצה בכלב - להחזיקו, אבל עליו לעשות זאת בחדרו או על-יד ביתו, בדיוק כמו בכל חברה. ברגע שהכלב מפריע במקומות ציבוריים יש לחסלו (או אולי את החברים שלהם הכלב מפריע?).

כמובן שגם לאחר שסיימתי את הקדנציה כמזכירה, המשכתי לראות בכפר הנשיא את ביתי, והיה לי אכפת מהקורה בחברתנו. פנייה שפרסמתי לוועדת החברה ב-1978, ממחישה זאת.

רמת החיים מה היא?

צורה זאת של התבטאות (פרסום ב"דברי הכפר") נבחרה לאו דווקא בתור בקורת, אלא כניסיון לעורר דעת קהל ולהפנות את תשומת ליבה של וועדת החברה לבעיה מכאיבה. הדבר ניתן לעשות בדרכים שונות אולי, אבל על דפי העלון אפשר להגיע למספר רב של חברים, בתקווה שיושפעו.

ובמה מדובר?

על אף הסברו המקיף של אוסי מלפני כמה שבועות, לא סוד הוא שבחברתנו משוחחים, חולמים ומתכננים לקראת העלאה של רמת חיינו. יש הדואגים לחבר הוותיק ובריאותו, ויש

שקובלים על הפריטים החסרים לצעירים יותר. יש שזועקים על הבניינים המתפוררים, או על הצפיפות בדיור, ויש חברים שחוזרים ושואלים "ומה נקבל אחרי הטלביזיות?" וברצוני להפנות את הזרקור ואת האמצעים למשימה אחת גדולה, שאם נצליח בה, נרים בבת אחת את הנמצא בקבוצנו. מדובר בשיפור חדר האוכל והמטבח.

הגענו, לפי דעתי, למצב המסוכן, שבו נמצאים הרבה קיבוצים כיום, ותוצאותיו ברורות. בבתי החברים, לרוב, יש רמת חיים לגמרי לא רעה ואפילו מעבר לזה. וכאן מדובר לא רק על ריהוט וכו', אלא גם על המטבחון על כל אביזריו.

כאשר החבר יוצא את ביתו הפרטי כדי לאכול בחדר האוכל, רמת החיים שלו יורדת, וללא צורך. ואם המצב ימשך, נמצא את עצמנו מול חדר אוכל ריק מחברים בערב, ולפעמים גם בבוקר, כי את אותו האוכל, עם קצת תוספת ומוגש יפה, אפשר לאכול בתנאים אסתטיים יותר בבית החבר.

טענתי היא, שניתן לתקן דברים מסוימים כבר מחר, בלי לחכות להרחבת חדר האוכל שעליה מדברים היום. ואלה הן הצעותיי:

(1) אחרי יעוץ עם צוות המטבח וחדר האוכל, על ו. החברה להביא הצעת תקציב

שתתבסס על הצורך לתת אוכל טוב, מגוון ומספיק בכל ארוחה.

(2) להחליף את הצלחות הפלסטיות מיד - דבר הדורש תכנון מתאים של חדר הכלים

(אבל ניתן לביצוע, לפי הצעות מסוימות).

(3) תוספת כוח אדם לפי הצורך, והצורך יימדד לפי העמדת שני תורים לכל ארוחה

(ע"י תוספת עגלות) והקצבת כוח אדם שידאג לניקוי מתמיד של העגלות והרצפה

סביבן, וגם של מכונת השטיפה (סביב פחי האשפה וכו').

המחזה היפה של רצפה מכוסה שאריות אוכל, חוזר על עצמו יום-יום.

(4) הארכת שעות הגשת האוכל בערב, וחלוקת התקופה כך שחברים עם ילדים

קטנים יבואו עד 7:00 וחברים אחרים יוכלו לאכול בין 7:15-8:00 אם רצונם בכך.

(5) פתרון בעיית מכונת הסודה, כדי שלא תהיינה הפסקות באספקה כמו היום.

(6) קניית ציוד בסיסי חדש למטבח, כדוגמת תנור נמוך שיקל על הבחורות המרימות

יום-יום מגשים כבדים לתוכן; התקנת הרצפה כך שאפשר יהיה ללכת עליה בלי פחד

שעומדים להתגלש כל רגע; וסידור מיזוג נאות למקום עבודה פיזית קשה.

בוודאי אפשר להוסיף עוד ועוד וגם להתייחס לשאלת צוות הענף, והמושג "שירות", אבל לא נגלוש לזה כרגע. בחרתי בדברים הבולטים היום למי שאוכל ומי שעובד בחדר האוכל והמטבח, ושרובם ככולם דורשים מחשבה, אבל מעל לכל הוצאת כסף שתמנע אולי עוד "העלאת רמת החיים" בביתו הפרטי של החבר לשנה או שנתיים.

הבחירה, כמובן, היא שלנו, אבל אני מאמינה שבהוצאת סכומים על הכלל, נצא כולנו נשכרים, ובאמת תהיה לנו רמת חיים מעולה ושווה, גם בביתנו הפרטי וגם בביתנו הקיבוצי, שלדעתי אחד הם.

הוראה בבית הספר האזורי "עמק החולה"

במסגרת עבודתי כמורה למלאכת יד, הייתי רשאית לצאת להשתלמויות שונות בתחומים הרלבנטיים, בחופשת הקיץ.

אני זה-13 (נכתב ב-1976)

זהו! סוף סוף הגיע היום הנכסף וחוזרים למסלול, כולל היציאה להשתלמות. ומאחר ובבית-החינוך בקשו שאתעסק בנושא של עץ, תרתי בין רשימות ההשתלמויות עד שהתגלה קורס לעבודה בעץ למורי מתכת. נרשמתי.

עברו שבועות מספר ולא נתקבלה תשובה, והתחילו הסבבים של טלפונים למשרד החינוך, וקבלת התשובה המוכרת: "גברת, יש מכתב בדואר".

אחרי עוד עשרה ימים, בלי סימן של מכתב, שוב טלפון, והפעם להפתעתי קבלתי תשובה. "את משתתפת בתאריך כך וכך". יופי! מתחילים לתכנן בגדים, מקום לינה וכו'. יומיים לפני היציאה מגיע מכתב: "בגלל חוסר משתתפים, הקורסים השונים אוחדו והקורס מיועד להשתלמות בעץ שלב א'-ג'".

ביום א' חם ומזיע, נכנסתי לבית הספר "עמל" בחיפה, כולי צפייה ודריכות לקראת הבאות, וביטחון שכאן אפגש עם מכירים וותיקים משנים עברו. התגלתה לעיני תמונה מתוך חלום

בלהות – אולם מרווח מלא מכונות שאת רובן לא יכולתי לזהות: כולן בפעולה, וכל אחת עם רעשה המיוחד. מסביב למכונות, קבוצה של 13 גברים צעירים (ולא כל כך צעירים) חסונים. מי בניסור, מי במדידה, מי בקידוח וכו'.

אחר ההלם הראשון, נגשתי בהיסוס רב למורה והצגתי את עצמי, באמרי שלא ברור לי אם הקורס מתאים לי (או אם אני מתאימה לקורס). מאחורי העיר אחד "גברת, זה בקושי בשבילנו, הגברים!" בו במקום שיניתי את החלטתי לנסוע הביתה, ונשארתי - קודם עד לסוף אותו היום, ואז עוד יום ועוד יום, עד שהדברים התחילו להסתדר.

היה קשה. למורה לא היה זמן עבירי. התלמידים התנהגו כאילו לא הייתי נוכחת והמכונות הפחידו. הרבה שעות בוזבזו בריצה אחרי המורה כדי לברר מה השלב הבא בעבודתי, והוא לרוב השתמש בתחבולה המוכרת למורים חרוצים – "שייפו עוד קצת" או "עוד קצת ליטוש" וכו'.

לשמחתי גיליתי אט אט, שלא כל המורים (התלמידים) הורשו לגשת למכונות באופן חופשי, על אף הוותק שלהם בהוראה. הצעקות והשיחות הקולניות הגבריות הלכו בד בבד עם גישה פזיזה במקרים רבים, והרבה השתתפו בקורס מתוך חובה להופיע בהשתלמות, וניצלו את הזמן והמקום לייצר כל מיני פריטים לבית, בסגנון הנפוץ כיום בארצנו, של קישוט יתר פסבדו ספרדי.

שיחות על טיב ואיכות וגישה לא היו, מלבד חצי שעה ביום האחרון בה דברנו על החומר שכדאי להשתמש בו. ביום השביעי והשמיני לקורס התחלתי להרגיש כאחת מהחבר'ה, ואפילו היו כאלה שאמרו מילות עידוד או הראו לי איך לבצע איזו פעולה. עם כל המגרעות, גמרתי בהרגשת סיפוק שלא נכנעתי בהתחלה, ואם הייתי חברה בתנועת הפמיניסטיות, בוודאי הייתי מקבלת צל"ש.

ביקור אצל יהדות הדממה

ב-1979 פנו למיכאל בהצעה שיסע לברה"מ כדי לבקר את מה שכוונה אז "יהדות הדממה", או "אנשי הסירוב" (יהודים שהממשל סירב לאשר להם לעלות לישראל),

ולאחר היסוסים רבים הוא הסכים. כאן אני העמדתי תנאי – שגם אני אסע. מדובר כמובן על לפני ימי ה"פרסטרויקה", כך שהנסיעה הייתה כרוכה בסיכון, ולא ידענו מה עלול לקרות לנו. כתבתי מכתב פרידה לילדים, והשארתי אותו בכספת של המזכיר. תודה לאל – יכולתי לקרוע אותו כשחזרנו, לאחר כחודש.

את פרטי הנסיעה אתם יודעים כבר, ונדמה לי שהרגשתם את עומק הרושם שהנסיעה הזאת השאירה עלינו, אבל השפיעה גם העובדה שזאת הייתה הפעם הראשונה מאז 1942 שהיינו רק שנינו יחד, ותלויים רק אחד בשני.

פעולה למען יהודי ברית המועצות 1980

רצוף כאן מכתב שהתקבל באחרונה ממשפחה ברוסיה.

בהרבה קיבוצים כבר קיימת פעולת ההתכתבות עם משפחות מסורבות עלייה, ומתוך תקווה שיש מספר חברים המעוניינים להשתתף בדבר כזה גם במשקנו, נקיים ערב בו יוקרנו שקופיות על ברית המועצות, ויחולקו כתובות לכל מבקש.

המפגש יתקיים בקרוב.

ריני כהן

קטע מהמכתב:

...שמחנו מאד לקבל מכתבך בעברית ולקרוא על חייכם; מעניין לדעת איך אתם חוגגים את יום העצמאות ועל המצב הכלכלי בישראל.

במוסקבה כעת חם ומחר ביום ראשון הרבה יהודים מתכוננים לנסוע ליער למקום מיוחד לחגוג את יום ירושלים. כבר פעם אחת השנה היינו ביער, בל"ג בעומר. אני מקווה שגם מחר יהיה הכול בסדר. בחיינו אין חדשות טובות, כי שוב קבלנו סירוב, וזה אחרי הבטחה לתת רשות בתחילת השנה. לצרנתנו המצב המדיני נהפך בעולם. בחודש מאי היה כבר שש שנים מאז שהגשנו את הבקשה.

עכשיו אני ממשיך לכתוב את המכתב בעוד שבוע. כבר היה פגישה ביער. קשה לכתוב בעברית על כל דברים. היה הרצאה ושירים ומשחקים ומסיבה. לחג שבועות מתכוונים שוב לנסוע.

בתי לאה בת 15 גומרת את בית-ספר תיכון ורוצה ללמוד הלאה לאחות. יש לה בחינות הרבה, כי גם היא גומרת את בית-ספר של מוסיקה. ואשתי גלינה מרגישה בסדר. היא מחכה לילד וזה לא קל בגילה.

ואם מישהו מילדי הקיבוץ יכתוב לבתי היא תענה ואני אתרגם. מעניין לי לדעת את פרטים של חייכם, על משק, על אורך את יום עבודה עכשיו באביב, על קשיים שלכם והלאה.

שלום ולהתראות, אהרון

להיות יהודי 1985

יש בהיסטוריה של עמנו מצוות ומנהגים, שאפילו אדם לא מאמין מוצא בהם הגיון ואמת. כך התייחסתי תמיד למנהג של השארת פינה או מקום לא מטויחים בבית יהודי - זכר לחורבן הבית. אין כמעט אירוע בהיסטוריה היהודית, שאינו מלווה בזיכרונות העבר ובעצב סמוי או גלוי.

השבוע שוב הוכח, שבגורלנו העצב והשמחה מעורבים בלי סוף.

במה הדברים אמורים?

הרגלי הוא, מאז שהתחלנו בהתקשרות עם מסורבי עלייה, לנסות ולספר במכתבים החודשיים על החגים, השמחות וכיו"ב שהתרחשו במשך אותו החודש במשק, וכך לתאר את ההווי שלנו לאנשים שכל רצונם לחיות בארצם ולחגוג חגיהם בגלוי ולא בסתר.

החודש כתיבת המכתב נדחתה, כדי שיכלול תיאור של חג הבר-מצווה. והנה, ביום ו', ביושבי ממתנה לבואם של אורחים, נשמעה ברדיו הודעה על מעצרו של ארי, ידידנו,

שהוגלה לגורקי, חוזר בתשובה שבכוח-רצון אדיר הכין את עצמו לקבלת רישיון של שוחט.

מכתביו הודפסו מפעם לפעם ב"דברי הכפר" והיו לא מעט חברים שהתייחסו לתוכנם.

כמובן, בשלב זה לא יודעים פרטים ולא ברור על מה נעצר ולכמה זמן, אבל בינתיים מחשבותינו איתו, ובשבת בבוקר, לכל התפילות והברכות התווספה תפילה בלב: מי יתן ולארי ולמילה אשתו יינתנו הזכות והאושר, אחרי שנים רבות של סבל ותלאות וציפייה, לראות את נכדם (שטרם נולד) מגיע לעול מצוות בארץ שלו ושל אבותיו.

העץ האהוב עליי (קטע שכתבתי ב-1994)

העץ האהוב עליי בסביבתנו הוא העץ הקטן העומד בקצה המרפסת שלנו, פניו לגולן ולהרי הלבנון. סיפורו מתחיל לפני כ-15 שנה, כשניטע בט"ו בשבט, ובעקבות השתילה שלחנו מכתב למשפחת רייז בעיר וילניוס בברה"מ, בו בישרנו להם שהעץ יהיה של בנם משה בן השבע, וכאשר יזכה לעלות ארצה, יוכל לקטוף מלימוניו.

העץ הקטן והמסכן לא השתרש יפה, ובמשך השנים העברנו אותו פעמיים, כפי שנאמר – "משנה מקום..."

בינתיים משפחת רייז לחמה בנחישות את מלחמתה, כדי להגשים את חלומה – עלייה לארץ ישראל והשתרשות בה. אבל השנים עברו, ובשנה ה-18 למאבקם לא ראו, ולא ראינו אנו, אור בקצה הדרך.

העץ היה כבר בן שמונה, וטרם נתן פרי.

יום חמישי אחד חזרתי הביתה והלכתי לבדוק, והנה קרה נס – לימון קטן וחמוד בצבץ מבין הענפים, ושמחתי הייתה גדולה.

למחרת בבוקר הדלקתי את הרדיו, ושמעתי במהדורת החדשות כי "למשפחת רייז מוילניוס אושרה היציאה מברה"מ..." השמחה הייתה רבה, ואחרי כמה שבועות פגשנו אותם בירושלים. סיפרנו להם על העץ ובכינו יחד.

במשך השנים הארוכות של המאבק, המשפחה פנתה לדת וחזרה בתשובה, כך שלא זכינו לארח אותם בביתנו ולהראות את העץ.

האם לניתוק הזה יש קשר לעובדה שאחרי שנתיים, בהן קטפנו כמה לימונים, העץ התייבש, והחל לתת אשכוליות אדומות בשפע?

הוראת קרמיקה באולפן אורן

ב-1987 נפתח אולפן "אורן" במשק, אולפן ששילב לימודי עברית עם לימודי אמנות, ואני לימדתי בו קרמיקה. האולפן הזה היה עבורי ממש מתנה. בזכותו קבלתי ציוד שלא חלמתי שאי פעם אזכה לקבל. בזה אחר זה וללא השקעת מאמץ מצידי, הגיעו שולחנות, כסאות, תנור ושני מכשירי אובניים (את הראשון שהיה ברשותי, קניתי מיד שנייה בירושלים). האולפן המשיך בפעילותו עד שנסגר ב-2001.

מודעות יהודית (ראיון שערכה איתי אנגה סגל ב-1998, והודפס ב"דברי הכפר"):

תבואי לראות את מקום העבודה שלי. נחמד שם עכשיו, אמרה לי רינה כהן. באתי.

למען האמת, רציתי להשקיף מן הצד בשיעור, אבל כשהגעתי הייתה הכיתה ריקה.

אולי מוטב כך, כי יכולנו לשוחח בניחותא.

על הקיר מתנוססים שני פסוקים מספר איוב, פרק י', פסוקים ח'-ט' (באנגלית):

ח יֵדִיךָ עֲצֹבוּנִי וַיַּעֲשֻׁנִי יַחַד סְבִיב וַתְּבַלְעֵנִי. ט זָכַר-נָא כִּי-כַחֲמָר עָשִׂיתָנִי וְאֶל-עֹפֶר תִּשְׂבֵּנִי.

שולחנות העבודה במקום מכוסים במשטחים חלקים של חומר (השם המקצועי למה שההדיוטות מכנים חימר). "היום התלמידים מתבקשים להביע במשטח את מה שהרגישו בנוף, אחרי הסברו של טומי, בעקבות הטיול בגליל". מסבירה ריני. "לקחנו אותם להרי נפתלי מעל המועצה האזורית, משם מביאים חול צבעוני וגם חומר. גם בחפירות תל חצור היינו.

מדפים תלויים מסביב לקירות, עמוסים בפסלי ראשים. רק בסוף השיחה הובהרה לי משמעותם.

מה סדר היום שלך?

פעם בשבוע יש לי שיעור מ-7.30 עד 11.00, ופעמיים בשבוע מ-15.30-18.30. לזה מתווספים ימי טיול, וכמובן, ההכנות והשריפה בתנור. לאחרונה גם ביקשו ממני שוב לקיים

חוג לציבור בקיבוץ, והסכמתי לקיים סידרה של שמונה פגישות. "כתבי שהרשימה מלאה" היא מוסיפה בחיור.

כמה תלמידי אולפן יש לך הפעם?

יש הרכב קצת יוצא דופן: שבע נשים ושלושה גברים ששניים מהם בגיל מבוגר יחסית.

הם קרמיקאים?

יש שנגעו בחומר לפני שהגיעו הנה, ואחד שלמד קצת על אובניים.

מה אפשר ללמוד במשך ארבעה חודשים?

מלבד הכרת הטכניקות השונות, אני מנסה (וזו כמובן מטרת "אולפן אורן" כולו) לקשר טכניקה עם חג מסוים, עם ביקור במוזיאון או טיול. למשל, אחרי הביקור בלוחמי הגטאות נתבקשו התלמידים להביע את רגשותיהם בטכניקה פיסולית בנושא השואה, או בקשר לתקומת העם בארצו.

אני מרגישה שתפקידי לעורר בהם מודעות להשתייכותם לעם היהודי, ומלבד הכרת נופי הארץ, אנחנו מבקרים במוזיאון הארץ, מוזיאון ישראל ומוזיאון הכט לארכיאולוגיה בחיפה. אפילו במצפה הימים ובאפיקים יש לפעמים תערוכה מתאימה.

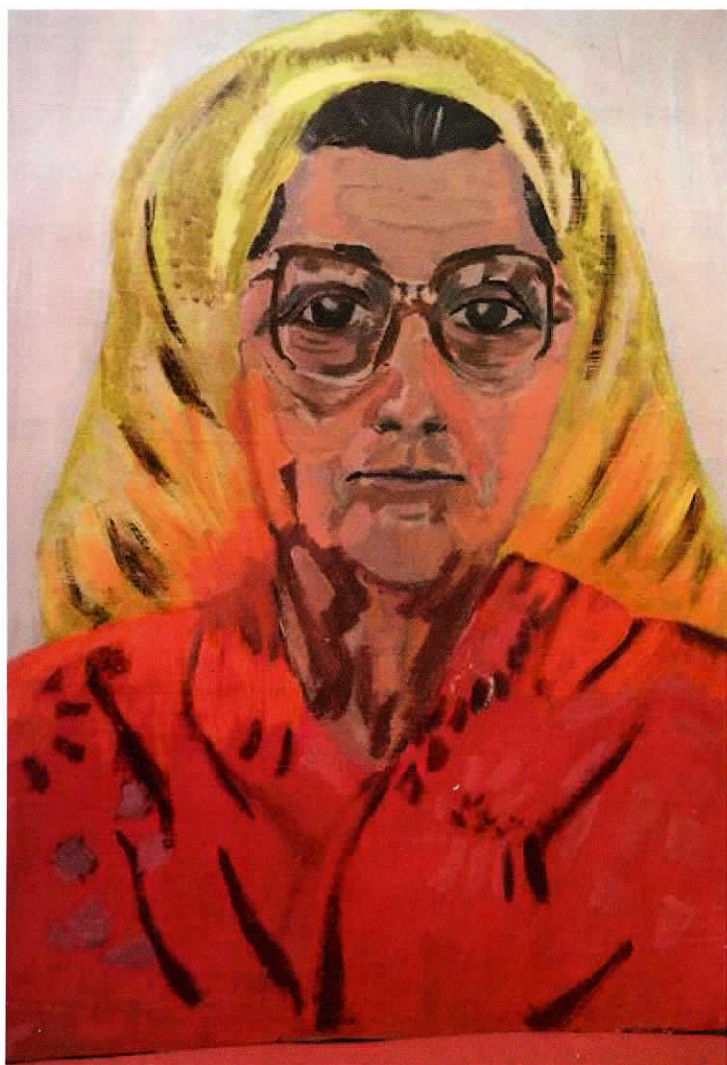
הם בוחרים אילו כלים ליצור?

מעניין, אבל רובם מעדיפים שאני אציע הצעות כלליות, ויש חופש ביטוי במסגרת הטכניקה הנלמדת באותו הזמן. תלמידים רבים יוצרים "כלי קודש" כגון פמוטים, צלחות לפסח וגם תכשיטים מחומר שעיבדו וצבעו בעצמם, על ידי הוספת אוקסידים שונים. אבל בעצם מה שאני רוצה מעבר לכל זה - שיתרגשו מהמגע עם החומר וישתחררו דרכו מה"מסגרת" שלהם.

העבודות שלהם נשאות כאן?

הם רשאים לקחת את העבודות הביתה, ולרוב גם עושים את זה. רק העבודה האחרונה בקורס - פיסול דיוקן עצמי - אני מבקשת להשאיר כאן. (כאמור, שפע 'מסכות' משקיפות מלמעלה על כל באי המקום!)

אני מנסה ליצור אווירה נינוחה ונעימה, מסיימת רינה.
לאחרונה נתווסף חדרון, ולשם העברתי את המחסן. עכשיו יש לנו גם מקרר ופינת תה. זה
מוסיף לאווירה. יש לציין שלא מעט חבר'ה שומרים על קשר לתקופות שונות אחרי
עזיבתם את כפר הנשיא.

פורטרט עצמי

ב-1993 חגגנו (זוג ראשון במשק) את חתונת הזהב – חמישים שנות נישואין.

כתבתי למיכאל את השיר:

More than 50 years – it can't be true, since I first set my eyes on you,
It wasn't easy, you did fight, but once I'd got you, I held you tight.
And then I left for Gorsey Leaze – you came later as if to tease.
L'ag Ba'omer – wedding capers: back to Gorsey, conscription papers.
Three long years weekend leaves: no place our own just other's eaves.
Except in London – six months learning;
Japanese and cooking and the city burning!
And then goodbye to our dear comrades –
They to Cyprus, we to Habonim parades.
The "holiday" cruise that Niumka promised;
me huge with child, not feeling good
You, as usual, busy but bringing food.
And then Hadera – five weeks till birth
Out came Zvia – gorgeous child
Amazing after journey wild!
And then you left us on our own
Three months we said – no point in goin'.

It was one year, I sighed and cried
You came from London – then Zvia cried!
And then --- others, one by one – not true -
Danya & Margalit weighed a ton.
All well loved - no favourites here
Each one a winner - have no fear.
And in between - travel galore; alone you left us more and more.
But there were times we went together or with
the kids in stormy weather.
S. Africa, Europe, Russia and – and even Spain, exotic land.
And now we're not so young or lithe
But you are cheery, slim and blithe.
A little deaf, no more a lad
Sharing good times and even sad.
Fifty years – can it be true? So many blessings and sadness too.
We have been lucky – passion, love, anger and pain
We've known it all and stood the strain.
May we be spared in the years to be,
To enjoy much more together, you and me.

23.5.1993

כולנו ביחד. 1970

ולאותו אירוע כתב ג'וסי לכבודנו שיר משלו:

שיר לכבוד רינה ומיכאל לרגל חתונת-הזהב

לפני שנים רבות מאוד, אך זה נראה כאמש,
בגלזגו שבסקוטלנד בה בקושי רואים שמש,
גשם יורד לרוב והשמים אפורים,
ושם שומעים את הצלילים של חמת חלילים.
אך צליל שונה לחלוטין בעת ההיא נשמע,
היה זה צליל נעים מאוד - הצליל של אהבה,
ואהבה שהתמידה בעוצמה להפליא
מגלזגו שבסקוטלנד עד קיבוץ כפר הנשיא.

למעלה מיובל שנים האהבה נמשכת,
ועם הזמן היא לא נחלשה, היא רק מתחזקת.
יפה, עתה הגיע זמן סיפור זה לגולל,
סיפור נוגע לב אודות רינה ומיכאל.

והיא הייתה עלמה יפה ושמה רינה לוין.
איך לתאר יופייה כדי שכל אחד יבין?
האם ראיתם איילות קופצות בחיק הטבע?
יפה כאלה היא הייתה - פי כמה, ועוד רבע.

שמעתם על יורדי-הים אשר ירדו כולם
באושר למצולות וזאת בעקבות בתולות-הים?
כאלה גם רינה הייתה, מלבד שמהגב
צמחו רגליים שהיו נאות מכל זנב.

אילו המלך שלמה היה בין הנביאים
היה וודאי מקדיש לרינה את שיר השירים.
ואין להתפלא, איפה, שעלמה זו בלי דופי
עבדה לשם פרנסתה בתוך חנות ליופי.

שם במהרה היא התפתחה ונעשתה להיט,
הן בפיתוח חן נשי, והן כדוגמנית.
אך אם אתם חושבים שהתיאור הזה בטל,
אל תאמינו לדברי – שאלו את מיכאל!

גם הוא היה בחור יפה עם שיער בגלים,
וזוג עיניים כחולות האיר את הפנים.
בתור תינוק היה מתוק, ואם המשפחה
קראה לילד בחיבה כדורצ'יק של חמאה.
הוא התבגר ועל פניו תמיד היה חיוך,
ובחורות רבות חלמו עליו לשם שידוך.

אבל בכל חלומותיו הוא שם אותן בפניה,
כי הוא חלם על נערה אחת בלבד – על רינה.
מתוך שינה מיכאל קרא: "ווי, ווי, איזה פיגורה,
איזו..." – סליחה, הכל נמחק על פי צו הצנזורה.
וגם ביום חלם חלום ושר לה שיר שאז
היה כה פופולארי מהמוסיקה של ג'אז.

מייקל עם אחותו ג'וי ואחיו ג'וסי

את המילים הוא קצת התאים אך לא המנגינה,
 וזה מה שהוא שר תמיד, שיר הלל לרינה.
 "רינה אין כמוה פנינה, ברחבי כל המדינה,
 אם ישנה ותיראה תראה לי,
 רינה, כשעיניה זורחות, איך אני אוהב לראות לתוך עיני רינתי."

בלילה מדוע רועד אני שמא רינה שלי
 לא תרצה עוד בי.
 רינה, לו נסעת סינה, הייתי שוכר ספינה
 כדי להיות עם רינתי."
 בחור רגשי היה אחי, אך לקראת הבאות
 נהיה למדן, והוא למד שפות מזרחיות.

איזו באות, איזו תקוות, במה השליך יהב?
לא יאומן כי יסופר, היעד היה - רב!
כן, סבא מיכאל כמעט נהיה מנהיג דתי,
אולי, לולי תפנית אחרת, רב כפר הנשיא;
אולי אפילו הוא היה זוכה למזלו
לשבת לו בעיר הקודש – בהיכל שלמה!

אך יש לזכור, ציינתי שאירעה תפנית אחרת,
העת ההיא, לצערי, הייתה תקופה סוערת.
ברחבי עולם השתוללה אז מלחמה,
ורדיפת היהודים הפכה כבר לשואה,
ולא היה מדינאי, אף לא אחד אפילו,
מנהיג אשר יטה אוזניו לזעקות "הצילו!"

על כן הנוער היהודי אשר חשב בינינו
החליט לנקוט כל אמצעי להצלת עמנו.
רינה אמרה: "לבחורה לא די להיות יפת-התואר,
היא גם צריכה לתרום חלקה לתנועת הנוער,
לה גם נחוץ להיות חלוץ, לבנות את ישראל."
ורגשות דומים לאלה חש גם מיכאל.

על כן שניהם החליטו באחד מן הימים
לחשוב על העתיד, להצטרף ל"הבונים";
להיות פעילים בתנועה ואחראים כלפיה.
תוך זמן קצר הפכו שניהם להיות בין מנהיגיה.

במסירות שקדו שניהם, אך כל אחד לחוד,
רינה מילאה תפקיד הולם, היה זה ראש גרוד.
כל יום ראשון לבשה רינה מדי התנועה,
ובין הנוער היהודי של גלזגו פעלה,
חינכה אותם להתנער מכל חיי השטות,
ותחת זאת להתמסר למען הציונות.

אמה תהתה על דבר מה שלא היה מובן -
יצאה רינה לגרוד עם עבדך הנאמן.
"כיצד?" שאלה אמה, "הרי שמעתי גם מפיו,
שרק חבר אחד יש לה, זה מיכאל אחיו."
ואז הוסיפה בתרעומת שזה בכלל לא פייר
לא לספר לאמא מי באמת המחזר.

אך מיכאל לא הסתכל על הדבר בקנאה,
כי הוא ידע ש'עבדך' שומר חזק על רינה,
וכראוי, שמא ביטוי, קריצה, מבט או מלה,
רומז שהיא יוצאת עם מישהו אחר חלילה.

חלפו ימים, מיכאל השלים תואר אקדמאי,
ואז יצאו האוהבים, וודאי לא להוואי,
יחדיו יצאו בנחישות, הלכו בלב עליז,
להגשמה עצמית, להכשרה בגורסי ליו.

אז התחזקה המלחמה, המצב נהיה קריטי,
על כן גייסו את מיכאל לחיל הים הבריטי.
המפקדים חשבו שאם הוא כבר ידע עברית
יהיה לו קל ללמוד את השפה היפנית,
ואז נתנו לו דווקא לא לשוט, אף לא לטוס,
אלא להתעסק ב-ששש ! - הרי זה סוד כמוס.

בינתיים אירעה החתונה – אירעה לפני יובל –
של צמד-אוהבים אלה, רינה ומיכאל.
ביום ההוא שניהם הפכו להיות אותו החומר.
ההגשמה-עצמית הזו אירעה בל"ג בעומר.
רינה ומיכאל נהיו אז מיכאל ורינה,
ההוא/ההיא, ההיא/ההוא, אזי מאי נפקא מינה ?
כן, כן, אם מישוהו ישאל: "אז מה התוצאה?"
קל לענות: בנים, בנות - ראה המשפחה.
היא משתרעת, או כמעט, מאילת עד מטולה,
יותר גדולה ממשפחה, הרי שזו חמולה !

אילו חזה ביאליק את הסאגה, ועוד איך,
בעת חיבור של "הכניסיני תחת כנפך",
הוא לא היה כותב מתוך ייאוש, מתוך מרה,
"אומרים אהבה יש בעולם - מה זאת אהבה?"

על כן רינה ומיכאל, כולנו מאחלים:
תחיו יחדיו מאושרים עד מאה ועשרים.

ג'וסי כהן, ירושלים אפריל 1993

זיכרונות מיום כיפור (שפרסמתי ב"דברי הכפר" 29.9.2004)

ימי הנעורים - שנות השלושים: יהודי העיר האפורה, גלזגו, וביניהם בני משפחתי, היו מסורתיים גם אם לא שמרו את כל תרי"ג המצוות. הלכנו לבית-הכנסת בראש השנה וביום כיפור. בשבילנו, הבחורות הצעירות, הדבר החשוב ביותר לקראת החגים היה בחירת הבגדים החדשים, שימשכו את תשומת הלב של הצעירים, כאשר עיניהם תרו אל יציע הנשים למעלה בבית הכנסת. לא היה נהוג במשפחתי שהנערות ילכו לתפילת "כל נדרי", כך שעל תפילה זו הייתה הילה של מיסתורין.

למחרת, אחרי קימה מאוחרת, נשות המשפחה הלכו כ-15 דקות הליכה לבית-הכנסת, ועלו לעזרת הנשים. לא הייתה מחיצה, ולכן יכולנו לראות ולהיראות, והדבר החשוב ביותר היה לראות האם "הוא" נמצא שם למטה. בזמן תפילת "יזכור" היה נהוג שהבנות שאצלן לא היה אבל במשפחה באותה שנה, יצאו החוצה, שם הסתודדו וריכלו. בתום התפילה הלכנו בחזרה הביתה, ושברנו את הצום בכוס חלב וחתוכת דג מלוח, לפני הסעודה.

ימי המרד – 1946-47 - אחרי שההכשרות נסגרו, נשארנו, חבורה קטנה ופעילה, בתנועת "הבונים" בלונדון. איך ולמה יצאנו – לא ברור לי עד היום, אך לפתע החלטנו לזרוק הצידה כל שייכות למקובל אצל היהודים "הבורגנים", ויצאנו ביום החג הקדוש – רוב חברי המזכירות – למרכז העיר ובילינו בצורה מאד לא רגילה. זכורה לי הליכה עליזה ב-Tottenham Court Rd ביום החג. נכנסנו לאכול משהו (!) ואחר כך צפינו בסרט מדהים ביופיו על בלט. לא אזכיר שמות, אבל צמרת התנועה הייתה נוכחת...

ימי האחריות – מלחמת יום כיפור 1973 - בהיותי מזכירת המשק, העירו אותי בשעה 14:00 באותה שבת נוראה, ועל רקע רעש הטנקים מרמת הגולן ביקשו ממני לבוא לישיבה דחופה, כי פרצה מלחמה. בדרך למשרד הראשי הסתחרר ראשי מרוב דאגה, גם לבני המשרת בסדיר, וגם לגבי איך אתמודד במצב איום וגדול זה. באותה ישיבה התברר מהר מאד, שבתור אישה תפקידי פעוט, והמא"ז (אדי נמנוב) הוא זה שיחליט ויסדר את העניינים. זאת הייתה הקלה עצומה.

אחרי כמה ימים הגיעו מ"קול ישראל" לראיין את המזכיר על מצב הרוח בקיבוץ. לקחתי לידי את המיקרופון, ולא יכולתי להוציא הגה מפיו. הם עזבו בחפזון. לא יודעת אם בגלל ה"פשלה" שלי, או בגלל ההרעשה מהגולן...

ימי השליחות – 1979 - היינו אז, מיכאל ואני, בביקור אצל יהודים מסורבי עלייה ברוסיה (היה זה כמובן לפני ימי הפרסטרויקה). הגענו למינסק לקראת יום כיפור, וכמובן שחיפשנו בית-כנסת.

הגענו לצריף קטן ורעוע שעמד בשלג וגגו הגיע כמעט עד לאדמה, ממש כמו בציור של מארק שאגאל. היו שם אנשים רבים, רובם מבוגרים ומעט צעירים. החדר הופרד ע"י וילון תחרה ישן, והנשים ישבו מאחוריו. בהפסקה יצאנו ועמדנו בשלג, ורבים באו לשאול מי אנחנו. סיפרנו שאנחנו מבריטניה, אבל יש לנו בת בישראל, וכך יכולנו לספר להם על ארץ הקודש. הם היו צמאים לכל מילה. יום זה היה אחד המרגשים ביותר בחיינו. המקום ואנשיו החזירו אותנו מאה שנה אחורה.

ימי התיירות – 1982 - בשנה זו מצאנו את עצמנו ביום כיפור בקוסטה-דל-סול, בחוף הדרומי של ספרד, בבית כנסת קטן ויפה, תרומה של משפחה מרוקאית לקהילה. הכל היה בצבע זהב, עם קישוטים יפים ביותר, כמיטב המסורת של האמנות המרוקאית. הדבר שזכור לי הכי טוב הוא נוכחותם של חיילים ושוטרים עם נשק סביב הבניין, כדי לשמור על המתפללים.

בעצם, מאז לא הייתי בבתי כנסת, מלבד בטקסי בר-מצווה של הנכדים, ויום כיפור בשבילי הוא יום של צום וזיכרון למלחמת יום כיפור והמלחמה המתמשכת מאז, וגם ליקירים שאינם עוד.

קטעים שרשמתי במחברתי:

כמעט מהימים הראשונים שלנו בארץ, מיכאל היה מוכר בחברה שלנו כמי שמילא תפקיד אחר תפקיד – בחברה, במפעל, בתל-חי ועוד. מעט חברים הכירו את הצד השני באישיותו. בשעות הפנויות (הלא רבות) הוא הלחין מוזיקה, ויצירות שלו נוגנו בתל אביב ואפילו בלונדון, והושמעו ברדיו.

"קול המוסיקה"

ירושלים 20.5.01

שלום רב,

היצירה "רפ"ק" מאת אילן כהן

שבקשת להשמיע, תשודר ביום 1.6.01

בשעה 16.00 ב"קול המוסיקה" 18.00 ₪

האזנה נעימה.

בתורה ובכבוד
התוכנית "לבקשתכם"
רשות השידור

אילן כהן

הוא למד קריאה בכף היד, וספרו "היד המספרת" עדיין נמצא בחנויות הספרים. כשבקרו כאן קבוצות של צעירים מחו"ל במסגרת האולפן, תמיד ביתנו היה מלא בחבר'ה שחיכו לשבת איתו ולקבל את עצותיו לגבי תוכניותיהם לעתיד. בנוסף לכל זה, מיכאל עסק בנגרות, ועד היום יש בבית מדפים לספרים פרי עבודת ידיו. הוא גם הקים בשבילי את "הצריף הקטן מול הגולן", בו התחלתי לעבוד בחומר, ויכולתי אפילו להכניס לשם תנור ולשרוף את הכלים והעבודות שיצרתי. ב"זמן החופשי" שנשאר לו, הוא יצר גן יפני (גם הוא מול הגולן), ונטע בו עץ אשכוליות. עם כל הפעילות הזאת, תמיד היה לו זמן גם להיות עם הילדים, ולעזור להם בדברים שונים.

מיכאל כהן

הסופר נולד בסקוטלנד ב-1922, בעל תואר MA בשפות שמיות ופילוסופיה, עלה ארצה ב-1948 והיה חבר קיבוץ כפר-הנשיא מיום היווסדו.

במהלך השנים עסק בתחומים שונים בקיבוץ כולל ניהול מפעל "הבונים", מזכיר הקיבוץ, שליחויות מטעם התנועה בחו"ל וניהול אדמיניסטרטיבי של מכללת תל-חי.

במשך כל השנים הללו עסק בכתיבת מוסיקה ובשנים האחרונות בכתיבת הספר "היד מספרת", כתיבה שנבעה מהתעניינותו ולימוד עצמי של הנושא במשך כ-30 שנה, עד מותו ביולי 2000.

היד מספרת

קריאת היד מוסיפה לאדם ניסיון מרתק כשלעצמו. היא עוזרת לו להכיר את הצדדים החזקים והחלשים באופיו, ולחשוב מחדש על כיוונו בחיים...

מרושי הסימנים המופעים וההסברים שבספר כולם מרי ההעסקות בנושא במשך יותר מ-30 שנה, וליקוט הדפסי כפזי ידיום של אין ספור מפגשים עם אנשים שונים.

"אפשר ללמוד הרבה מהתכונות כללית בכף היד: הגודל, הצורה, אם שמנה היא או רזה, קשה או רכה, איך בעליה מחזיק אותה, אם הוא מעביר מסר של ביטחון עצמי, של עצבנות או פחד, הכף אינה משקרת".

"ספר זה שונה מרוב הספרות על כפות ידיים בהיבטים שונים, כמו הקשר בין הכף השמאלית לכף הימנית, היחסים בין האצבעות השונות, ובעיקר שונה הוא בכך שכל הסבר מתייחס להדפס הכף השלמה, ולא לסרטוט מופשט שלה או לחתך קטן של חלק ממנה".

טוב, על ההתרחשויות – לטוב ולרע – מאז, אתם יודעים. לכן רק אוסיף כאן דברים שעלו בראשי בזמן שכתבתי.

על הילדות, ילדות לא מאושרת, בה הייתי הרבה לבד. ההורים לא חיו באושר יחד. אבא בקושי היה בבית, אם בגלל עבודתו – כרופא מצליח מאד – ואם בגלל בילויים שכללו שתייה חריפה, הימורים וקלפים. באותה תקופה גרנו בבית מרווח של עשרה חדרים, כולל מרפאה, אבל לעיתים קרובות לא היה אפילו נייר טואלט בשירותים, ונאלצנו להשתמש בנייר עיתון.

אמא לא הייתה מרוצה מהמצב, והיו הרבה צעקות ומריבות בבית, הן בענייני כסף והן על התנהגותו של אייבן, שהיה במרד תמידי. ממני תמיד ביקשו ללכת לחנויות שונות, ולקנות "על החשבון"; וזה אחרי שכבר הסברתי כמה פעמים שנשלם כש...

זה מזכיר לי את התקופה בשנים 1946-1948, בה הייתי גזברית תנועת "הבונים", והיה עליי לגשת כל חודש למשרדו של ג'ו גלברט (אחד המייסדים של התנועה), ולבקש את חתימתו על הלוואה מתמשכת. הייתה לי עוד תקופה דומה בגלזגו, בהיותי בת 16-17, וכל חודש הצטרכתי ללכת לשני דודים ולבקש את חתימתם על הלוואות שאמא לקחה כדי להסתדר.

אז איך מסכמים חיים ארוכים, עם לא מעט תקופות קשות בהתחלה, אך בעקבותיהן הרבה שנים של אושר ואהבה ומשפחה נהדרת? רק חבל לי מאד שגם בתקופה הזאת, ובמיוחד בשנים האחרונות, ידענו גם אוכדן וצער; אבל כנראה, כאלה הם החיים, ונקווה רק לעוד הרבה אירועים שמחים.

8.12.01

כעת, כשאני יושבת וקוראת, ברור לי שיש תקופות שדלגתי עליהן, ולא יודעת למה. השנים בכפר בלום למשל – תקופה ארוכה מאד בה למדתי הרבה, ולימדתי לא מעט ילדים, וקשרתי קשרים עם אנשים טובים ומעניינים.

שנות הלימוד בתל-חי – ארבע בסך הכל – אבל משום מה, אפילו כשלמדתי שם רק יום בשבוע, לא סיימתי אף שנה כראוי, בגלל כל מיני הפרעות.

אבל זו הייתה התחלה של מפנה בעשייה שלי, שגרם לי הרבה אושר. בשנה הראשונה הייתי יוצאת ב-6:30 בבוקר, מגיעה לקריית-שמונה ועולה פעמים רבות ברגל לתל-חי, עקב המחסור באוטובוסים לשם.

התקופה בה כיהנתי כמזכירת הקיבוץ, במיוחד במלחמת יום כיפור, אז הרגשתי בחוסר הניסיון וחוסר אונים. היה לי מזל שאדי (נמנוב), שהיה מא"ז, החליט שלמזכירה אין הרבה מקום בארגון הקהילה במצב החירום. אחר כך הייתה תקופה לא קשה במיוחד, עם בעיות שגרתיות.

מרגלית בקשה שאכתוב על חיי וכך עשיתי, אבל יום אחד אשב ואכתוב גם על חייו של אבא.

ינואר 2005

ירדתי היום לנקות את הקבר לקראת בואכם, וטוב שעשיתי כך. כי מאז יש מלחמה, ועכשו יש לא רק ילדים שעליהם דואגים, אלא גם ארבעה נכדים בצה"ל, ובכלל הנכדים. יושבת רוב השבוע בבית, קוראת ורואה טלביזיה, ומקווה שכולם בסדר.

12.7.06

בימים שאין חוגים לא טוב לי. איך סידי אמרה לי? It only gets worse. המלחמה הסתיימה, אבל השאירה הרגשה של "זה לא הסוף". חגגנו את בר-המצווה של דוד ומאד התרגשתי, ויש עוד שני נינים בדרך. המצב במשפחה מדאיג אותי, מצב לא קל אצל הרבה מכם, אם רגשי או כלכלי, וחושבת על כך הרבה.

ערב יום כיפור 2006

עוד שנה עברה – שנה לא קלה. פעם ראשונה בחיים שחליתי בשפעת, ועכשו הנפילה מהקלנועית. העומס על צביה גדול, אבל אתם מבקרים לא מעט. שוב נפגשנו לפני שבוע, ומאד ריגשו אותי המילים של אילנה ליד הקבר. אבא היה באמת בן-אדם מיוחד, ולא תמיד עשיתי לו חיים קלים.

המצב בארץ גורם לי דיכאון. הכל נראה לא בטוח, ואין דמות שאפשר לקוות שתלכד את העם המבולבל מאד. אני מוצאת נחמה במחשבה עליכם ועל הילדים שלכם – איזו קבוצה נהדרת, מעניינת וגם יפה.

29.7.07

עוד שנה, והמשפחה מתרחבת. שני נכדים בחו"ל (מקווה שלא לעוד הרבה זמן), ארבעה נינים ועוד אחת בדרך. מעניין עד כמה נין יכול לרגש. השנה שני חיילים ישתחררו, ושתי בנות יתגייסו.

המשק רועש עם כל מיני פעילויות לקראת חג המשק, ופתאום רואים הרבה פנים מוכרות במדרכות. השנה הייתה קשה – הרבה חברים הלכו לעולמם. במיוחד קשה לי הפרידה מגרשי (אפשטיין) וג'ו (סינה). את ג'ו הכרתי כבר מגיל ארבע-עשרה. שוב נפלתי, והפעם איבדתי הרבה בטחון עצמי. מי ייתן וכל זה יעבור בקרוב.

בזמן האחרון הגעגועים חזרו בחזקה, וגם הבכי. האם מגיע יום שבו מתרגלים לפרידה כזאת?

19.7.08

נולדה נועה – איזה אושר! היו כמה מפגשים משפחתיים וכל מפגש מרגש ביותר. איזו משפחה!

10.2008

כולנו שוב בארץ (מאיר וזיו – באופן חלקי), אבל מספרנו לא מאפשר להיפגש הרבה. רז ונור חיילות, ואיתמר עוד מעט מתגייס. יאיר עדיין מגויס.

2.2010

חדשות טובות – שחר וחנה החליטו להתחתן. עומרי חייל, ומרגיש טוב בעבודה שלו. יאיר משתחרר ואופיר מתגייסת.

7.2010

כמה שסיידי צדקה – כל שנה יותר ויותר קשה. הגעגועים מתחזקים ומוצאת את עצמי בוכה בלי לדעת למה, מה בדיוק הזכיר לי שלא טוב להיות לבד. בעצם אינני לבד, כי כולכם מתקשרים ובאים, אבל - - הוא חסר לי יותר ויותר.

16.10.10

עוד מפגש משפחתי. בגלל שאילנה תחגוג שישים שנה בקרוב, הגיעו גם כל בני משפחתה, והיה גם עצוב וגם שמח. אני עוד זוכרת שסיידי אמרה לי שאחרי שתים-עשרה שנה היא מרגישה את החוסר יותר – כמה שהיא צודקת. אני מוצאת את עצמי בוכה כל יום. הבנות מבקרות הרבה וצביה דואגת לי יום-יום, אבל אני כבר מוכנה ללכת.

27.7.11

חנה עומדת ללדת בת ונילי מחכה לעוד בן. הבנות של מרגלית יתגייסו השנה, וגם נריה ודוד.

14.11.11

לאחר שהתחלתי לכתוב רק כמה מילים כל שנה, לא התייחסתי לפרטים, וכתבתי על האבידות הגדולות באופן כללי. אבל מובן שלכתם מאיתנו של מאור בן החמש ב-1990, ושל אורי במרץ 2000, היה קשה ביותר גם לי וגם למיכאל.

נולדה אוריה לשחר וחנה. במשך השנה הקרובה אני מצפה לעוד ארבעה נינים –
בהחלט בורכתי במשפחה גדולה.

6.11.11

לאחר אוריה, נולד בן לדוני ונילי, ושמו אורי. כשלושה חודשים לאחר מכן, במרץ
2012 נולדו התאומים למיקה (הבת של אילנה ומאיר) וליניב, בן ובת – ליאור וליעד.
והיום נולדה לי הנינה ה-11, בת ליולי וקובי, ושמה מאיה.

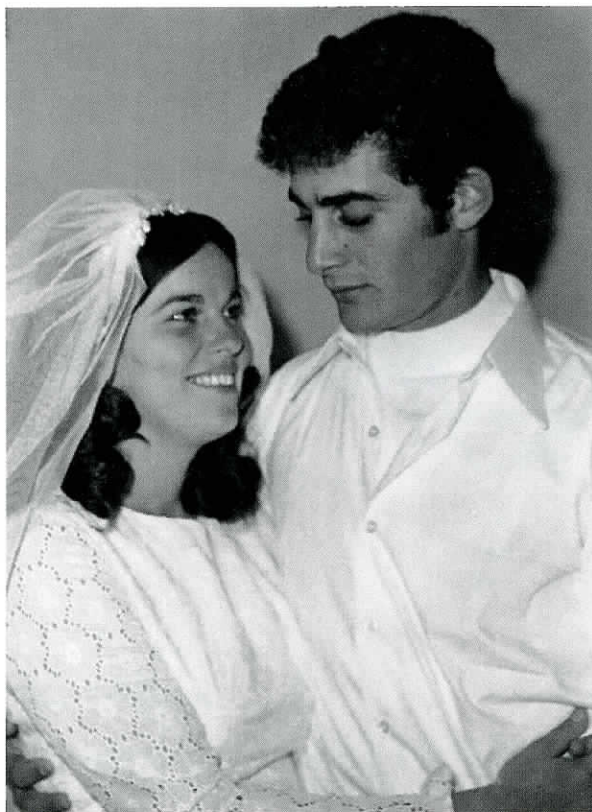
איזה אושר.

2.6.12

קשה לי להאמין שאכן אני מוציאה ספר זה לאור.
אני מקווה שלפני עוד כמה וכמה שנים טובות,
בהן אמשיך לכתוב במחברתי על האירועים בחיינו.

יוני 2012

מתחתנים

למעלה: צביה ויוסי 1970. למטה: מאיר ואילנה 1972

למעלה : דורון ורותי 1982. למטה : אורית ואורי ז"ל 1979

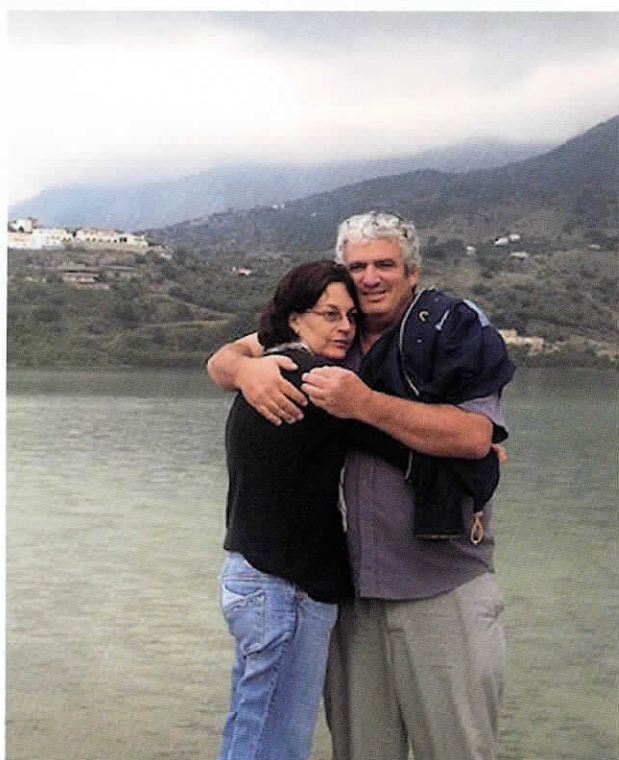
למעלה : מרגלית ודן, 1988. למטה : דניא וזיו, 1989

למעלה : יוסי וצביה. למטה : אילנה ומאיר

למעלה: רותי ודורון. למטה: אייל ואורית

למעלה : מרגלית. למטה : זיו ודנייה

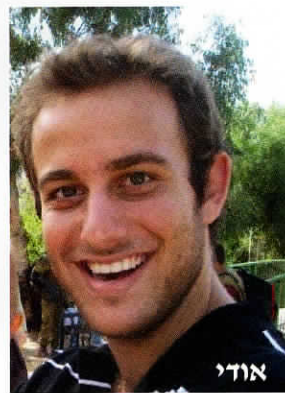
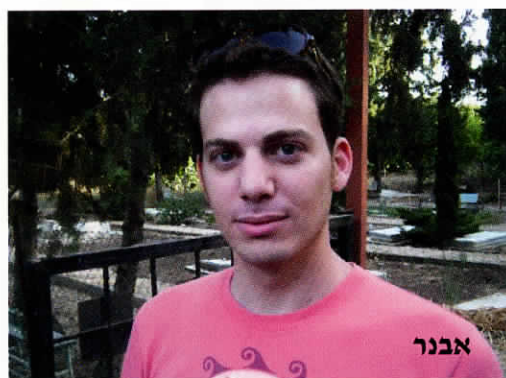
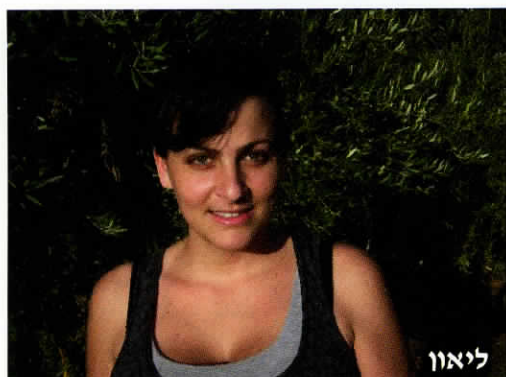
הנכדים והנינים

למעלה - הבנים של יוסי וצביה. מימין : עמית, שגיא, עודד, שחר ורני
למטה - רני ומשפחתו : לימור, תמיר ונועה

למעלה – שחר ומשפחתו: חנה ואוריה
למטה – שגיא וענבר

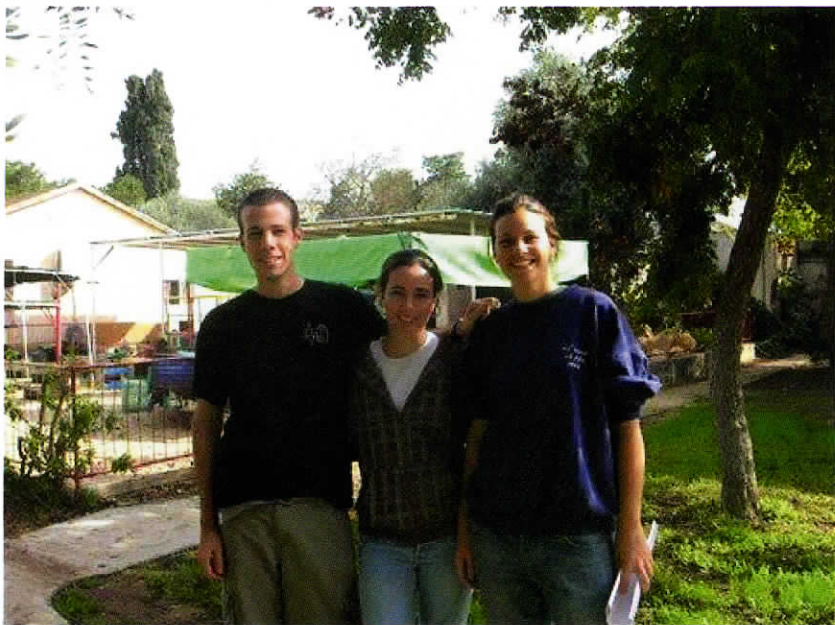
הילדים של אילנה ומאיר

למעלה – קובי ומשפחתו: יולי, איתי ויהונתן
למטה - דוני ומשפחתו: נילי, בן, אלון ואורי

למעלה – יניב ומיקה עם ליאור, ליעד וצ'ופה
למטה - הבנים של דורון : יהונתן, דוד, דניאל ואיתמר

הילדים של אורית – למעלה: תאיר, נריה ועמרי
למטה - מאור ז"ל

למעלה – בנות מרגלית : אופיר, ירדן רו ושחר
למטה – הילדים של דניה : ענר, עידו, נור וגיל

אני עם ששת ילדי ביום הולדתי ה-85

You'll take the high road
And I'll take the low road
And I'll be in Scotland afore ye,
But me and my true love
Will never meet again
On the bonnie bonnie banks of Loch Lomond

תמיד אהבנו להתחפש בפורים

תוכן:

שיר 6

מיכאל:

ילדות ומשפחה 8
קצת על פוליטיקה 20
חזרה לנעוריי 24
סטודנט באוניברסיטת גלזגו, תחילת המלחמה 27
ציוני וחלוץ 30
ההחלטה לעלות לארץ 33
החתונה עם ריני, וחיל הים הבריטי 35
סוף המלחמה 39
בקונגרס הציוני 40
הגשמה 41
אבא שלי – דניה 45
אבא – דורון 46

ריני:

משפחה וילדות 48
תנועת הבונים 55
החבורה ב"הבונים" על רקע המלחמה 56
סוף המלחמה 59
העלייה ארצה 60
חדרה 62
העלייה לכפר הנשיא 64
שליחות בדרום-אפריקה 65

67	נשיקה מדוד בן-גוריון
69	חזרה למשק
70	הרומן שלי עם הקרמיקה
80	הילדים בצה"ל
82	התנדבות בחצור הגלילית
85	מלחמת יום כיפור
88	הוראה בבית הספר האזורי "עמק החולה"
89	ביקור אצל יהדות הדממה
94	הוראת קרמיקה באולפן אורן
97	חתונת הזהב
106	זיכרונות מיום כיפור
108	קטעים שרשמתי במחברתי
115	מאלבום התמונות
129	שיר עם סקוטי

